

Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка
Університет ім. Яна Кохановського у Кельце
Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

Міжнародний інтеграційний проект для студентів,
магістрантів і аспірантів

ШКОЛА ВІДКРИТОГО РОЗУМУ
SZKOŁA OTWARTEGO UMYŚLU
ШКОЛА ОТКРЫТОГО РАЗУМА

Науковий журнал

Том 12

ЕКОНОМІЧНІ ЦІННОСТІ
СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

«Крок»
Тернопіль – Кельце
2021

УДК 82.09
ББК 60+87.256
Р49

Рецензенти

Ришард Стефанський, професор, доктор політичних наук, Університет ім. Яна Кохановського у Кельце (Польща)
Олександр Глотов, професор, доктор філологічних наук, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка (Україна)
Катажина Нобіс-Влязло, ад'юнкт, кандидат філологічних наук, Університет ім. Яна Кохановського у Кельце (Польща)

Науково-редакційна рада

О. Лещак, професор, доктор філологічних наук (головний редактор)
Ю. Завадський, кандидат філологічних наук (відповідальний редактор)
О. Лабащук, професор, доктор філологічних наук
В. Зайка, професор, доктор філологічних наук
О. Волковинський, професор, доктор філологічних наук
О. Пасічник, доцент, кандидат філологічних наук

Макет обкладинки: **Томаш Лукашик (Польща), Юрій Завадський (Україна)**

Том видано за фінансової підтримки
Товариства Співпраці «Польща – Схід»
(Stowarzyszenie Współpracy Polska – Wschód)
та завдяки сприянню

Юзефа Бриля, Марека Дуткевича і Єжи Суханського

Економічні цінності сучасної людини, під ред. О. Лещака. – Тернопіль: Studia Methodologica, – „Крок”, 2021. – 174 с. – (Школа Відкритого Розуму. – Том 12) – ISSN 2311-7176.

До тому увійшли наукові праці учасників Міжнародного інтеграційного проекту для студентів, магістрантів і аспірантів «Школа Відкритого Розуму», які у 2020 р. досліджували проблематику специфіки економічних цінностей (праця, добробут, безробіття, професія, виробничі стосунки, продукція, комерція, гроші) у різних культурно-цивілізаційних колах. Молоді науковці з українських, польських, російських і чеських вузів презентують результати колективного інтердисциплінарного дослідження базових проблем людського економічного буття в сучасному суспільстві.

Том розрахований на широке гроно фахівців у галузі гуманітарних і суспільних наук, студентів вищих навчальних закладів, які цікавляться проблемами методологічних та інтердисциплінарних досліджень у гуманітарній сфері людського досвіду.

© Школа відкритого розуму, 2021

ЗМІСТ

СУСПІЛЬНІ І ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

SPOŁECZNE I POLITYCZNE ASPEKTY STOSUNKÓW EKONOMICZNYCH

Олександра Івлева

Інклазія в сучасній Україні..... 5

Діана Грушанська

Безумовний дохід: утопія чи реальність..... 17

Вікторія Хертель

Проблема оригіналу та підробки як економічних цінностей та антицінності..... 26

Григорій Бонцю

Особливості формування антикорупційної культури в українському суспільстві (на матеріалах інтернет-видання "Корреспондент.Net") 34

Анастасія Отвіновська

Таргетована реклама як ефективний канал просування компанії в соціальних мережах..... 47

МОВОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ ЖИТТЯ

LINGWISTYCZNE PROBLEMY EKONOMICZNEJ DZIEDZINY ŻYCIA

Дмитрий Клименко

Парадигматические классы и функционально-семантические категории экономической ценности птиц в фигуре профиля русской языковой картины птицы..... 57

Дмитрий Клименко

Живая природа в системе экономических ценностей на материале новгородских берестяных грамот..... 73

Maria Makarenko

Does language unite or separate people..... 85

Martyna Ostrowska

Pojęcie pracy w środowisku siatkarskim (analiza lingwosemiotyczna) 95

Олександра Івлєва
ХНЕУ ім. С. Кузнеця, Харків, Україна

ІНКЛЮЗІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

За даними ООН і Всесвітньої організації охорони здоров'я в світі більше одного мільярда (15% населення) страждають різними формами інвалідності, з них близько 3 мільйонів – українці, а це приблизно 6% від загального населення України [Всемирная организация здравоохранения]. З них понад 165 тисяч – діти. Майже 80 відсотків інвалідів – це люди працездатного віку [Міністерство соціальної політики України]. Головна проблема для цієї категорії населення – рівний доступ до всіх можливостей сучасного суспільства.

Інваліди – це група населення, в яку включені особи з обмеженими можливостями життєдіяльності в силу особливостей здоров'я. І з кожним роком таких людей стає все більше. Статистика дозволяє не тільки підрахувати кількість людей з обмеженими можливостями, а й дає інформацію про їхнє життя, труднощі та потреби. Згідно з українським законодавством «особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний

захист. Дискримінація за ознакою інвалідності забороняється» [Закон України «Про основи ...].

У наукових і громадських колах постійно ведуться суперечки про поняття інвалідності. Так, за визначенням Л. П.Храпилиної, «Інвалідність – дисгармонія відносин людини з навколишнім середовищем, що виявляється внаслідок порушення здоров'я в стійкому обмеженні його життєдіяльності». За визначенням соціолога О. Р. Ярської-Смирнкової: «Інвалідність є результатом соціальних домовленостей, причому зміст цього поняття змінюється в залежності від культурних традицій, соціальних умов і інших статусних відмінностей» [Храпылина 2006]. У процесі цих суперечок з'являється стійке розуміння інвалідності як перешкоди, але до розуміння причин цих перешкод існують різні підходи. Так, на сьогоднішній день до підходу розуміння поняття *інвалідність* можна виділити дві моделі – медичну і соціальну.

1. Медична модель висунута медиками і розглядає перешкоди і проблеми в житті інвалідів як результат фізичного або психічного порушення здоров'я.

Відповідно до неї, люди з інвалідністю не можуть робити щось, що є характерним для звичайної людини, і тому змушені долати труднощі з інтеграцією в суспільстві, змінюватися та пристосовуватися до суспільства, проходити медичну реабілітацію.

Вважається, що інвалідам потрібно постійно допомагати, створюючи для них спеціальні установи, де вони могли б на доступному їм рівні працювати, спілкуватися і отримувати різноманітні послуги, сприяти дотаційному підходу до економіки людей з

інвалідністю, вона розділяє людей на групи по тяжкості недуг, дозволяє обмежити фізичну працю і відповідальність, а також дає можливість на пільги і соціальні виплати.

Відповідно до медичної моделі, нездатність інваліда бути повноправним членом суспільства розглядається як прямий результат наявності у цієї людини дефекту.

Таким чином, медична модель виступає за ізоляцію інвалідів від решти суспільства тому, що виносить жорсткий вердикт: людина з інвалідністю не може стати частиною суспільства, тому що не здатна брати активну участь в його житті, бо їй постійно потрібна допомога і вона залежить від оточуючих. Реабілітація інвалідів полягає тільки у відновленні працездатності. Тому в свідомості багатьох терміни «інвалідність» і «непрацездатність» часто стають синонімами. Виходячи з вище написаного можна зробити висновок: «люди з інвалідністю – це пасивні одержувачі мінімуму послуг, що задовольняють їх базові потреби» [Райзер 1995].

2. Соціальна модель була створена спільно з людьми з обмеженими можливостями і розглядає перешкоди і проблеми інвалідів як результат ставлення суспільства до їх особливих потреб. Цей підхід передбачає, що людина з обмеженими можливостями є повноцінним членом суспільства і має такі ж права, як і всі. Проблема полягає не в фізичному відхиленні, а в суспільстві, яке обмежує її участь у політичному, економічному і соціальному житті. Ставлячи бар'єри і перешкоди саме суспільство і робить людину інвалідом, викликаючи відчуття обмеженості в своїх можливостях не недугою, а ставленням.

Соціальний підхід акцентує не на лікуванні людей з обмеженими можливостями, а на задоволенні потреб і визнанні їх рівноправними членами суспільства, він не ізолює людей з фізичними відхиленнями, а стимулює самореалізацію, визнаючи їхні права. Така модель закликає до інтеграції людей з інвалідністю в навколишнє суспільство, пристосування умов життя в суспільстві і для інвалідів в тому числі. Це включає в себе створення так званого доступного середовища (пандусів і спеціальних підйомників для інвалідів з фізичними обмеженнями, для сліпих – дублювання візуальної і текстової інформації за Брайлем і дублювання звукової інформації для глухих жестовою мовою), а також підтримку заходів, що сприяють працевлаштуванню в звичайні організації, навчання суспільства навичкам спілкування з ними [Марчук].

Міжнародний рух за права інвалідів вважає найбільш правильним таке поняття інвалідності: «Інвалідність – перешкоди або обмеження діяльності людини з фізичними, розумовими, сенсорними і психічними відхиленнями, викликані існуючими в суспільстві умовами, за яких люди виключаються з активного життя». Таким чином, інвалідність – одна з форм соціальної нерівності [див. Региональная...].

Соціальна модель спрямована на те, щоб виправити становище інвалідів в суспільстві як «неповноцінних людей» і донести до суспільства розуміння про людей з обмеженими можливостями. Вона не заперечує наявність дефектів і фізіологічних відмінностей, а акцентує на тих аспектах нашого світу, які можуть бути змінені. На підставі викладеного можна сказати, що: «Люди з інвалідністю

реалізують свої рівні права і можливості. А основні проблеми створені суспільством» [Перфильєва та ін.].

Розглядаючи медичну і соціальну моделі можна зробити висновок, що необхідний симбіоз цих моделей, який дасть можливість взяти з них все краще і зробити повноцінним життя людей з обмеженими можливостями.

Коли йдеться про людей з обмеженими можливостями, мимоволі згадуєш людей, які кинули виклик долі і довели всім, а перш за все собі, що інвалідність – це не вирок, не кінець життя. Інвалідність – це тільки початок, початок нового життя. Історія людства знає приклади того, що люди з інвалідністю не просто ні в чому не поступалися іншим своїм сучасникам, а й ставали в авангарді суспільного прогресу, науки, культури, спорту, граючи ключові ролі в багатьох сферах життєдіяльності.

Франклін Рузвельт – один із найвидатніших американських лідерів, людина, прикута до інвалідного візка, реалізував політичну кар'єру – став 32 президентом США. Обіймав він цю посаду 12 років.

Костянтин Цюлковський – російський вчений, який через перенесену хворобу майже нічого не чув, став родоначальником ракетобудування і космонавтики.

Людвіг ван Бетховен – геніальний композитор, був майже глухим, але зміг створити неповторні музичні твори, серед яких велика Дев'ята симфонія.

Андреа Бочеллі – видатний італійський співак, виконавець класичної і популярної музики, осліп у 12 років.

Мігель Сервантес – іспанський письменник, автор твору світової культури – роману «Дон Кіхот Ламанчський», який під час його написання втратив ліву руку. Він писав: «Позбавивши мене лівої руки, Бог змусив мою праву працювати сильніше і сильніше».

Сара Бернар – приголомшлива французька танцівниця, після ампутації ноги продовжувала виходити на сцену і танцювати.

Естер Вергесер – голландська тенісистка в інвалідному візку, неодноразова переможниця турніру Великий Шолом, семиразова чемпіонка світу, чотириразова олімпійська чемпіонка.

Оскар Пісторіус – бігун на короткі дистанції з ПАР, ампутація обох стоп. Шестиразовий чемпіон Параолімпійських ігор, чемпіон світу, дворазовий срібний призер чемпіонату Африки. Домігся права змагатися зі здоровими спортсменами і мав великі успіхи. Він говорив: «Я живу спортом, для мене важливо кожного разу на доріжці доводити, що люди з обмеженими можливостями нічим не відрізняються від тих людей, які мають руки і ноги. Мої секунди – краща відповідь – ми такі ж люди, як і ви, і багато в чому можемо бути швидше і краще».

І це ще не повний список видатних людей з інвалідністю, які внесли неоцінений внесок в розвиток нашого суспільства. Їх життя і діяльність ще раз доводить, що творять історію і змінюють цей світ сильні духом, а не тілом. І це постійний приклад для всіх нас, котрі живуть в цьому світі.

Існує також розуміння того, що в Україні не всі люди з обмеженими можливостями (як і люди без них, не треба собі лестити) не мають таких видатних якостей. А, отже, потребують нашої підтримки.

На сьогоднішній день життя людей з інвалідністю в Україні – це все ще боротьба з проблемами, обмеженнями і заборонами. У суспільстві ще немає повного розуміння і усвідомлення, що інвалід – це не тягар і не баласт, а такий самий член суспільства, що він такий самий, як і всі інші, але з обмеженими можливостями здоров'я. Люди з інвалідністю, нерідко, навіть маючи всі потенційні можливості активно брати участь в житті суспільства, стикаються з нерозумінням, упередженістю та страхами, які протягом багатьох років стримують їх соціальний розвиток, ізолюючи від суспільства. Треба буде докласти чимало зусиль, щоб викоринити ці проблеми і забобони, які ми самі й створили. Ми повинні зрозуміти, що не людина з обмеженими можливостями здоров'я не може реалізувати свої можливості, а суспільство не здатне створити такі умови, за яких реалізовувалися б його можливості.

У нашому суспільстві необхідно сформувані адекватне уявлення про людей з обмеженими можливостями здоров'я та їх істинних можливостях. До сих пір багато хто сприймає інвалідів як людей, так би мовити, які вимагають більшої уваги і постійної опіки, нездатних реалізуватися в суспільстві й позбавлених багатьох можливостей. Це породжує, з одного боку, їх неприйняття як повноцінних членів соціуму, а з іншого – співчуття по відношенню до них. І, що не менш важливо, багато хто не готовий до тісного контакту, особливо молодь. У нашому суспільстві переважають споживчі відносини – від життя необхідно і потрібно отримувати максимум задоволення і власної вигоди. Також важливу роль відіграє те, що багато жителів нашої країни важко і багато працюють, намагаючись вирішити свої

проблеми: фінансові, побутові, житлові і т.д. Тому брати відповідальність ще й за людину з інвалідністю вони не хочуть, бо сприймають її нездатною заробляти і реалізовуватися.

У свою чергу деякі люди з обмеженими можливостями після невдалих спроб налагодити відносини з соціумом, розчаровуються, бо не зустрічають належної підтримки. Це викликає у них поступове небажання брати участь у суспільному житті і закінчується це подальшою самоізоляцією та замкнутістю.

Хоча і відомо, що багато хто з них можуть працювати там, де у здорової людини, часом, не вистачає завзятості і витривалості, а їх потенціал, у першу чергу інтелектуальний, до цього не затребуваний, стає необхідним для нашого суспільства. Поступово в суспільстві змінюється думка, що люди з інвалідністю не здатні до самостійного існування і є тільки споживачами, тому що вони самі руйнують ці стереотипи, доводячи нам, що вони здатні знаходити в сучасному суспільстві соціальні ніші, що дають їм право повноцінно брати участь у його житті.

У нашій країні поступово відбуваються зміни у ставленні до людей з інвалідністю. Приходить усвідомлення того, що необхідно створювати для них сприятливі умови, здатні істотно поліпшити їх якість життя, задовольняючи такі потреби як: вільне пересування, спілкування, вільний доступ до об'єктів культури, доступність освіти, можливість працездатності, комфортні побутові умови, фінансова та психологічна підтримка.

Суспільство повинно сприймати таких людей як рівноправних громадян, для яких необхідно ліквідувати перешкоди, щоб вони могли

зайняти повноправне місце серед активних членів суспільства, тобто забезпечити основне право людини – право на повноцінне життя. Таким чином складається соціальний підхід до інвалідів та інвалідності, що передбачає сприйняття людей з інвалідністю як рівноправних членів суспільства, але які мають особливі потреби, які суспільство повинно задовольнити, передбачає повну їх інтеграцію у суспільство і всі його сфери на всіх рівнях.

В Україні запускається процес включення людей з інвалідністю в активне громадське життя, однаково необхідного для всіх членів суспільства, що дозволяє кожній людині рівноправно брати участь у всіх сферах суспільного життя. Завдяки інклюзії інвалідність – це вже, так би мовити, «не другосортність», а на зразок способу життя в обставинах, що склалися, який навколишні приймають як належне.

Інклюзія (від inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян в соціумі, а також реальне включення людей з обмеженими можливостями в активне суспільне життя.

В Україні на законодавчому рівні відбуваються зміни в системі освіти, де інклюзивний підхід дає можливість отримання освіти людям з особливими потребами, при цьому, особлива увага приділяється дітям:

- «інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатогранності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників;

- інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку

здобуття освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей» [Закон України «Про освіту»].

Ми бачимо, що йде процес реформування системи освіти, де враховуються особливі освітні потреби учнів, а не учні адаптуються до вже існуючих стандартів навчання. Такий підхід виключає дискримінацію і забезпечує доступ до навчання в навчальних закладах усім. Таким чином, включення кожної дитини з обмеженими можливостями або особливими потребами в освітнє середовище і гнучкість в підходах до навчання – це і є основні цілі й завдання інклюзивної освіти.

Але треба зазначити, що інклюзія в Україні знаходиться ще на початковому етапі свого розвитку. Це пов'язано з багатьма труднощами: недостатнє фінансування даної програми; нестача фахівців, здатних працювати в умовах реформування системи освіти; залишається проблема з працевлаштуванням, тому що роботодавцю зручніше надавати допомогу, ніж змінювати умови праці відповідно до індивідуальних потреб працівника; недостатнє знання нормативно-правових документів працівниками системи соціального обслуговування, а отже, їх нездатність захищати того, чий права порушуються; забобони і стереотипи, що іще існують в суспільстві по відношенню до людей з обмеженими можливостями; та й що приховувати, небажання самих людей, що мають якісь недоліки зі здоров'ям, змінювати своє життя.

Для того щоб відбулися позитивні зміни в суспільстві, необхідне розуміння всім людям, що живуть в нашій країні, що інклюзія необхідна нашому суспільству. Даючи шанс реалізуватися в житті

людям з обмеженими можливостями, ми покращуємо життя не тільки їм, але і нам самим. Ми живемо у важкий час, коли вантаж повсякденних турбот лягає важким тягарем на наші плечі, внаслідок чого ми стаємо більш жорсткими, більш байдужими, а іноді і просто цинічними. Нам необхідно «перезавантажитися». Інклюзія дає нам можливість зробити світ навколо нас більш добрішим і милосерднішим.

ЛІТЕРАТУРА

- Всемирная организация здравоохранения: более одного миллиарда человек в мире имеют какую-либо форму инвалидности, URL: https://www.who.int/mediacentre/news/releases/2011/disabilities_20110609/ru/ [06.09.2011].
- Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», ст. 2., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> [06.09.2011].
- Закон України «Про освіту», URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [06.09.2011].
- Марчук, Е.В. «Медицинский» и «социальный» подходы к определению инвалидности, URL: <https://www.art-talant.org/publikacii/19730-medicinskiy-i-socialnyy-podhody-k-opredeleniyu-invalidnosti/> [19.12.2019].
- Перфильева, М.Ю., Симонова, Ю.П., Прушинский, С.А. Участие общественных организаций инвалидов в развитии инклюзивного образования.
- Райзер, Р. (1995). Социальный и медицинский подходы к инвалидности. Invisible Children. Report of Joint Conference on Children, Image and Disabilities held on March 1, 55–56.
- Региональная общественная организация инвалидов «Перспектива», URL: <http://perspektiva-inva.ru/publications-other-inostranets.shtml> [06.09.2011].
- Храпылина, Л.П. (2006). Реабилитация инвалидов: пособие. Москва.

Inkluzja społeczna we współczesnej Ukrainie

W artykule zaproponowano definicję pojęcia niepełnosprawności z punktu widzenia dwóch modeli – medycznego i społecznego, uwzględniających problemy inkluzji społecznej na Ukrainie, w szczególności w środowisku edukacyjnym.

Słowa kluczowe: *niepełnosprawność, integracja, uczenie się, społeczeństwo.*

Инклюзия в современной Украине

В статье предложено определение понятия *инвалидность* с точки зрения двух моделей – медицинской и социальной, рассмотрены проблемы инклюзии в Украине, в частности в образовательной среде.

Ключевые слова: *инвалидность, инклюзия, обучение, общество.*

Inclusion in modern Ukraine

The article proposes a definition of the concept of disability from the point of view of two models – medical and social, considers the problems of inclusion in Ukraine, in particular in the educational environment.

Key words: *disability, inclusion, learning, society.*

БЕЗУМОВНИЙ ДОХІД: УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ

Ідея базового доходу вперше з'явилася ще на початку XVI століття. За час свого існування вона мала декілька трансформацій, які істотно вплинули на її розуміння. Однак, суть безумовного базового доходу (далі ББД) – видача державних коштів для безробітних – залишалася незмінна. Оскільки ідея ББД може сприяти скороченню рівня безробіття, бідності та економічної нерівності, зниження витрат на адміністрування соцпрограм, то вона все більше стає привабливою задля покращення соціальної стабільності. Тому варто зануритись у суть та особливості ідеї ББД заради визначення того, чи може вона бути реальним інструментом покращення життя громадян.

Іспанського гуманіста Хуана Луїса Вівеса (1492-1540) слід вважати справжнім батьком ідеї гарантованого мінімального доходу або ББД. У мемуарах «De Subventione Pauperum» він пропонував покласти на муніципальний уряд відповідальність за забезпечення прожиткового мінімуму для всіх його жителів задля більш ефективного здійснення морально-необхідної доброчинності. Схема допомоги спрямовувалася на бідні верстви населення. Проте людина повинна була заслуговувати на допомогу, доводячи свою готовність працювати.

Друг Вівеса, державний діяч Томас Мор вважав: «Дрібні крадіжки недостатньо погані, щоб доводити людину до смертної кари. І жодне покарання на землі не завадить людям красти, якщо це єдиний спосіб отримати їжу. Замість того, щоб накладати ці жахливі покарання, було

б набагато важливіше забезпечити всіх якимись засобами для існування, щоб ніхто не став через жахливі обставини спочатку злодієм, а потім трупом». Тобто Мор пропонує державне забезпечення оплачуваною роботою на протипагу ідеї Вівеса.

Сам Луїс Вівес стверджував: «Навіть у старих і дурних має бути робота, яку вони можуть навчитися за кілька днів, наприклад, копати нори, брати воду або носити щось на плечах. І робити це також для того, щоби будучи зайнятими й захопленими своєю роботою, вони утримувалися від тих нечестивих думок і вчинків, якими вони б займалися, якби не працювали».

Відповідно, найперший формат безумовного доходу мав на меті зайнятість людини, яка б «відгороджувала» її від думок та дій, що можуть чинити шкоду суспільству».

Наприкінці XVIII століття математик і політичний діяч маркіз де Кондорсе (1743-1794) у своєму трактаті писав, що нерівність і убогість є суттєвою загрозою для найактивнішого класу суспільства. Він пропонував її усунути шляхом заощаджень, які згодом людина буде використовувати у похилому віці або ж у вигляді капіталу для дітей, що досягли повноліття.

У цьому випадку соціальне страхування спричинене **не співчуттям** від держави, а правом, що засноване на внесках до страхової системи.

А вже у XX сторіччі Французький соціаліст-утопіст Шарль Фур'є у статті «La Fausse Industrie» (1836) стверджує, що порушення основного природного права кожної людини – тобто полювати, ловити рибу, збирати фрукти на загальному просторі означає, що порушене право людини у доступі до цивілізації, і в такому випадку держава має

надавати громадянину «гостьовий номер та скромні страви тричі на день».

Отже, у той час державні діячі обговорювали у своїх працях переваги та ризики доходу – від пастки безробіття до гнучкості ринку праці, від низьких показників до ідеального доповнення прибутку, проте акцент завжди був виключно на продуктивності. І саме у той період чи не вперше виникла ідея, що саме держава повинна сприяти забезпеченню найнеобхідніших речей для життя людини на основі її природних прав.

У сучасному підході базовий дохід трактується як періодичний грошовий платіж, що безумовно доставляється всім на індивідуальній основі, без перевірки доходу та вимог до роботи.

Особливістю гарантованого доходу є те, що:

- він сплачується особі, а не домогосподарству;
- сплачується незалежно від будь-яких доходів та інших джерел;
- сплачується незалежно від наявності роботи або пропозиції роботи.

Узагальненим сенсом концепції базового доходу є теза: чи повинна людина працювати для того, щоб існувати, або людство вже дозріло до того, щоб виконувати необхідну роботу на власний розсуд. Відповідно, чи можна сьогодні ідею безумовного доходу громадян вважати за утопію?

Задля того, аби спростувати або підтвердити цю гіпотезу у світі вже проводилося низка експериментів.

Зокрема, програма «Mincome» у Канаді (1974-1979 рр.). У ній найбільшій частині жителів міста щомісяця надавали грошові чеки на

додаток до їхнього заробітку. В результаті дії програми спостерігались тенденції того, що все більше дітей вчилися в середній школі, а не йшли на роботу, а також все більше жінок залишались вести домогосподарство та доглядати за дітьми, замість заробітку грошей. За роки дії експерименту рівень бідності почав знижуватися, зменшилася кількість звернень до лікарів. Однак програму в масштабах держави не реалізували, оскільки ідею не підтримав консервативний уряд країни через її витратність.

В Намібії упродовж 2008-2009 рр. проводилась експериментальна соціальна програма «Basic Income Grant». Згідно з програмою кожен житель поселень Омітаре й Очіверо молодший 60 років отримував 100 намібійських доларів щомісяця, пенсіонери (віком понад 60 років) отримували 450 намібійських доларів щомісяця. Соціальна програма призвела до зниження рівня бідності, зумовила збільшення економічної активності, зниження рівня злочинності, збільшення відвідуваності шкіл та поліпшення стану здоров'я дітей. Надалі робітничими та церковними організаціями було створено спільноту «За безумовний основний дохід».

У 2011 році в Індії Асоціація індивідуальних підприємців-жінок (Self-Employed Women's Association, SEWA) за фінансової підтримки UNICEF розпочала експеримент, який тривав 1,5 роки. Жителям 10 з 20 селищ регулярно сплачували гроші – спочатку по 200 рупій (приблизно \$4,35) кожному дорослому і 100 рупій кожній дитині, згодом дорослим сплачували по 300 рупій, а дітям – по 150. Жителям інших 10 селищ гроші не сплачувались – це була контрольна група. В селищах, де було застосовано безумовний базовий дохід, зросла

економічна активність, поліпшилися стан житла, харчування, підвищився рівень відвідування шкіл серед представників бідного населення. Внаслідок цього експерименту урядом Індії було замінено 29 соціальних програм на прямі виплати коштів громадянам.

Дослідження та експерименти у Нідерландах показали, що форма допомоги у вигляді безумовного доходу знижує напруженість і не викликає зростання утриманства.

2016 року у Швейцарії відбувся референдум стосовно запровадження безумовного доходу у країні. Майже 80 відсотків жителів проголосували проти. Серед основних причин відмови – страх через імовірне скасування традиційних соціальних виплат та необхідність суттєвого збільшення податків.

На сьогодні експеримент у Фінляндії 2017-2018 років вважається найбільш вагомим. Його вибірка складала 2 тисячі малозабезпечених і безробітних, яким платили в місяць по 560 євро. Як показали перші результати, одержувачі виплат почувалися щасливішими й впевненішими, але базовий дохід не підштовхував їх до пошуку роботи. І разом з цим вони були готові працювати повний день замість короткочасних заробітків і часткової зайнятості. Крім того, розмір доходу був схожим до допомоги по безробіттю, проте нижчий за прожитковий мінімум у Фінляндії. Відповідно, багатшими одержувачі допомоги не стали.

У доповіді «Спеціального доповідача з питання крайніх злиднів та прав людини» Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй йдеться: «Існує значна небезпека того, що при розв'язанні проблеми відсутності економічної безпеки система прав людини буде

функціонувати в режимі зомбі. Вона буде як і раніше, просуватися давно окресленим шляхом, втрачаючи при цьому життєві сили. Її наглядові та контрольні органи будуть все більш наполегливо звертатися до державних суб'єктів, які перейшли на периферійні позиції, і вони будуть як і раніше вимагати дотримання стандартів, які вже давно опинилися у сумних реаліях глобальних виробничо-збиткових ланцюжках».

Відповідно до висновків наведених експериментів, можна зазначити, що безумовний дохід має найбільший вплив саме на психічне здоров'я людини. Також вважається, що єдина скоординована програма забезпечення дохідної бази є більш ефективною за сучасний арсенал програм соціального забезпечення і соціального страхування, а також бюрократії, необхідної для її підтримки.

Натомість деякі економісти стверджують, що впровадження основного доходу замість стимулу до подальшого розвитку та удосконалення призводить до утриманства та споживацтва. Якщо навіть спрощено розглядати схему гарантованого доходу як від'ємного податку, то будь-яка кількість грошей, вилучена з виробництва, зменшує або споживання, що відбувалося за ці кошти, або інвестиції, які могли б бути здійснені за цей рахунок. Хоча надання ББД веде до збільшення споживання, отже повністю повертається до виробництва. Тобто ББД не тільки зменшує рівень бідності та зубожіння населення, але й на пряму стимулює ріст економіки через надання споживацької спроможності тим верствам населення, які її не мали.

Наразі в багатьох країнах Європи існують партії та рухи, які є активними прихильниками концепції запровадження безумовного

доходу. Ці ідеї, зокрема, широко представлені Європейською Ініціативою за базовий дохід (European Initiative for Basic Income), Всесвітньою мережею базового доходу (Basic Income Earth Network, BIEN), Центром досліджень безумовного доходу (Basic Income Studies) та іншими («Всесвітня мережа базового доходу»).

Варто зазначити той факт, що майже всі спроби провести експеримент з ББД окрім Індії, були достроково припинені. Це породжує припущення у її можливій ефективності.

Отже, наразі й досі немає чіткої відповіді чи готове суспільство до впровадження такого економічного нововведення. Очевидно, що задля цього необхідно зважити всі аспекти, пов'язані з цією ідеєю. Адже ідея ББД стосується не тільки рівня бідності, але й ефективності існуючих державних соціальних програм, а також питання гідного рівня оплати праці (адже навіть надавати доплату працюючому населенню, яке зuboжіє через зарплатню, меншу за прожитковий мінімум, якщо в цілому зарплата на повну ставку менша за прожитковий мінімум є нонсенсом?). Також ідея ББД ставить питання про те, якою є вартість соціальної стабільності, тобто скільки вартує суттєве зменшення злочинів та соціальної агресії? Чи має держава дбати про психічне здоров'я громадян та відсутність необхідності думати про виживання?

Таким чином, ідея ББД є суперечливою не скільки через свій зміст, скільки через до цих пір невирішені глобальні питання державного та соціального устрою, які ідея ББД неодмінно зачіпає.

ЛІТЕРАТУРА

- Базовий дохід в Канаде. URL: https://ru.qwe.wiki/wiki/Basic_income_in_Canada [28.09.2020].
- Генеральна Асамблея ООН: Спеціальна доповідь з питання крайніх злиднів та прав людини». URL: <https://cutt.ly/sf0hcSB> [28.09.2020].
- Григоренко, Ю. Базовий дохід: Що це таке і чи можна його впровадити в Україні. URL: <https://ua.112.ua/statji/bazovyi-dokhid-shcho-tse-take-i-chy-mozhna-i-oho-vprovadyty-v-ukraini-488004.html> [28.09.2020].
- Гроші просто так: чи спрацював експеримент з безумовним базовим доходом у Фінляндії. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-47185202> [28.09.2020]
- Лопатіна, І. Гроші? Так, завжди. Чи потрібен Україні безумовний базовий дохід – розповідає економіст. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/economics/bezumovniy-bazoviy-dohid-yakim-bi-buv-yogo-rozmir-i-chi-potriben-vin-v-ukrajini-ekspert-50093041.html> [28.09.2020].
- Пищуліна, О. Економічна модель 'Безумовного базового доходу': нова соціальна альтернатива. URL: https://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf [28.09.2020].
- Прокопчук, Д. Проти запровадження безумовного базового доходу висловилися 77 відсотків швейцарців. URL: <https://cutt.ly/mf0f3XP> [28.09.2020].
- Vanderborght, Y., Parijs, Ph.* A history about basic income URL: <https://basicincome.org/about-basic-income/> [28.09.2020].

Bezwarunkowy dochód podstawowy: utopia czy realność

W tym artykule chodzi o wyznaczenie terminu „bezwartunkowego dochodu podstawowego” jego historię i cechy. Istota „BDP” wyznaczą się jak płatność okresowa która przekazuje się wszystkim indywidualnie. Są zilustrowane różne przykłady wprowadzenia tego na międzynarodowym poziomie. Jest zanalizowane prawdopodobieństwo wystąpienia bezwartunkowego dochodu w społeczeństwie.

Słowa kluczowe: *bezwartunkowy dochód podstawowy, świadczenia socjalne, pomoc państwowa.*

Unconditional income: utopia or reality

The article deals with the definition of "unconditional basic income", its history and features. The essence of the basic income is defined as a periodic cash payment, which is certainly delivered to everyone on an individual basis. Various examples of implementing the approach at the international level are illustrated. The probability of occurrence of basic income in society is analyzed.

Key words: *basic income, social benefits, state aid.*

Безусловный базовый доход: утопия или реальность

Статья посвящена определению термина «безусловный базовый доход», его истории и характеристикам данного понятия. Суть базового дохода определяется как периодическая денежная выплата, которая безусловно доставляется каждому в индивидуальном порядке. Проиллюстрированы различные примеры реализации подхода на международном уровне. Анализируется вероятность появления безусловного дохода в обществе.

Ключевые слова: *безусловный базовый доход, социальные выплаты, государственная помощь.*

ПРОБЛЕМА ОРИГІНАЛУ ТА ПІДРОБКИ ЯК ЕКОНОМІЧНИХ ЦІННОСТІ ТА АНТИЦІННОСТІ

У період централізованої планової економіки в СРСР існував ряд нормативних актів, які захищали споживачів товарів і послуг. Але в ринкових умовах, з появою великої кількості незалежних самостійних підприємств і організацій, які надають широкий спектр товарів і послуг, і які використовують потужні засоби реклами, раніше існуючі правові засоби захисту споживачів виявилися недостатніми.

У процесі реалізації ринкових нововведень Україна зіткнулася з катастрофічним наповненням споживчого ринку фальсифікованою і нелегальною продукцією. Головна проблема полягає в тому, що основна маса споживачів, що не володіє високими фінансовими можливостями, у першу чергу віддає перевагу ціновим характеристикам виробу і в набагато меншій мірі діють згідно торгової марці, що символізує його якість і надійність. Отже, нерідкі випадки, коли контрафактна продукція займає домінуюче становище на ринку, витісняючи легальні товари [Гаркавенко 2014: 47].

На сьогоднішній день переважна кількість господарюючих суб'єктів вирішують свої організаційно-технічні та економічні питання самостійно. Відсутність вище стоячих галузевих організацій, які могли б контролювати їх роботу, недосконале оподаткування та багато іншого не сприяють підвищенню якості послуг, продукції. Як показує практика, державі необхідно контролювати безпеку і якість товарів і

послуг, виставлених на внутрішньому ринку.

Так як фальсифікація на вітчизняному ринку досягла колосального розміру і підробки виробляють як в Україні, так і за кордоном, а контролюючі органи не можуть нічого зробити, тим самим сприяючи її розвитку, покупцям доводиться самим ставати експертами.

Фальсифікація (від лат. *falsifico*-підробляю) – дії, спрямовані на обман одержувача або споживача шляхом підробки об'єкта купівлі-продажу з корисливими цілями. Фальсифікації найбільш часто піддається парфюмерно-косметична продукція, одяг, взуття, ювелірні прикраси, підробка яких обіцяє величезний прибуток шахраєві.

Ще одна серйозна проблема ринку – контрафактні товари. Вони часто реалізуються через роздрібну мережу, ринки. На думку експертів, контрафактна продукція відрізняється від неякісної, так як виробляється на дуже високому рівні. Відрізнити контрафакт від оригіналу може тільки фахівець. Якщо раніше при виготовленні пакувальної тари для підробок застосовувалася дешева пластмаса, то тепер виявити копію дозволяє лише окремі деталі (колір етикетки, ширина смуг в малюнку, друк маркованого тексту). Для рядового покупця відмітним фактором може служити тільки ціна продукту.

Розрізняють три типи фальшивої продукції. Одні товари тут же видає неякісна упаковка, інші схожі на справжні, тобто колір схожий, але запах інший. Третій видає фальшиве маркування. Виробники оцінили свої втрати в 5% річного доходу, або 3-4 млрд. доларів щорічно [Грищенко 2016: 17]. Об'єктами фальсифікації є товари, послуги, грошові знаки, документи, інформація, фінансові та бухгалтерські звіти, історичні факти, думки і висловлювання

знаменитих особистостей і багато іншого.

Головні причини поширення фальсифікації:

1. Висока прибутковість і рентабельність реалізації фальшивої, в тому числі і контрафактної продукції. При цьому прибуток буває в сотні або тисячі разів більше, ніж імовірнісні штрафи, наприклад, штраф за реалізацію неякісного бензину.

2. Безкарність фальсифікаторів, що обумовлено істотним ослабленням органів державного контролю.

3. Недостатність нормативно-правової бази та державного регулювання в галузі запобігання фальсифікації та контрафакції продукції, а іноді й завідомо невірне трактування на свою користь певних норм чинних законів.

4. Прагнення організацій торгівлі закуповувати товари тільки з урахуванням критеріїв низьких цін.

5. Відсутність або недостатність в торгових організаціях товарознавців- фахівців з якості, заміна їх менеджерами, приймальниками, торговими представниками, часто не мають професійної освіти.

6. Невисокий рівень споживчої культури, що виявляється в незнанні і невмінні отримувати необхідну інформацію про товари перед прийняттям рішення про їх покупку.

7. Недостатність інформації для споживачів і торгових організацій в діючих нормативних документах, що дозволяє правильно ідентифікувати товар і вчасно виявити його фальсифікацію.

8. Ослаблення уваги до якості та асортиментних характеристик товару як найважливіших показників конкурентоспроможності як

самих товарів, так і організацій-виробників та/або торгівлі, що випускають або реалізують ці товари. Відбувається переорієнтація зі споживчої цінності товару на маркетингові засоби і методи його просування на шкоду перших, що суперечить інтересам споживачів [Дурович 2011: 89].

9. Наявність на споживчому ринку значного сегменту споживачів, які в силу свого матеріального становища віддають перевагу товарам за низькими цінами, заздалегідь знаючи або припускаючи їх невисоку якість, а іноді і контрафакцію.

10. Широке поширення фальсифікованих, в тому числі і контрафактних товарів набуло характеру епідемії, внаслідок чого у споживача, навіть забезпеченого, залишається небагато можливостей придбання високоякісних, нефальсифікованих товарів.

11. Корупція в органах державного управління і контролю, а також в судових органах, через що факти фальсифікації і контрафакції замовчуються, а якщо винні і виявляються, то не доводяться до суду або не притягуються до відповідальності [Карпов, Кучеренко 2011: 33].

Фальсифікацією у всьому світі займаються давно, підробляють все: від одягу і взуття відомих фірм до грошових купюр. Фальсифікація товарів з економічних міркувань завжди являла собою велику проблему. Нечесні виробники і постачальники використовують різні засоби для «наповнення» товарів дешевими компонентами, отримуючи при цьому шалені прибутки. Підсумком цих підробок стають величезні матеріальні збитки держави і легальних виробників товарів, а також непоправні моральні, матеріальні, часто, і фізіологічні втрати споживачів фальсифікованої продукції. Проблема фальсифікації

досить багатогранна і її слід розглядати в деяких умовних межах. При цьому необхідно відзначити, що питання фальсифікації не можна розглядати у відриві від проблеми її безпеки, оскільки і ті й інші пов'язані з встановленням справжності і якості товарів, а, отже безпеки для споживачів.

У різні епохи проблема фальсифікації товарів виникала з більшою чи меншою гостротою, однак для всіх цих періодів часу характерним було не тільки зростання кількості підробок, а й падіння моральних підвалин суспільства. Це пояснюється тим, що випадки обману шляхом фальсифікації товару були не карані в суспільстві. Поширенню фальсифікації промислових товарів сприяє як ажіотажний попит, так і зниження життєвого рівня населення, відсутність або недосконалість законодавчих актів і нормативних документів, низька законослухняність виробників і продавців, недостатня інформованість споживачів і слабкий захист інтересів на державному і громадському рівнях, відсутність або незацікавленість контролюючих структур.

Вседозволеність «розбещує» фальсифікатора і підштовбує його до більш грубих способів обману споживачів. Для запобігання фальсифікації та забезпечення стабільної якості продукції потрібне виконання комплексу заходів:

- обґрунтування та коригування номенклатури контролюючих показників;
- удосконалення методів оцінки якості продукції;
- розробки сертифікатів на продукцію та створення системи сертифікації;
- розробки законодавчих норм, які контролюють відносини

між покупцями і виробниками і визначають покарання у разі їх порушення;

- інформування споживачів про можливі способи і засоби фальсифікації, а також про методи її виявлення в конкретних товарах;
- попереджувальне маркування та захист торгових марок.

Попереджувальні заходи можуть бути соціальними та адміністративними. Їх мета – профілактика правопорушень, пов'язаних з обманом покупців за допомогою різного виду фальсифікації товарів.

Попереджувальні заходи соціального характеру засновані на підготовці висококваліфікованих компетентних фахівців – товаровзнавців-експертів, підвищенні їх інформаційного забезпечення, що є дієвим засобом щодо запобігання потрапляння в торгівлю і, в кінцевому підсумку, до споживача фальсифікованих товарів [Клэнси, Криг 2016: 47].

Безумовно, шахрайські дії лягають важким тягарем на плечі суспільства, погіршуючи кримінальну ситуацію в країні і в окремих її регіонах. При широкому поширенні асортиментної та якісної фальсифікації, в результаті якої на ринку з'являються в значній кількості небезпечні для людини продукти, виникають:

- ризик втрати здоров'я багатьма членами суспільства;
- зниження тривалості життя людей;
- збільшення смертності від хвороб і токсичних отруєнь;
- моральна деградація, як окремих людей, так і суспільства в цілому;
- зниження рівня довіри інших держав і народів до країн, де

процвітає фальсифікація; [Клэнси, Криг 2016: 47]

Звичайно, фальсифікатори також піддаються ризику, так як при виявленні фальсифікаційного товару на них накладаються відповідні штрафи, але це не призводить до того, щоб він переставав випускати або реалізовувати фальсифікаційну продукцію. Навпаки, знаючи про мізерні штрафи, які йому доведеться платити, і величезні доходи які він може отримав, фальсифікатор воліє продовжувати свою «діяльність».

Сьогодні дослідники виділяють основні проблеми маркетингу:

- зміна цінностей і орієнтації серед споживачів;
- застійні процеси в економіці;
- погіршення навколишнього середовища;
- зростання конкуренції в глобальному масштабі;
- велика кількість економічних, політичних і соціальних проблем.

Однак ці проблеми відкривають нові можливості для маркетингу. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що в умовах зміни міжнародного і національного ринків основним завданням підприємств є пошук інноваційних підходів до виробництва і продажу товарів в умовах жорсткої конкуренції на ринках. Для цього компанія повинна враховувати особливості сучасного ринку. У ринковій економіці дуже важливі фактори, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності підприємств. До них відносяться: проведення інноваційної політики, яка визначає можливість компанії конкурувати на ринках, наявність кваліфікованої робочої сили, що відповідає вимогам сучасного ринку, здатної реагувати на зміни, прогнозувати наступні зміни, аналізувати і розставляти правильні пріоритети; гнучка система управління якістю на підприємстві; постійне вдосконалення реалізованої продукції.

ЛІТЕРАТУРА

- Гаркавенко, С. С. (2014). Маркетинг. Київ.
- Грищенко, І.М. (2016). Маркетингові основи комерційного посередництва. Київ.
- Дурович, А.П. (2011), Маркетинг в туризме. Минск.
- Карпов, В.А., Кучеренко, В.Р. (2011). Маркетинг: прогнозування кон'юнктури ринку. Київ.
- Клэнси, К. Дж., Криг, П. (2016). Антиинтуитивный маркетинг. Санкт-Петербург – Москва – Нижний Новгород – Воронеж – Ростов-на-Дону.

Problem oryginału i podróbki jako ekonomicznej wartości i antywartości

Najwyraźniej nie ma sektora gospodarki ani kraju, w którym nie występuje zjawisko fałszerstwa. Całościowe szkody fałszerstwa w dziedzinie ekonomicznej są trudne do obliczenia. Podrabianie szkodzi markom i producentom. Kiedy na rynku jest popyt, zawsze znajdują się osoby, które będą kopiować produkty i oferować tańszą opcję. Rozpowszechnianie kopii zależy od szybkiej reakcji producenta.

Słowa kluczowe: *ekonomia, fałszerstwo, produkcja, handel.*

Проблема оригинала и подделки как экономических ценности и антиценности

Судя по всему, нет сектора экономики и нет страны, где бы не было контрафакта. Общий ущерб от него подсчитать сложно. Подделка вредит брендам и производителям. Когда на рынке есть спрос, всегда найдутся те, кто скопирует продукцию и предложит более дешевый вариант. Будет ли распространена копия, зависит от быстрого ответа производителя.

Ключевые слова: *экономика, фальсификация, производство, торговля.*

The Problem of the Original and False as an Economic Value and Anti-Value

Apparently, there is no sector of the economy and no country where there is no counterfeiting. The total damage from it is difficult to calculate. Counterfeiting hurts brands and manufacturers. When there is demand in the market, there will always be those who will copy the products and offer a cheaper option. Whether a copy is distributed depends on the manufacturer's prompt response.

Key words: *economy, falsification, production, trade.*

Григорій Бонцю
КНПУ ім. І. Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна

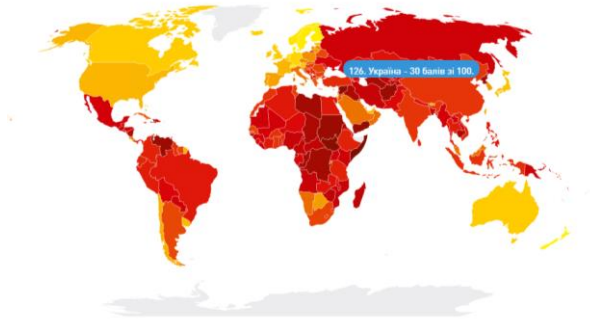
**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ
КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ
(НА МАТЕРІАЛАХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯ
"КОРРЕСПОНДЕНТ.NET")**

У сучасному суспільстві неодноразово виникають певні складнощі, які потребують негайного вирішення та уникнення небажаних ускладнень. На жаль, у масовій свідомості залишається популярним стереотип, згідно з яким можна значно «скоротити шлях» до вирішення певних економічних питань. За такими уявленнями, найкраще долати складні чи конфліктні ситуації за допомогою корупції, яка «розчищає ліс». Пересічна людина доволі часто розмірковує на кшталт: «навіщо пробиратися через щільні зарослі і болоче дряпати тіло, якщо можна знайти стежину до посадової особи і скороти час та сили для досягнення визначеного результату». Звісно, можна швидко «пройти густий ліс», оминаючи законні чи бюрократичні перепони, якщо отримати підтримку посадової особи. Однак, даючи хабара і навіть не усвідомлюючи перспективних наслідків таких протиправних дій, людина сама знищує «кисень», тобто завдає шкоди тому, чим живе суспільство. Це призводить до деформації економічних, соціальних і культурних відносин.

Будь-які суттєві перетворення в суспільстві і стрімке зростання виробництва – не сумісні з широко налагодженими корупційними процесами. «Загальноживаним словом “корупція” позначаються різні

речі в неоднаковому контексті. Навіть, якщо ми обмежимося лише економічним контекстом, тримаючись остеронь, наприклад, від пов'язаних з ним питань політичної корупції (тобто, коли неправомірні прибутки, насамперед, стосуються політичної влади), існують альтернативні позначення економічної корупції. У більшості випадків така корупція, зазвичай, стосується використання державної посади з метою отримання приватної вигоди, коли посадова особа (агент), якій доручено виконувати завдання громадськістю (довірителем), отримує у певному виді грошову винагороду задля власного збагачення, що важко відстежити» [Bardhan 1997: 1320–1321]. Корупція може пронизувати суспільство від побутових проявів до найвищих щаблів політичної чи державної влади.

Затягнутий корупційний «ручник» економічного прогресу все більш руйнує колеса, на яких тягнеться економіка. І на сьогодні ця проблема властива багатьом країнам, незалежно від могутності чи бідності. Одна з країн, яка намагається економічно рухатися уперед з таким «ручником», є Україна. За дослідженнями міжнародної організації Transparency International «Індекс сприйняття корупції-2019» результат «індексу сприйняття корупції» для України це мінус два (30 балів зі 100 можливих): «Ми повернулися на рівень 2017 року і тепер посідаємо 126 місце зі 180 країн. Поруч з нами у рейтингу – Киргизстан, Азербайджан та Джибуті» [*Україна опустилася в рейтингу сприйняття корупції*].

Також красномовним виглядає порівняння українського Індексу сприйняття корупції-2019 з країнами сусідами [Індекс 2019].

Динаміка змін засвідчує, що необхідно докласти сил задля не повернення у 2013 рік. Зріст чітко простежується до 2018 року, головне щоб 2019 рік не став обривом, у який Україна опуститься ще нижче. Тому варто визнати, опираючись на дослідження Transparency International, українському суспільству вкрай необхідно задуматись над вихованням антикорупційної культури. Наведені результати дослідження дають підстави вважати, що все ж Україна їде на корупційному «ручнику», який може спричинити негативні наслідки. «Закони проти корупції мають бути досить суворі, щоб хабарник

втратав набагато більше, ніж отримав в результаті сумнівної угоди. Дві-три великі риби, спіймані на гачок, послужать іншим хорошим прикладом.» [Нонік 2017].

Одну зі своїх праць А. Шмаль присвятила темі сингапурської моделі протидії корупції. Щоб ефективніше запобігати економічній корупції, закони мають стати фундаментальним явищем. Для прикладу А. Шмаль наводить один з законів у Сінгапурі: «Згідно з чинним положенням розділу 241 Законів “Про запобігання корупції” сьогодні Бюро має усі необхідні повноваження для боротьби з корупцією. Наприклад, у главі 15 зазначено, що службовці БРВК мають право вчиняти арешти і обшуки у заарештованих осіб. У главі 17 передбачено право прокурора давати дозвіл директору Бюро і його головному заступнику перевіряти «будь-які банківські рахунки, часткові рахунки та розрахункові рахунки, якщо є підозра у скоєнні правопорушення» [Шмаль 2015].

Загальними словами закони Сінгапуру стали механізмом, який вимкнув «гальмо» і економіка «виїхала» на шлях процвітання. Також, А. Шмаль наводить і інші закони, які стали основою для запобігання корупції: «Окрім закону “Про запобігання корупції”, сьогодні в Сінгапурі діє соціально орієнтоване антикорупційне законодавство: Кримінальний кодекс Сінгапуру; закони: “Про Парламент (привілеї, імунітет і повноваження)”; “Про політичні пожертвування”; “Про митниці”; “Про корупцію, розповсюдження наркотиків та інші тяжкі злочини (конфіскація доходів)”» [Шмаль 2015]. Чітко виділяється головна характеристика – оперативність дій Бюро боротьби з корупцією, яке наділене широкими повноваженнями, з метою

мінімізації шансів на можливе уникнення відповідальності за хабарницький злочин.

У своїх працях на економічну корупцію звертали увагу такі дослідники, як А. Волошенко, В. Мазярчук, І. Федько, С. П'ясецька-Устич, С. Кравченко, І. Пантелейчук, О. Олішевський та інші. Дослідження явища корупції є початковим і вірним етапом у вирішенні проблеми, адже щоб вирішити справу потрібно дібратися до її коріння, яке, на жаль, вросло у саме ядро планети.

Плідне дослідження впливу економічної корупції провели В. Мазярчук та І. Федько за сприяння Transparency International Ukraine. Вказуючи на те, що «корупція є однією з основних загроз не тільки для економічного зростання, а й для соціально-економічного розвитку країн, яка негативно впливає на якість життя всього населення» [Мазярчук, Федько 2016], з чим важко не погодитися, їхня праця підтверджує факт, що у багатьох країнах затягнутий корупційний «ручник», який негативно впливає на економіку. Тому і боротьба з корупцією на сьогодні є надзвичайно затребуваною. Оцінюючи ситуацію, дослідники дійшли висновку, що присутня вагома залежність від рівня доходу на душу населення. Чим вищий середній рівень доходів, тим слабша залежність економіки від корупції. І навпаки, чим менший середній рівень доходів, тим більша та сильніша залежність економічного зростання країни від злодіянь корупції.

Опираючись на власні дослідження, С. П'ясецька-Устич висвітлила поняття корупція так: «невід'ємна родова ознака розвитку ринкових капіталістичних відносин. Корупція може розглядатися як породження капіталу, який все перетворює на товар, зокрема намагається

комерціалізувати послуги державної влади і управління.» [П'ясецька-Устич 2016]. Вигода, мабуть, найперше, про що думає учасник корупції, як зі сторони, котра дає хабар, так і з боку того, хто бере. С. П'ясецька-Устич у підсумках вказує на небезпеку корупції для суспільства, економіки і соціальної культури. Тісна залежність між українською владою і бізнесом переформує корупцію в інституційне явище. Проблемні корупційні махінації і стратегії становлять вагому загрозу, адже в результаті корупція отримує не тільки вигоду, але й інвестування у власний розвиток, що робить її більш сильнішою та з більшим розповсюдженням. За словами дослідниці, «це перетворює корупцію на системний фактор української соціально економічної моделі суспільства» [П'ясецька-Устич 2016].

Досліджуючи економічну корупцію, А. Волошенко дійшла до висновків, що «інституціональна експансія корупції включає три взаємопов'язаних процеси: інтенсифікацію вже існуючих корупційних взаємодій, розширення поля корупційних практик і власне інституалізацію корупції, що безумовно підкреслює актуальність проблеми для національної економіки. Інституціоналізація економічної корупції означає, що спонтанна корупційна поведінка окремих індивідів заміщається регулярними діями, спрямованими на отримання неправомірної вигоди, які здійснюються у відповідності з визначеними правилами.» [Волошенко 2017]. Дослідниця намагається знайти і запропонувати можливі варіанти для подолання корупції в Україні, твердить про необхідність системних перетворень на національному та міжнародному рівні, на державному рівні та на рівні бізнесу.

Економічна корупція неодноразово стає об'єктом висвітлення ЗМІ. І одне з них це «Корреспондент.net» – український тижневий суспільно-політичний журнал. Інформаційний ресурс уміщує чимало матеріалів різного характеру. Щоб проаналізувати видання і його інформаційну продукцію більш критично, варто вказати, хто саме є власником видання і які його можливі інтереси. Адже власник може суттєво корегувати загальну стратегію видання. «Корреспондент.net» належить Сергію Курченку, українському олігарху, який у 2013 році придбав 98 % акцій медіа-холдингу «УМН group», куди і входить журнал. Також відомо, що під час подій Євромайдану він зник з України і переховується від слідства у Москві [*Правоохоронці*]. Одна з причин переховування: «Сергій Курченко перебуває в списку осіб, чії активи в країнах Євросоюзу підлягають замороженню через звинувачення українських правоохоронних органів у незаконному збагаченні та виведенні коштів за кордон» [*Сергій Курченко*] і це істотно посилює ймовірність, що видання є заангажоване і може мати приналежність до певних кіл інтересів. А висвітлення економічної корупції у цьому виданні може містити недостовірну або тенденційно висвітлену інформацію.

Визначивши коріння інформаційного ресурсу, з більшою об'єктивністю можна проаналізувати продукт інтернет-видання «Корреспондент.net». В інтернет-архівах журналу можна знайти чимало публікацій, які пов'язані з економічною корупцією. Для прикладу у публікації за 10 вересня 2020 року «На Прикарпатті сім директорів лігоспів намагалися підкупити копа» висвітлюється хибне намагання групи осіб «у складі семи керівників державних підприємств у сфері

лісогосподарської діяльності пропонували начальнику одного з відділів УСР в Івано-Франківській області ДСР Нацполіції щомісячну неправомірну вигоду в сумі 1000 доларів з кожного підприємства. Хабар надавався за невтручання правоохоронних органів у господарську діяльність підприємств і nereагування правоохоронцями на виявленні правопорушення» [На Прикарпатті]. Матеріал супроводжується цитуванням, посиланнями, коротким інформаційним повідомленням і фото з місця події.

Спостерігається одностороння подача інформації з погляду Державного бюро розслідування, що одразу ставить під питання повноту матеріалу, адже коментарі інших сторін відсутні, а саме групи осіб, яких затримали, і осіб з правоохоронних органів, яким пропонувався хабар. У формуванні антикорупційної свідомості суспільства матеріал є слушним прикладом, що корупція не безкарна (згадується ч.3 ст. 369 Кримінального Кодексу України). Читачем ця інформація може сприйматися досить яскраво: корупція – це погано і так діяти не можна.

У багатьох матеріалах інтернет-видання простежується відсутність авторства. На підставі цього можна припустити, що інформаційну продукцію працівники видання збирають з різних ресурсів: прес-служби, інформаційних агентств, інших видань та можуть висвітлювати вибірково.

Наступний матеріал за 20 серпня 2020 року під назвою: «В Медичних силах ЗСУ викрили корупційну схему» розповідає про викриття корупційної схеми, організованої при закупівлі засобів індивідуального захисту для українських військово службовців. У

матеріалі розкриваються певні подробиці теж тільки зі сторони СБУ, матеріал супроводжується фото та відео. Сприйматися матеріал може як ефективна антикорупційна діяльність СБУ, але, дивлячись на низькі рейтинги сприйняття корупції в Україні, варто припустити, що викривається тільки меншість корупційних дій та схем. Виникає питання, чи формується у свідомості, як підростаючого покоління, так і в інших, антикорупційна загартованість, або ж навпаки, жага ризикнути та швидко збагатитись.

У матеріалі за 10 вересня 2020 року «У Смілі прокурор і поліцейський „кришували” гральний бізнес» йдеться про викриття прокурора, який з радістю заплющував очі на нелегальний гральний бізнес за грошову винагороду, щомісячну «таксу» майже у 20 тисяч гривень. Цей матеріал може сприйматися вкрай негативно, оскільки навіть захисники порядку і законів дозволяють спокійно процвітати нелегальним сферам. Читач може просто задуматись, сьогодні прокурор візьме хабара, завтра – суддя, там чиновники і корупція процвітає, і злочинність не боїться закону. Висвітлений матеріал значно знижує як рівень довіри, так і імідж охоронців Закону. З іншої сторони, присутні і плюси – читач усвідомить, що зловмисного прокурора спіймали та покарають, а нелегальний бізнес прикриють. Але варто також припускати, що прокурор не перший і не останній, хто може взяти хабаря, дозволивши злочинності процвітати.

Також у матеріалі у позитивному світлі представлено СБУ: «... У рамках розпочатого кримінального провадження за статтями про види співучасників, заняті гральним бізнесом, отримання хабаря, скоєнні групою осіб, перевищення влади або зловживання службовим

становищем співробітників правоохоронного органу (ч.4 ст.27, ч.1 ст.203-2, ч.3 ст.368, ч.2 ст.28, ст.365-3 КК України) вирішується питання про повідомлення фігурантам про підозру і обрання їм запобіжного заходу. Тривають слідчо-оперативні дії для встановлення і притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, причетних до протиправної діяльності.» [У Сміл]. Враховуючи це, варто припустити та виокремити, по-перше, недостатню ефективність органів протидії корупції у притягненні усіх причетних до злочинів, адже поки слідчо-оперативні дії дійдуть до результатів, винуватці втечуть, а, по-друге, вирішення питання про підозру і обрання їм запобіжного заходу теж забере чимало часу, завдяки чому винуватці зможуть внести заставу, знайти адвокатів, котрі врятують або, ще гірше, встигнути підкупити самих борців проти корупції. Врешті, по-третє, з усього вище зазначеного варто зробити висновок, що для корупціонера головне якнайбільше вкрати, щоб могли підкупити якнайбільшу кількість посадовців.

Отже, у читача можуть виникати певні припущення і роздуми, чи здатен утриматись навіть найчесніший громадянин від великого хабаря, продовжуючи отримувати маленьку зарплатню, чи вирішить взяти раз, щоб бути забезпеченим на все життя. Якщо ж хабар маленький, то його точно не варто ризикувати брати, адже це може бути і пастка з боку борців з корупцією. На жаль, антикорупційні закони і організаційні системи недостатньо пописані та продумані. Тому передусім для ефективного формування антикорупційної культури в українському суспільстві є необхідним створення умов, котрі б не мотивували керівних осіб брати хабаря, а навпаки відштовхували від

такої дії як на рівні свідомості, так і на рівні закону. Адже, найжахливіше є те, що хабарництво може перетворитися на побутову моду.

Тому варто звернути увагу на формування антикорупційної діяльності і взаємодію двох «берегів»: «берегу» протидії корупції, який би ефективно боровся та сам був незалежним від корупції, а саме системна організація, яка б оперативно і мобільно реагувала на протизаконне збагачення, та «берег» громадянської свідомості українського суспільства. На жаль, журнал «Корреспондент.net» не справляє враження ефективного засобу, що зміг би формувати антикорупційну культуру, адже він має цілковито олігархічну залежність. Тому і варто визнати слабкість системи протидії корупції: ризик корупціонера у деякій мірі, на жаль, виправдовує себе, у нього є великі шанси «вийти сухим із води». Мабуть страх брати і давати хабарі не переважає над спокусливими злочинними бажаннями, що можна побачити у матеріалах видання, в яких фігурує поняття корупції.

ЛІТЕРАТУРА

- В Медичних силах ЗСУ викрили корупційну схему.* «Корреспондент.net». 20 серпня 2020. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4265339-v-medychnykhsylakh-zsu-vykryly-koruptsiynu-skhemu>.
- Волошенко, А. В. (2017). Державні регуляторні імперативи протидії системній корупції в національній економіці. URL: <https://nam.kiev.ua/files/tesis/voloshenko.pdf>.
- Індекс сприйняття корупції-2019.* В: Transparency International Ukraine. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/>
- Мазярчук, В., Федько, І. (2016). Вплив корупції на економічне зростання. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/2016-10-07-Anticorruption-product-full.pdf>.
- На Прикарпатті сім директорів лігостів намагалися підкупити копа.* «Корреспондент.net». 10 вересня 2020. URL:

- <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4272838-na-prykarpatti-sim-dyrektoriv-lishospiv-namahalsia-pidkupyty-kopa>
- Нонік, В. В. (2017). Сінгапурська антикорупційна історія: досвід для України. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1509>.
- П'ясецька-Устич, С. В. (2016). Феномен корупції в Україні (політико-економічний аналіз). URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/5.pdf>.
- Правоохоронці послали розшук Курченка*. В: ТСН. 2014. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/pravoohoronci-posilili-rozshuk-kurchenka-343681.html>
- Сергій Курченко*. В: Deutsche Welle. 12 вересня 2020. URL: <https://www.dw.com/uk/sergii-kurchenko/t-19212765>.
- У Смілі прокурор і поліцейський «кришували» гральний бізнес*. «Корреспондент.net». 10 вересня 2020. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4272791-u-smili-prokurore-i-politseyskiy-kryshuvaly-hralnyi-biznes>.
- Україна опустилася в рейтингу сприйняття корупції*. «Українська Правда». 23 січня 2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238184/>.
- Шмаль, А. (2015). Сінгапурська модель протидії корупції: досвід для України. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/shmal.pdf>
- Bardhan, P. (1997). *Corruption and Development: A Review of Issues*. "Journal of Economic Literature". Vol. XXXV (September 1997), pp. 1320–1346. URL: <https://web.archive.org/web/20090920192546/http://www.vwl.uni-mannheim.de/ciccone/Bardhan-JEL1997.pdf>.

Cechy kształtowania się kultury antykorupcyjnej w społeczeństwie ukraińskim (na materiałach wydawnictwa internetowego „Correspondent.net”)

Artykuł poświęcony jest korupcji gospodarczej i kształtowaniu się kultury antykorupcyjnej w społeczeństwie ukraińskim. Na wybranych przykładach rozpatrzono specyfikę zwalczania korupcji. Aktualność badania wynika ze znaczenia zjawiska korupcji, zwłaszcza w sferze gospodarczej. Rozważane są możliwe opcje rozwiązania problemów korupcyjnych na przykładzie innego kraju. W pracy przeprowadzona analiza omawiania korupcji ekonomicznej w wydaniu internetowym oraz jego możliwego postrzegania i wpływu na czytelników. Oferowane są możliwe rozwiązania problemów korupcyjnych.

Słowa kluczowe: *korupcja gospodarcza, gospodarka, „hamulec” korupcyjny, informacja, przeciwdziałanie korupcji.*

Особенности формирования антикоррупционной культуры в украинском обществе (на материалах интернет-издания "Корреспондент.net")

Статья посвящена экономической коррупции и формированию антикоррупционной культуры в украинском обществе. Акцентируется внимание на особенности противодействия коррупции на отдельных примерах. Актуальность исследования определяется важностью коррупционной проблематики, особенно в экономической сфере. Рассматриваются возможные варианты решения коррупционной проблематики на примере другой страны. В работе проведен анализ возможного восприятия и воздействия на читателей, освещения экономической коррупции в интернет-издании. Предлагаются возможные варианты решения коррупционной проблематики.

Ключевые слова: *экономическая коррупция, экономика, коррупционный «фронт», информация, анти-коррупция.*

Features of formation of anti-corruption culture in the Ukrainian society (on materials of the Internet edition "Correspondent.net")

The article is devoted to the existence of economic corruption and the formation of anti-corruption culture in Ukrainian society. Emphasis is placed on the peculiarities of the activities and combating corruption on certain examples. Relevance of the research driven by the importance of corruption issues, especially in the economic field. Possible options for solving corruption problems on the example of another country are considered. The analysis of possible perception and influence on readers, coverage of economic corruption in the online edition is carried out in detail in the work. Possible solutions to corruption problems are offered.

Key words: *economic corruption, economy, corruption „brake”, information, anti-corruption.*

ТАРГЕТОВАНА РЕКЛАМА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ КАНАЛ ПРОСУВАННЯ КОМПАНІЇ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

У сучасному світі немає сумнівів, що таргетована реклама стала невід'ємною частиною просування власного бізнесу в соціальних мережах. Популярність рекламних технологій активно розвивається як по всьому світу, так і в Україні. На сьогодні індустрія реклами знаходиться в постійному розвитку. Вона стала важливою складовою для багатьох компаній, організацій та й для більшості людей в цілому. Якщо виокремлювати розуміння про рекламу, слід назвати сукупність технологій або заходів, які спрямовані на підтримку іміджу товару чи послуг, власне бренду або компанії, що допомагає їм розвиватися. Основою є таргетована реклама, оскільки можна вважати, що компанії або інтернет-магазини, що використовують таргет та його технології досягають швидкого успіху та всіх цілей при взаємодії з цільовою аудиторією. Таргет є важливою складовою, оскільки в першу чергу це допомагає:

- привернути увагу потенційних клієнтів;
- створити своє індивідуальне позиціонування на ринку;
- просувати різні товари та послуги;
- побудувати зв'язки з громадськістю;
- зробити впізнаваною вашу фірму;
- підвищити продажі ваших продуктів;
- сформулювати цінності вашого бренду.

Таргетована реклама – це актуальна послідовність дій, яка в однакових умовах завжди призводить до одного й того ж результату. В кожній сфері діяльності вона виробляє свою технологію, а специфіка полягає в тому, що вони завжди орієнтовані та спрямовані на суспільство (Барден 2017: 304).

Рекламні технології націлюють на отримання необхідного ефекту при заданих ресурсах. Таргетована реклама – спеціальний рекламний механізм, який дозволяє виділити з усієї аудиторії тільки цільову (ЦА) та показати рекламу саме їй. Таргетована реклама – це оголошення, максимально релевантні до запитів користувачів. Вони бувають медійними, мультимедійними або текстовими (Герасімчук 2017: 23). Це означає її дискретність. Коли виникає відповідна потреба, таргетована реклама розроблена і реалізована правильно, то її використання призводить до вирішення поставленого завдання, що є кінцевою точкою функціонування та просування бізнесу.

Встановлено, що реклама в мережі займає все більшу частку в рекламних бюджетах західних компаній. Поясненням такого розподілу є прагнення компаній охопити велику кількість аудиторії при порівняно невеликих рекламних витратах та можливість точно оцінити ефективність від розміщення рекламного звернення (Гузь 2017: 29). Таргетовану рекламу спрямована на цільову аудиторію, яка відповідає певному набору вимог, заданому рекламодавцем. Вона показується цій аудиторії незалежно від того, шукають вони зараз цей товар чи ні. Вони можуть взагалі не знати про товар, але він їм «потенційно цікавий». А значить такі люди цікаві рекламодавцю. З ростом уваги до

даного сегменту ринку виникають закономірні питання про ефективність реклами на даних ресурсах (Голік, Сергійчук 2017: 24).

Перш за все необхідне формування попиту або збільшення впізнаваності бренду задалегідь. У випадку з соціальними мережами перш за все слід формувати попит за рахунок цільової аудиторії, яка поки що не зацікавлена в продукті (Данілова, Ратинський 2017: 38). Сучасний світ щодня виробляє великий потік інформації за допомогою Інтернету і соціальних мереж. Розібратися в ньому і зробити вибір досить складно. Багато компаній використовують різні види інтернет-реклами і обґрунтовано додають їх в свій медіа-лист. Ефективність бізнесу безпосередньо залежить від того, наскільки враховується в його рекламній стратегії посилення інтересу аудиторії до онлайн-контенту. Просування в соціальних мережах сприяє охопленню максимально широкою аудиторії. Подібні майданчики підходять для продажу абсолютно будь-якого товару, послуги або інформації. Багато користувачів Інтернету заводять свої сторінки в соцмережах, часто користуючись відразу декількома сервісами. За допомогою реклами в соціальних мережах компанії можуть знаходити партнерів, співробітників, і таким чином сприяти розвитку свого бізнесу.

Instagram входить в число найбільш перспективних соціальних платформ для просування бізнесу. По-перше, популярність цієї мережі впевнено зростає. При цьому користувачі Instagram демонструють високу залученість у взаємодію один з одним і з брендами. По-друге, Instagram дозволяє публікувати і споживати візуальний контент, який сприймається користувачами швидше в порівнянні з текстовим.

Додайте сюди можливість використовувати Instagram буквально на ходу за допомогою мобільних гаджетів. Виходить мало не ідеальна соціальна платформа для сучасної людини, що живе в скаженому темпі. По-третє, на відміну від традиційних соцмереж, платформи для обміну візуальним контентом успішно генерують негайні конверсії (Костяхин 2013). Instagram як соціальна мережа допомагає простіше отримувати відгуки від цільової групи, вони вже адаптовані під мобільні платформи, вам не потрібно піклуватися про збільшення трафіку з пошукових систем як у випадку зі звичайним веб-сайтом. Основна мета в соціальній мережі – продумати розумну та унікальну публікацію, яка б зацікавила потенційного клієнта.

Аналізуючи питання щодо використання таргету в мережі Instagram слід вказати на те, що він нам дає одну з переваг, а саме: використовуючи правильний, досить вузький таргетинг оголошень, можна дуже точно потрапити в свою цільову аудиторію. Варто зазначити те, що Instagram – це потужний інструмент для просування. Завдяки цій соціальній мережі у брендів є доступ до величезної аудиторії, з якою можна спілкуватися, залучати, знайомити з продуктом і командою творців (Пономарьова). Instagram є одним з найбільш високоперспективних соціальних сервісів для ведення бізнесу. Тому для створення позитивної емоційної прив'язки споживачів до компанії, необхідно вдосконалити рекламу, яка в свою чергу покращить процес комунікації з клієнтом. Так, пропонується налагодити зворотній зв'язок в Instagram між потенційними клієнтами та власне компаніями. Використання рекламних технологій дозволить створити довірливі взаємини, а також підвищити позитивне враження про саму

організацію, що буде головним показником піклування компанії про споживача.

Проте існує ряд проблем, з якими можна зіштовхнутися під час просування вашого бізнесу:

1. Помилковий вибір цільової аудиторії і соціальних мереж. Варто враховувати, що багато користувачів соціальних мереж зареєстровані в більш ніж одній соціальній мережі. Тому, для різних соціальних мереж рекомендується налаштувати по-різному рекламу для кращого охоплення цільової аудиторії. Маркетингові комунікації в соціальних мережах можуть бути неефективні на ринку вузькоспеціалізованих товарів промислового значення, а також для аудиторії, яка віддає перевагу традиційним комунікаційним способам і медіаносіями. Потрібно розробляти різноманітний контент.

2. Недолік компетенцій при роботі з соціальними мережами. Він може спровокувати негативне ставлення цільової аудиторії компанії, що призведе до погіршення її діяльності та показників.

3. Необхідність регулярності роботи з соціальними мережами. Тривалі перерви знижують зацікавленість цільової аудиторії, і вона може «перетекти» до інших джерел і компаніям.

4. Підвищені вимоги до контенту. Останнім часом окреслилася тенденція плюралізації джерел інформації. У соціальних мережах все більше стає генераторів інформації. Щоб впоратися з подібним інформаційним шумом, користувачі залишаються лояльними до виключно унікальних ресурсів.

5. Дотримання балансу при підготовці контенту розважального та інформаційного характеру. В іншому випадку новини від компанії

можуть сприйматися як спам, що тягне за собою втрату цільової аудиторії. Відсутність конвертації «друзів» в споживачів і агентів впливу. У компанії може бути багато послідовників в соціальних мережах, але це ніяк не відбивається на її основній діяльності, наприклад продажах (Халілов).

Особливістю таргету є необхідність постійного створення таких конкурентних переваг, які зацікавлять споживача в тому, що будуть вказувати на можливості придбання ним, крім самого продукту, ще символічних цінностей, наприклад, можливості показати свій соціальний статус, свої культурні відмінності, власний рівень знань або свою прихильність моді. У результаті формується система орієнтацій споживача, що привабить саме до вашого товару або послуг в просторі конкуруючих пропозицій як приведення якостей (конкурентних переваг) пропозиції у відповідність із очікуваннями потенційного споживача (Худоногов). Висока ефективність комунікативних властивостей Інтернету забезпечує можливість скорочення часу на пошук різних товарів чи послуг в звичайних магазинах. Інформація та послуги в Інтернеті доступні цілодобово. Це в порівнянні з традиційними засобами стає більш функціональним, а масштабність значно зростає, тому затребуваність послуг таргету в Інтернеті обумовлена тим, що сьогодні стають актуальними і діючими нові технології для просування. На сьогодні Instagram як майданчик для розкрутки сайтів і брендів користується величезною популярністю. Для просування та хорошого функціонування не можливо обійтися без таргету. В соціальній мережі переважають як особисті сторінки, так і комерційні бізнес-акаунти.

Розглянемо на прикладі інтернет-магазину в соціальній мережі Instagram – shop.pan.com. Головна мета полягає в тому, щоб викликати інтерес до сторінки таким чином, щоб потенційний покупець здійснив придбання цього товару. Товар, який виставлений в мережу і просувається за допомогою таргету є ефективним для бізнесу. Лише по такій короткій інформації це дає можливість:

- привернути інтерес потенційних покупців;
- проінформувати про товар;
- виділяє конкретні якості товару;
- формує позитивне бачення.

Бізнес буде ефективно просуватися, якщо застосовувати таку технологію з початку зародження бізнесу в Instagram. Для того, щоб залучати в акаунт потенційних покупців, потрібно знати «хто вони». Власне, саме просування починається зі складання портрета цільової аудиторії. У нього входять такі параметри: стать, вік, середній рівень доходу, місце проживання та інтереси. Після того, як ви зрозумієте хто ваша цільова аудиторія, потрібно просто її знайти. За великим рахунком все просування в Instagram складається з умінь знаходити цільову аудиторію і давати їй те, чого вона хоче. З'ясуємо особливості функціонування цієї реклами.

По-перше, за допомогою цієї функції можна швидко та недорого збільшити численність підписників, а також можна обрати аудиторію, яку ви безпосередньо хотіли б залучити до свого бренду. Якщо ви використовуєте в своєму бізнесі таргет, видно значну різницю в статистиці, так як охоплення значно вище, ніж з без цієї технології.

При правильному застосуванні реклами це принесе велику користь для вашого інтернет-магазину. Під час просування бізнес-акаунту це сприяє:

- економії грошей та часу;
- впізнаваності;
- обговорювання інтернет-магазину;
- збільшенню численності підписників;
- популяризації бренду.

Під час дослідження соціальної мережі Instagram було виявлено, що за допомогою таргетованої реклами можна сприяти розвитку свого бізнесу. Було проаналізовано комплекс, що сприяє покращенню і високій взаємодії фірми та потенційних клієнтів. Слід зазначити великі можливості Instagram в сфері просування товарів. Це цілодобовий і швидкий спосіб доступу до інформації. Через динамічність Instagram середовища постійно виникають нові форми контакту і роботи зі споживачем. При цьому базові елементи та комплексні підходи актуальних можливостей таргету залишаються. Виявлено, що застосування в соціальній мережі реклами покращує для інтернет-магазину ефективність роботи, формує позитивний імідж, популяризує бренд, стимулює потенційних покупців до покупки, підвищує довіру до самого магазину.

Отже, Instagram – це платформа для швидкого способу просування, для впізнаваності та залученні великої аудиторії до вашого інтернет-магазину.

З огляду на все вище зазначене, можна зробити висновок, що на сьогодні жодна організація чи то фірма не може існувати без реклами,

оскільки стане невидимою на фоні конкурентів. Бізнес в соціальній мережі Instagram залежить від багатьох факторів, однак таргет для інтернет-магазину – це перш за все створення унікальності та особливого позиціонування на ринку. Це організація позитивного образу сторінки, підвищення інтересу, націленість на отримання ефективної взаємодії з клієнтами. Тому при правильному управлінні та використанні технологій можна привести багато клієнтів та стати визнаним інтернет-магазином для більшості.

ЛІТЕРАТУРА

- Барден, Ф. (2017). Код зламано, або Наука про те, що змушує купувати.
- Герасимчук, Т.А. (2017). Управління маркетингом підприємств торгівлі в соціальних мережах. В: Реклама: інтеграція теорії та практик. Київ. 22-24.
- Голік О.В., Сергійчук, Н.В. (2017). Ефективність таргетингової реклами в мережі Facebook. В: Реклама: інтеграція теорії та практики. Київ. 24–26.
- Гузь, В.О, Корж, М.В. (2017). Вплив реклами на поведінку споживача, В: Реклама: інтеграція теорії та практики. Київ. 29-31.
- Данілова Л.Л., Ратинський Л. (2017). Instagram як ефективний інструмент просування товарів та послуг на ринок. В: Реклама: інтеграція теорії та практики. Київ. 36–38.
- Костяхин, Д. Інтернет-реклама: хто, що и где. URL: http://peterhost.ru/art_reklama.shtml
- Поведінковий таргетинг. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Таргетинг>.
- Пономарьова, Н.М. Новітні підходи до сучасних маркетингових комунікацій. URL: <http://gisap.eu/ru/node/534>.
- Розвиток глобального та російського рекламних ринків. URL: http://www.marketing.spb.ru/mr/media/global_trends.htm.
- Халилов, Д. Маркетинг в социальных сетях. URL: <https://moi-portal.ru/upload/iblock/8b2/8b2246b6b04d87c9065730d33e451f49.pdf>
- Худоногов, А.В. Современные тенденции развития маркетинговых коммуникации. URL: <http://conf.sfukras.ru/sites/mn2010/pdf/13/124a.pdf>.
- Эффективность онлайн-рекламы и присутствие в социальных медиа. URL: http://www.marketing.spb.ru/mr/media/online_adv.htm.

Reklama ukierunkowana jako skuteczny kanał promocji firmy w sieciach społecznościowych

W artykule podkreśla się rozumienie reklamy ukierunkowanej jako potężnego mechanizmu marketingowego, który wyróżnia firmę na tle innych w mediach społecznościowych. Reklama ukierunkowana to jeden z ważnych elementów procesu rynkowego, zbiór metod i sposobów wpływu na kształtowanie opinii publicznej, wzrost i efektywność sprzedaży, przyciąganie dużej grupy docelowej, a także przekazywanie preferencji i wartości ogółu społeczeństwa.

Słowa kluczowe: *reklama ukierunkowana, firma, sieć społecznościowa, efektywność, marketing, grupa docelowa.*

Таргетированная реклама как эффективный канал продвижения компании в социальных сетях

В статье освещается понимание рекламы, а именно таргетинга как мощного маркетингового механизма, который отличает компанию от других в социальных сетях. Таргетированная реклама – один из важных элементов развивающегося рыночного процесса. Это набор методов и способов влияния на формирование общественного мнения, увеличения и повышения эффективности продаж, привлечения большой целевой аудитории и донесения своих предпочтений и ценностей до широкой публики.

Ключевые слова: *таргетированная реклама, компания, социальная сеть, эффективность, маркетинг, целевая аудитория.*

Targeted advertising as an effective channel for promoting a company in social networks

The article highlights the understanding of advertising, namely targeting as a powerful marketing mechanism that sets the company apart from others on social media. Targeted advertising is one of the important elements of the evolving market process. It is a set of methods and ways to influence the formation of public opinion, increase and effectiveness of sales, attract a large target audience, and communicate your preferences and values to the general public.

Key words: *targeted advertising, company, social network, efficiency, marketing, target audience.*

*Дмитрий Клименко
Остравский университет, Чехия*

**ПАРАДИГМАТИЧЕСКИЕ КЛАССЫ И ФУНКЦИОНАЛЬНО-
СЕМАНТИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
ЦЕННОСТИ ВЫБРАННЫХ ПТИЦ В ФИГУРЕ ПРОФИЛЯ
РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ ПТИЦЫ**

Формирование тематической области знания, выраженного в заинтересованности, любительстве, сборе теоретического и практического знания об объекте (категоризация, систематизация, теоретическое и практическое применение) становятся основой потребности. Понятие потребность взаимосвязано с понятием ценности, которая возникшую потребность удовлетворяет. В обществе взаимосвязь потребностей и ценностей разделяет субъекты на желающих обладать ценностью и тех, кто это желание удовлетворяет. Одним из объектов человеческих потребностей в системе традиционных экономических ценностей являются птицы.

Существование человеческой деятельности и субъектов, которые собирают и накапливают информацию о птицах с целью уметь отличить их, является основой переноса знаний. В качестве первого этапа этого процесса можно обозначить сенсорную концептуализацию

объекта природы, основанную на восприятии. Большинство птиц доступно на расстоянии и часто зрительный контакт длится всего несколько секунд, поэтому действие птицы в данный момент является главным смыслообразующим признаком для классификационной категоризации в процессе присвоения названия. Этот тезис объясняет факт, что культурные классификационные категории включают в себя широкий спектр биологических видов птиц. Например, сокол в русской культуре сопоставим с близкородственными орлом, ястребом и коршуном. Следовательно классифицировать птицу помогают действия в определенных условиях, а не ее внешний вид.

Решение проблемы исследования возможно благодаря анализу и описанию лексем *словаря русского языка в XVIII века*, содержащих информацию о живой природе и использования метода профилирования объекта картины мира. Р.В. Лангакер [Langacker 1990: 318] предложил разделить профиль на две части: фон и фигуру. Фигурой является элемент, на котором сосредоточено сознание, понятию фон соответствуют оставшиеся элементы в границах семантического поля связанные посредством ассоциативных связей.

А.В. Бондарко, в книге *Русский глагол* предлагает анализировать семантическое поле в грамматических категориях – классификационной и функционально-семантической:

«Функционально-семантическая категория имеет ... содержание – это целая семантическая область, которая охватывает (может охватывать) грамматические и лексические значения, отличающиеся друг от друга и все же объединенные определенным общим понятием. Содержание такой категории выявляет в речи в сложном переплетении и взаимодействии отдельных семантических элементов. Выражение рассматриваемой категории – это различные по своему уровню

средства языка: морфологические, синтаксические, словообразовательные, лексические, различные комбинации средств контекста» [Бондарко 1967: 6].

Исходя из цитированного, признаки в составе схемы профиля имеют текстообразующий потенциал [Фреге 1997: 26], который можно выразить в предложении. Экспликация понятия без объединения в предложении с учетом вышеописанных элементов фрагментарна и не передает полноты картины птицы. Предложение состоит обычно из подлежащего (обобщенного понятия), а роль сказуемого выполняют синтагматические ассоциации, обозначающие действия-признаки объекта.

Для сознания фигура находится на первом плане, в то время как фон – на втором, но элементы находятся в одном интенциональном общем поле и порядок расположения значения в тексте обуславливает определенный фильтр (подобно фильтрации сенсорной информации в мозге, при которой на следующий уровень поступает все меньшее количество информации), являющийся категорией, которая перемещает объекты с первого плана на второй.

Непосредственно с торговлей, а следовательно, и с денежным эквивалентом связаны потребность иметь то, чего не имеет никто, и потребность иметь нечто лучше, чем другие. Этот принцип прослеживается в оппозиции «местный – заграничный». Обмену и продаже в натуральном хозяйстве подлежат не только материальные экономические ценности, но и нематериальные – знание и опыт, расположение, защита и т.д., способные накапливаться в культурном пространстве, а следовательно, проявляться у субъектов в виде ценности, обусловленной создаваемой потребностью.

Рост является ключевой характеристикой жизни и живой природы в целом. С ним сравнимы семантически близкие понятия: изготовление, создание, увеличение, получение, собирание. Это понятие можно считать основой натурального хозяйства, где избыток определённого количества ценностей различного порядка, полученных в результате деятельности человека (собирательство, охота, изготовление, торговля), представляет определённую рыночную ценность (продажа, воровство, обмен), которую можно измерить в денежном эквиваленте.

Для субъекта русской культуры один гипероним, соответствующий понятию парадигматического класса категории птиц, способен заменить все возможные номинации и связан с синтагматической коллокацией действия, подобно фигуре и фону в профиле.

Целью исследования является изучение глагольных синтагматических коллокаций функционально-семантических категорий экономической ценности птиц в фигуре профиля русской языковой и культурной картины птицы, что позволит выделить парадигматические элементы профиля и обобщить их в одном понятии, для которого необходимо описать в рамках русской национальной картины птицы синтагматические коллокации действия, отображенные в экономических отношениях людей. Работа является продолжением исследования экономической ценности птиц в русском языке.

Потребности и ценности экономической системы взаимосвязаны. Экономика и её механизмы натурального хозяйства или рынка обеспечивали переход ценностей на новый субъектный уровень (от купцов к крестьянам и знати). Исследование этого вопроса может

представлять особый интерес для филологов, орнитологов и любителей птиц, желающих реконструировать связанную с птицами картину мира на материале текстов фольклора.

Функционально-семантические категории участвуют в формировании смысла метафоры, устанавливая связь между дискурсивным парадигматическим классом индивидуального характера и тривиальным парадигматическим классом коллективного характера, а также участвуют в переносе признаков между ними (напр., *человек расправил крылья*). Такой механизм переноса признака напоминает маску: признак переносится с понятия на понятие именно благодаря синтагматическим ассоциациям. В качестве источника был взят *Словарь русского языка в XVIII века*, который является научно-популярным изданием, которое основано на описании когнитивных процессов, которые были характерны для эпохи того времени.

Для анализа профиля птицы выбирались смыслообразующие признаки-действия, которые поданы ниже либо в качестве самостоятельных глаголов, либо выражений с участием глагола, где первая часть – пример, за которым следует название словарной статьи из *словаря* [Словарь 1992].

Часто можно встретить поэтическую персонификацию птицы, описанную высоким стилем речи. Этот феномен способствует субъективизации птицы в направлении от единичных индивидуальных явлений (разговор с птицей с интерпретацией коммуникационных сигналов) до явлений коллективных (выработка и распознавание сигналов коммуникации между помытчиком и соколом), например церемониал соколиной охоты [Клименко 2018б: 160]. Конкретная

функция птицы в прагматическом понимании языковой картины вытесняет потребность символической или трансцендентной интерпретации птицы, закрепляя за ней (подобно определениям и инструкциям ГОСТа) стандартизированное значение.

Поле «прирученная хищная ловчая птица» представляет собой совокупность классификационных и функционально-семантических категорий, описывающих явление соколиной охоты, номинации объектов и субъектов и их взаимоотношений. Поле включает следующие социально-экономические отношения: указание социального статуса человека, изготовление ремесленных товаров для птицы, самостоятельное воспитание птицы, услуги помытчика-тренера, церемониал соколиной охоты [Клименко 2018б: 152-167]. В результате коммуникации разных субъектов происходит номинация птиц, добычи, инструментов и действий человека, с целью ловли добычи с помощью ловчих птиц и удовлетворения индивидуальных эстетических потребностей. Эмоциональная связь с животным может выступать в качестве ценности (профессия: дрессировщик, помытчик, сокольник). К словарным экспликациям данного поля можно отнести:

лощит ... (Лощить), ... со всѣм выростит перья (Опугина), наброс(ятся) на жертву, добычу ... (Напасть¹, нападать), ... на птицу налетает, (Налететь, налетать), ... мытятся ... начнет линять (Мытиться), ... быстр летит (Лететь), ... увидѣл птиц то туда махнет (Махнуть, махать), под гнездом никогда не бьет (Ложь¹, лжа), берет когти (Ловля), ... усмотрѣв в высотѣ птицу, идут вверх стрѣлою, ... не верх... забирают стороною (Забрать, забирать), ... мечется с руки и не даст к дичи близко поды́хать (Завидливый²), ... бьют и хитят их в корысть (Корысть), напали на них... (Коршун), ... и волку и лисицѣ не спускает, своею великою емью ловит одною ногою (Емь), на кустикъ сидит ... в когтях своих ... держит ... ворона (Держать), ... бьет грудью (Грудь), ... совсем оперятся (Гнездарь,

гнездник), ...малых птичек ... удобно *цѣпляет* (Вспугнуть, вспугать, вспугивать), ...возвившия под облако ... высоко упал в низ *стремглав* и возсел на десницу вождя своего торжествующь (Взвиться, взвиваться), ...властвует над птицами (Властвовать), ...бьют с ... проворством ... птицу, взбивши ея ... высоко (Взбить, взбивать), ловят птиц... (но) как птица верьх возмет, ... *сдѣлать* не могут (В догонку, в догон), ...опять прилетали и сажались на руку охотника ... очень высоко взовьется (Вабило), ...журавлей бьет (Бить¹).

Данной категории сопутствует комплекс понятия и действия в отношении «дичи соколиной охоты». Экспликация понятия в предложении: Дичь соколиной охоты – это птица(ы), которая(ые)

...летаячи *играют* (Играть), ...*стѣли* ужасается (Ноготь), ...*сбираются* ...в одно стадо и производят ужасный крик (Нападение), ...*прилегли к землѣ* (Наволочный), *порыва(ет)ся* из силка... (Извиться, извиваться), ...*верьх возмет* (В догонку, в догон).

Тематически связано с полем хищной птицы поле «дичь». Оно представляет собой совокупность классификационных и функционально-семантических категорий, описывающих явление охоты, номинации объектов и субъектов и их взаимоотношений в границах поля.

Дичь будучи источником дохода, вовлечена в социально-экономические отношения в обществе: продажа дичи, покупка инструмента, повышение статуса человека, обмен на инвентарь, заказ конкретной дичи. В результате коммуникационного взаимодействия разных субъектов в системе русского языка образовалась поле для описания явления дичь, номинации добытых во время охоты диких птиц, с целью умерщвления и потребления мяса в пищу. Экспликацию понятия можно выразить в предложении: Дичь – это птица(ы),

которая(ые)... : *рѣдко слетают* ... (Осторожный), ... *не рознятся* (Нерознак), ... *бѣгают и озимь клюют* (Озимый, озимный,

озимовой), ... *непорядочно и тихо лѣтают* (Непорядочный), ... *лежат или таят в болотах, травѣ и лѣсах* (Нижний, нижный), *весною налетают ...* (Ловушка), ... *птенов в гнѣздѣ, жмя, кроет под крылами* (Ловец), ... *рѣзвились под густым листвеи* (Лист), ... *не зимуют* (Линейный), ... *кричали ... летѣвши вереницей ...* (Лететь), ... *не в такой малой округѣ держится* (Округ¹, округа), ... *весною вылетают ...* (Кроншнеп), ... *лѣтят на зимованье в теплыя страны* (Зимовать), *Осенью слетаются ... стадами в Сибирь, и остаются там до весны* (Зимовой), ... *появляющиеся осенью ...* (Красноногий), ... *в кавылки каленчатые выводит клики* (Клик), ... *кличет* (Коростель, крастель), *свищут ... ягодами питается* (Дрозд), ... *услыша дудку, в скорости отзовутся, ... будут валиться на приваду и ловиться...* (Дудка), ... *покоилися по полям ... искали себѣ убѣжища ...* (Дичь), *На нивѣ ... попался во силок* (Голубь¹), ... *в теплыя мѣста никогда не слетают, но зимуют там, гдѣ они вывелись* (Вывестись, выводиться), *Водятся ... в немалом числѣ...* (Водяной), ... *вопиют безпрестанно ...* (Вопиять), ... *повсегда обитает на водѣ* (Вода), *цѣпью ... летят под небом и трубят* (Воззвать, взывать), ... *войдут в крылья* (Войти, внити, входить), ... *нырнет и прячется в воду* (Взмыть), ... *ропускает свой хвост... при чем громко бормочет* (Бормотать), *мѣняет ... .. перья на бѣлыя ...* (Букег), *Принят ... егер ... для стреляния птиц и зверей в Кунсткамеру* (Егерь), *13 марта отправил я из Сибирска студента Николая Озерцовскаго в город Саратов для собрания там временных птиц ...* (Временный) ... *воспарили* (Норд), *никогда ... не линяют, чтоб всѣ перья ... из крыльев выронили... оставляют постольку, чтоб летать можно было* (Линять¹), ... *летаючи играют...* (Играть) ... *несутся, и на гнѣзды садятся* (Гнать, гонити), ... *парят над морем длинной цѣпью* (Колпик, колп, колпица), ... *держатся в тѣх мѣстах* (Дрофа, драхва, дроп), ... *иногда садится на мачты корабельныя* (Дурак), ... *от дернута снурком поднимется на воздух* (Дергать, дернуть), ... *на лету крыльями свистит и машет ... часто* (Маханье), ... *в гербѣ держащая лов свой в когтях* (Лов), ... *причиняет великое затруднение* (Затруднение), *извива(ются)...* (Извиться, извиваться), ... *исключот их тела,* (Исклевать, исклевывать), ... *одолевают быка* (Гриф¹, грейф), ... *вырывает цыплят, утят и гусят* (Гусь), ... *видя нѣкое гнѣздо лисицы стрещи* (Гнездо), ... *водится и гнѣзды вьет* (Асорья), ... *со всем вынесутся* (Обобратъ, обратъ, обирать), ... *посвистывают, ... и друг друга ... манят* (Манить), ...

ходя по мокроти не опускает свой нос .. в мокрую землю (Мокреть), ... зябли (Зябнуть), ... взлетѣла, или затрепеталась (Затрепетаться), яицы наклонутся... сидѣли бы на яицах (Наклонутся, наклевать, наклеиваться), ...не вей гнѣзда (Косатый), ... водит цыплят (Матка), ...лоснятся поверхъ зыбей, с перьев бисер отряхают (Влажный).

Смежным с вышеуказанным полем является также поле «певчая птица для домашнего содержания», которую ловят, но не умерщвляют. Певчая птица – совокупность категорий, описывающих явление ловли, приручения и содержания, певчих птиц, номинации объектов и субъектов и их взаимоотношений, таких как: продажа, покупка, обмен птиц, изготовление и продажа инвентаря для содержания птиц дома. В результате коммуникации разных субъектов существуют номинации отловленных и взятых из гнезда диких птиц, инвентаря для содержания, описания состояния птицы, с целью удовлетворения индивидуальных эстетических потребностей. Поле эксплицируется при помощи следующих словарных средств: птица(ы),

которая(ые)...: поют ...в клѣтках, ...рѣдкая одержится (Одержаться, одерживаться), нахохлилась ... (Нахохлиться, нахохливаться), хохол, ...поднимает и опускает ... (может) оробѣть, бодрость потерять, крылья, хвост опустить ... крылье повѣсил, опустил (Опустить, опускать, опущать), весною ... вылетают ... в слабом состоянии... перепархивают по садам и роцам... скоро оправятся (Оправиться, оправляться, оправливаться), любит ѣсть овсяныя зѣрны ... сидя ... растѣвала (Овсянка), ... вопиют безпрестанно, (Неугомонный), порхая с куста на куст ... благодарили ... свѣтило ... славили лѣто (На¹), (может) тѣть тѣсно военну ... криком ... составляют ... музыку (Музыка), ...ловятся силками (Ловиться), щолкаешь, крутишь, поводишь, журчишь и стонешь в голосах (Крутить), слетают(ся) (Михайлов), ... тѣл... стал счастлив, замолчал (Замолчать), ...начинает тѣть, ...защелкала (Защелкать, защелкнуть, защелкивать), ...любовь затели ... к гнѣзду ... летит (Запеть, запевать), кличет ... свищут (Кликать), пиеницу ...

отмѣнно любят (Конопля, конопель, конопель, конопле), ...сидящий у меня в клѣткѣ (Колесо), ... клеветули... прижались под крыло ... уснули... попадают (Клевать), ...бывают ... лакомы (Клест), ... привлекает взор... чиликай... (Иволга, ивельга), ... с другим сидючи услышала сладкопѣние (Дробь), гнѣздились (Дикий), ... ягодами питается... хорошо поет... выучивают говорить нѣкоторыя слова (Дрозд), ...услыша дудку, ...в скорости отзовутся... будут валиться на приваду и ловиться (Дудка), ...дичатся... другие к нам летят (Дичиться), ...вопиют безпрестанно (Даже), ...свил себѣ гнѣздо... и сидя в нем поет (Гнездо), ...поет, извлекает звуки из гортани ... (Гортань), ...сидут на яичах, ...дѣтей высиживали (Горячий¹), ... прилѣжно выкормит (Годовалый), ...хохлом гребнистым потрясая... взывает (Воззвать, зывать), ...из водопойки пьет (Водопойка), не поет ли ... (Вестник), ... зачнет отзываться и привыкнет ... безумолчно кричать (Безумолчный, безумолчный), ...перенимает пѣсни у соловья и прочих птиц (Варакуша, варакушка), ...зимнюю стужу ... сносить могут (Ол(ь)шпанка), по роцам ... не молкнет хор (Молкнутъ), по вѣтвям ... тыщи сидят ... лик ведут разноязычный (Лик²), на высоком древѣ сѣдящ(ие) (Змея, змя), ...<зверь> увидит... что есть мочи закричит... крыльями затрепещет... придет в движение (Затрепетать), как бы далеко... не залетѣли (Залететь, залетать, залетывать), так хорошо не пѣвали, вверх летѣли ... (Жаворонок), ...обороняют гнѣздо с дѣтьми (Дети), ...поднимется на воздух (Дергать, дернуть), часто по кровлям щебечешь, над гнѣздышком сидя поешь (Гнездо), ...согласно восклицает... воскликнул... (Воскликнуть, восклицать, воскликывать), ...так въяс, не престаёт сам пѣть (Виться), ...сквозь плетень проскакивает (Власно), ...не молкнет хор (Бодрость), проклянутся ... наклонувшимся ... помогают вылуливаться ... наклевывается, наклонулся (Наклонуться, наклеваться, наклеываться), ...в дракѣ косицы переломал (Коса¹), ... еще кладутся (Класться), летѣвши вереницей ..... сидут на яичах, горячее были и без ущерба дѣтей высиживали (Горячий¹), , ...со всем вынесутся, обирают яича, (Вынестишь²).

Следующее поле, представляющее птицу как экономическую ценность, – это «живой и мертвый экспонат» – как совокупность классификационных и функционально-семантических категорий,

описывающих явление коллекционирования, наблюдения и познания, номинации объектов и субъектов, в рамках социально-экономических взаимоотношений: снаряжение коллекционеров-собирателей, покупка экспонатов (живых и мертвых), заказ конкретного экспоната. В результате коммуникации разных субъектов образовались: поле живой и мертвый экспонат, номинации инструментов для препарирования, описания жизни экспонатов, с целью познания новых видов птиц и возможности наблюдения экспоната. Экспликация поля *мертвый экспонат* производится следующими лексико-номинативными словарными средствами – птица(ы), которая(ые)... *набивать ... пенькою, а по нуждѣ съном* (Набить, набивать), ...*<в Кунсткамере>, ...хранится ... (птиц) 892* (Осмуха, восьмуха), ... *в превезении ... не изгнили, снимать ... (птиц) ... кожи и набивать мятою травою* (Опреть, опреть), ... *дѣлаются из холстины на подобие тетерева, ... стрѣленные тетеревы, ... содрав кожу с перьями, наволочь на холстинный болван* (Наволочь, наволочить, наволакивать).

Мертвый экспонат позволяет построить только визуальный инвариант, в то время как живой экспонат является источником информации о биологическом виде. Экспликация поля *живой экспонат* – это птица(ы), которая(ые):

...почти всегда напоминает клетку, следовательно неволю... (Неопределенный), (скотный или птичий двор; собрание редких зверей, птиц) ... у него тут <в саду> ... менажерия, или птичник и звѣринец, в котором содержится множество рѣдких иностранных птиц и звѣрков (Менажерия), ... Сад звѣринои, или огород звѣринои звѣринец. ... В большом звѣринцѣ, в красивых навильионах, за желѣзными решетками видѣл я множество звѣрей... (Зверинец, звериница).

Экспонат даёт возможность сопоставить интенциональный опыт воображения и реальный образ. Эта необходимость притягивала людей уже давно, а сопоставление сыграло очень важную роль в развитии культуры и объяснение многих трансцендентных явлений, например, кто кричит в лесу страшным голосом, кто живет в норе и т.д. Экспонат становится для широких масс прототипом и достоверным описанием объекта. Для другого субъекта – хозяина коллекции, он повышает престиж коллекции и её стоимость.

Функционально-семантическая категория познание, имеет свой эквивалент экономической ценности, связанной со знанием о окружающем мире или возможность увидеть чью-либо коллекцию. Так проявляется экономический эффект избавлений от табу, предрассудков, поверий и суеверий, благодаря чему удалось вовлечь в натуральное хозяйство много новых видов животных и птиц

Одной из разновидностей экономически ценной птицы является «ворованная птица». Хорошо известны, благодаря литературе, такие участники взаимоотношений, как цыгане, конокрады, браконьеры, которые нарушали право собственности. Потеря экономической ценности вследствие кражи у одного субъекта возобновляет потребность, которую можно удовлетворить, приобретя новую ценность, притом краденая ценность восполняет также чью-то потребность (этот механизм весьма устойчив и продуктивен). Поле *ворованной птицы* представляет собой совокупность классификационных и функционально-семантическая категорий, описывающих явление кражи птиц и воровства, связанной с ним номинации объектов и субъектов и следующих отношений в

обществе: кража у хозяина и последующая продажа или обмен птицы. В результате коммуникационного взаимодействия разных субъектов в системе русского языка образовалась поле для описания явления, номинации. В результате коммуникации разных субъектов в поле *ворованная птица* возникли номинации участников и объектов кражи, с целью наживы. Экспликативные словарные средства в пределах поля *ворованная птица* выражены с помощью сопутствующих явлений: крик птиц, взять насильно, отнять, отобрать, конфисковать кого-что, забрать к себе, с собою

Тать же взем хлѣб меташе псу да умолчит, но пс нача вопити, дондеже Господина своего от сна возбуди (Вопить), <Грабители> ходя по вѣсьм горницам забирали вѣсь лучшия вещи.... А досталныя пожитки, и хлѣбныя запасы коих немог <пш> забрать все пожег. ... В нижних селениях жители принуждены бывают весь свой скот забирать в избы, (Забрать, забирать).

Промежуточное положение занимают понятия «выкормыш» и «ручное животное». Ключевым моментом в экспликации является психическая привязанность, возникающая между человеком и животным, которая имеет индивидуальный характер. Поля *выкормыш* и *ручное животное* основаны на кормежке птенца, молодого, больного, слабого, часто умирающего животного или птенца. Ручное животное может отличаться от выкормыша тем, что идёт на руки или приближается к человеку, может быть выкормлено или дрессировано с целью касания рукой.

Языковые обозначения действий субъектов и синтагматические языковые и культурные ассоциации птиц были рассмотрены у следующих понятий и функционально-семантических категорий (которые условно можно обозначить термином *модус*): дичь,

прирученная хищная ловчая птица, певчая птица для домашнего содержания, птица как живой и мертвый экспонат, ворованная птица. Функционально-семантические категории экономического порядка культурно обусловлены и передаются из поколения в поколения в качестве потребности субъекта и соответствующей ценности, которые можно выразить в экспликациях, где основное понятие, например птица, связано с языковым объектным или субъектным выражением действия.

Социальную стратификацию общества во многом определяют потребности субъекта, от которых напрямую зависят экономические ценности. Коллективная и индивидуальная картина объекта [Клименко 2018а: 130] зависит от больших и малых групп людей и идентификации субъекта с общей языковой национальной картиной мира. На примере экономической ценности, выраженной в паре «потребности – ценность» можно выделить субъекты, которые создают потребность, и субъекты, которые ее удовлетворяют в результате контакта с ценностью. Этот контакт может быть близким, дистанционным или интенциональным. Посредничество в понимании экономических потребностей и ценностей характерно для субъектов, которых в русской языковой картине мира называют купцами.

В перспективе дальнейших исследований следует подробно описать классификационные категории профиля птицы для анализированных понятий. Провести функционально-семантический анализ понятий субъектов (сокольник, помытчик, охотник, птицелов), использующих птиц в своей деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

- Langacker R. W. (1990). *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Front Cover.
- Бондарко, А. В. (1967). *Русский глагол. Пособие для студентов и учителей*. Ленинград.
- Клименко, Д. (2018а). *Вопросы изучения фрагментов коллективной и индивидуальной картин мира в формировании языковой и культурной картин птиц*. «Школа відкритого розуму», т.9.
- Клименко, Д. (2018б). *Соколиная охота и другие птичьи ремесла на востоке Европы. Некоторые аспекты изучения фрагментов языковой картины взаимосвязи человека и птицы, на материале некоторых русских и украинских текстов*. W: *Rzemiosło i rzemieślnik w językach i kulturze Słowian*, (red.) Urszula Kolberová. Ostrava.
- Словарь (1992). *Словарь русского языка XVIII века*. Вып. 7. Ленинград.
- Фреге Г. (1997). *Логические исследования*. Томск.

Парадигматичні класи та функціонально-семантичні категорії економічної цінності птахів у профілі російськомовної картини птаха

Стаття присвячена функціонально-семантичному аналізу категорії птахів. У статті проаналізовано взаємозв'язок між однією гіперонімічною назвою та низкою функціональних та семантичних асоціацій як ознак птахів, що накопичуються в культурі. У статті вивчаються елементи фігури мовного профілю зображення російською мовою птаха як економічної цінності. Метою даного дослідження є аналіз людської діяльності та значення птахів у системі економічних цінностей. У статті представлені результати міждисциплінарного аналізу та опис колокації синтагматичних елементів профілю птахів. Під час аналізу культурної значущості вибраних понять птахів розглянуто категоризації об'єкта дискурсивними суб'єктами в межах однієї культури. Ці категоризації узалежені від точки зору суб'єкта, що базуються на взаємозв'язку об'єкта та діяльності суб'єкта.

Ключові слова: *птахи, економічна цінність, економічна потреба, мовна та культурна картина світу, суб'єкт культури, профіль мовної картини світу.*

Klasy paradygmatyczne i kategorie funkcjonalno-semantyczne wartości ekonomicznej wybranych ptaków w profilu rosyjskojęzycznego obrazu ptaka.

Artykuł dotyczy analizy funkcjonalno-semantycznej kategorii ptaków. W artykule analizowano związek między pojedynczą nazwą hipernimiczną a szeregiem skojarzeń funkcjonalno-semantycznych jako cech ptaków, które kumulują się w kulturze. W tym artykule badam elementy figury profilu językowego obrazu ptaka w języku rosyjskim. Celem niniejszej pracy jest analiza działalności człowieka oraz znaczenie ptaków w systemie wartości ekonomicznych. W artykule przedstawiono wyniki analizy interdyscyplinarnej oraz opis kolokacji syntagmatycznych elementów profilu ptaków. Podczas analizy znaczenia kulturowego wybranych pojęć ptaków

sprawdzono kategoryzację obiektu przez podmioty dyskursywne w granicach jednej kultury. Kategoryzacje te są oparte na pojęciu punktu widzenia osadzonego w relacjach obiektu i czynności podmiotu.

Słowa kluczowe: *ptaki, wartość ekonomiczna, potrzeba ekonomiczna, językowy i kulturowy obraz świata, podmiot kulturowy, profil JOŚ.*

Paradigmatic classes and functional-semantic categories of economic value of the chosen birds in the profile figure of the Russian language picture of birds.

The article deals with the functional-semantic analysis of bird categories. This article examines the relationship between a single hyperonymic name and a range of functional-semantic associations as traits of birds that accumulate in culture. In this article, I explore the elements of the profile figure of the Russian language picture of the bird. The purpose of this study is to analyze human activity and the importance of birds in the system of economic values. This article reports on the results of interdisciplinary analysis and description of syntagmatic collocations of bird profile elements. During the analysis of the cultural meaning of the selected concepts of birds, the categorization of the object by discursive entities within one culture was checked, which are embedded in the concept of a point of view and are fully complemented only by the relationship of the object's activity and the subject.

Key words: *birds, economic value, economic need, linguistic and cultural picture of the world, cultural subject, profile of language picture.*

*Дмитрий Клименко
Оставский университет, Чехия*

ЖИВАЯ ПРИРОДА В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ НА МАТЕРИАЛЕ НОВГОРОДСКИХ БЕРЕСТЯНЫХ ГРАМОТ

Отношения элементов в системе языка, будучи отражением реальности во многом сходны с научным исследованием, которое описывает в деталях выбранный, упрощенный фрагмент реальности [Disman 2007: 56]. Экономические отношения одни из первых были записаны в виде текста, выражающего отношения с другими элементами общества (долговые обязательства, дары, присвоение имущественных прав и т.д.), их можно выразить посредством описания картины мира изучаемого объекта в границах экономической системы, что позволяет филологам интерпретировать диахронические тексты, содержащие зачастую фрагментарные обрывочные сведения о изучаемом объекте (лексемы, форманты, дефиниции с названиями и без них, синтагматические связи, парадигматические классы), часто только в контексте долговых, натуральных, рыночных взаимоотношений в обществе.

А. Моль отмечает [1973: 87], что нас окружает мир вещей (основа политической экономии) и мир знаков (основа некоторой совокупности человеческих условностей), где знак связан с материальным носителем, но не отождествлен с ним и характеризуется большим разнообразием чем вещи. Однако знак, противопоставленный вещи, будучи языковым выражением,

обозначающим предмет, рассматривается им как традиционное философское разграничение.

Деньги, согласно Молю, в качестве особого вида знаков и интегрирующего фактора важны, поскольку они выражают понятие стоимости и функционируют как регулирующий сигнал-сообщение, определяющий принятие решения в отношении действия, связанного с объектом.

Моль считает, что «...появление средств массового распространения информации подчеркнуло значение материальной стороны знаков...». Этот же тезис объясняет как материальный носитель идеи связан с языком и отражает картину мира какого-то общества. Чтобы воспользоваться этим тезисом, следует обозначить объекты живой природы и их связь с субъектом из грамот, которые хоть и выражены в знаковой форме, с одной стороны имеют системные значения в представлении людей, а с другой стороны указывают на действия субъекта. Существование знака, условно обладающего признаком вещи-ценности, объясняет возникновение потребности субъекта – имея в представлении знак, возникает потребность действия: приобрести его материальный носитель – вещь, одолжить, украсть и т.д., что зависит от возможностей субъекта данных его положением в обществе. Более сложный механизм можно рассмотреть на примере соколиной охоты. Сокол выступает в качестве первоначальной ценности, однако для знати, охотившейся с соколами, сама охота и результат – добыча важнее [Клименко 2018: 152-167].

Для правильного сопоставления элементов языковой системы в диахронических текстах воспользуемся примером модели

информационных систем. Экономическая (аналитическая) система и множества – субъект, объект (в качестве продукта или товара (произведенный в натуральном хозяйстве, ремесленником) и остальные – время, место [Вяткин 2008: 4], в плоскостях признаков экономическая потребность и экономическая ценность позволят выделить лексемы, выражения и элементы условий вариантов моделей экономических взаимоотношений с участием человеческих субъектов и объектов живой природы времен новгородского княжества. И. Ванькова сравнивает слова с емкостью, которая в свою очередь наполнена культурным содержанием [Vaňková 2007: 13], что позволит расположить лексемы на основании их потенциальных значений в границах данной модели.

Связь экономические потребности-ценности сама по себе подразумевает несколько субъектов между которыми проходит коммуникация, в которой определяется группа признаков, характеризующих объект природы как экономическую ценность или потребность. Группа субъектов, для которых живая природа может рассматриваться как экономическая потребность (предусматривающая увеличение прибыли за счет действий с экономическим продуктом): купец продает товар, хозяин, производит товар, собственнику принадлежат сырье, инструменты и т.д. Потребитель, для которого экономический продукт является ценностью (что предусматривает некоторые затраты, связанные с ее получением). Наличие денег и их эквивалентов при обмене [Федюнин 2010: 5] указывает на факт, что границы между натуральным хозяйством и товарным производством расплывчаты [Муханова 2013: 103] поскольку для крестьян охотников и

собирателей это взаимоотношения с элементами натурального хозяйства, а для ремесленников и купцов это время становления товарного производства.

Перед нами стоит задача выявить элементы множеств экономической системы, имеющих отношение к живой природе, обозначить варианты множеств парадигматических классов живой природы в натуральном хозяйстве и разнообразие культурных субъектов, изучить человеческую деятельность, связанную с живой природой, анализ субъектов-участников в письменных источниках русского языка.

Система живой и неживой природы во всех культурах является базой в системе человеческой жизни, в рамках которой техническое и трансцендентное это надстройка системы. Живая природа также является со времен зарождения общества частью еще только зарождающейся экономической системы. Современное натуральное хозяйство, оставшееся в современном обществе в границах малых групп (семьи, огородников, любителей) в прошлом, долгое время доминировало. Наоборот – товаропроизводство ремесленников только развивалось.

Для анализа были отобраны фрагменты текстов берестяных грамот, содержание которых касалось растений, животных, лова/охоты, календаря природы и погоды, объектов неживой природы.

Лексемы грамот из городов поданы в сокращенном виде – Новгород (Н.), Старая Русса (Ст.Р.), Торжок (Торж.), Псков (Пск.), Тверь (Твер.), Москва (Мос.), Звенигород Галицкий (Звен.), с соответствующей нумерацией в базе данных [электронный ресурс], в

скобках поданы толкования либо перевод и пример лексемы: Н.1067 (щенок/**ЩЕНА**).

Исследователь берест А.А. Зализняк [2004: 20] подчеркивает, что содержание берестяных грамот в большинстве случаев экономического характера. Характеризует их короткое содержание, а тематически их можно разделить на: челобитные списки и реестры ценностей, даней просьбы жалобы; грамоты описывают долговые обязательства дани, оброки, списки товаров. Все они не так или иначе связанные с просящими адресантом и адресатом, способным исполнить просьбу. Отсутствие разделения слов в неполных фрагментах грамоты и возможность и нового прочтения содержание часто ставит под сомнение большое количество текстов, но сама возможность прочтения в данном ключе позволяет собрать материалы для исследования.

Презентация результатов исследования

В грамотах встречаются собаки: Н.1067 (щенок/**ЩЕНА**), Н.948 (гончего пса/**ПРО ВЪЖА**); лошадь: Н.735 (коня/**КОНЬ**), М.3 (подробное описание коней), Торж.8 (коня/**КОНА**); рогатый скот: Н.463 (скотиной/**ЖИВОТИНОЮ**), Н.422 (скота/**СКОТА**), М.3 (**ДВѢ КОРОВЫ, ВОЛА а .с. коро^е кюго**), Н.718 (3 яловые коровы/**АЛОВИЦЕ Г**), Н.877/572 (скот/**СКОТЬ**); овцы: Н.129 (**ОВЧИНЫ/ОВЬЦИНИ**), Н.996 (а за овчинку куна/**НА ВУЧИНЬ КНА**); свиньи: Н.954 (свиней/**СВИНЬ**).

Шкурки пушных зверей были эквивалентом денег на Руси. В них выражалась стоимость товара: Н.722 (денег/**ВЪВЕРИЦЬ**), Пск. 6 (беличьи шкурки/**ПРО БЕЛОУ, БЕЛЕ**), Н.722 (12 гривен беличьими шкурками /:**ВИ**

ГРИВЫНЪ ВО БѢЛѢ), Н.722 (соболь 4 гривны/СОБОЛЬ :д: ГРИВЕНЪ), Н.722 (медвежья шкура 2 гривны/МЪДВѢДЬ НО :в: ГРИВЫНЪ), Н.718 (черных кун 40 [гривен]/ЦЪРНЫХЪ КЪНЪ ·М(.)), Н.713 (есть выдр/цѣто ти воудоро), Н.1092 (соболиную [охоту]/СОБОЛИНЪ · ѡ[рѣ]...), Н.420 (сорок бобров /сорокъ бобровъ), Н.600 (вытол (выухоль)/ВЪЫГОЛО), Н.724 (песца/ПЕСЦА).

Дань, встречается часто и могла быть отдана добытыми или живыми животными, либо товарами: Н.910 (медового (оброка) 5 сорочков 3 годовалых бобра/МЪДВЫНАГО :е: соръчъць и :г: арци), Н.413 (а помета горностаи/ПОМИТКА ГОРНОСТАЛЬ).

Ловец добытую охотничью добычу продавал: Н.842 (три зайца/Г·ЗАЦѢ), Н.153 (лосиную шкуру/ЛОСИНОУ), Н.685 (о волке/за вълъкъ), Н.766 (буйволы/БУ(ЕЛЫ)), Н.647/683/ (бобров/БЕБРЪВ[Ъ]), Н.92 (лось/о лосо).

Упоминаются птицы: Н.842 (тетеревов/и тетеревѣ), их ловили живьем с помощью сетей-тенет и снаков: Ст.Р.30 (сети купи непременно/ТЕНЕТА КУПИ БЕЗО ОТОСТУПА). Упоминаемые в грамотах виды – М.3 (утица/ОУТИЦА), Н.330 (гуска/ГЪСКА) – позволяют предположить начало процесса одомашнивания. Собранные яйца диких птиц и пух добытой дичи так же выступали в качестве товара: Н.1112 (перья/ПЪРИ), Н.254 (триста (или: четыреста) яиц/[СТ]А ЛЕЧЕ), Н.129 (а пуху (добудем)/а П[УХУ] (ЗД)(ЪСЪ ДОБУ[Д]ЕМЪ). Интересен пример биотопа для ловли птиц, ценность которого зависит от населяющих его видов птиц: Н.248 (захватили кречетиные [ловища]/ИМАЛИ · КРЕЦЕГЕА). Хищные птицы были ценным товаром, ввиду распространения традиций соколиной охоты среди знати: Н.54 (у микулица сокол, у никифорца сокол/а ОУ МИКУЛИЦИ СОКОЛО ОУ ...СТУА СОКОЛЬ ОУ МИКИФОРЦА).

Распространенный товар в натуральном хозяйстве Руси – рыба: Н.649/650 (лосось свежепойманный/[с](ь)[мга :в:] **съроцька**), Н.1098 (ни рыб/ни **рыбъ**), Н.964 (100 лещей/[ъ :р]: **кльцевъ**), Н.280 (5 сигов/·е· **сигово**), Н.280 (3 тайменя (2 засоленные), 5 тайменей/ г· **таймени** ·в· **просоле**, ·е· **таймени**). Места ловли рыбы, являлись чьей-то собственностью и приносили доход: Н.248 (и верши /и **вьръжи**). Экономическая ценность рыбы способствовала выработке мер для ее продажи: Н.249 (10 лендом рыбы /·г· **лендомъ** · **рыбъ**).

Одомашнивание насекомых проходило благодаря спросу на воск и мед: Твер. 5 (ваша борть ... своей бортью/ **ваше бортико** ... **свою борте**), Н.1054 (круг воску/**кругъ воску**).

Довольно обширную группу составляют сельскохозяйственные растения: зерно – Н.1023 (семена/ **сьмыно**), Н.254 (бери зерно/**емли вереше**), Ст.Р.33 (всходы/**зелени**); пшеница – Н.999 (пшеницы /а **пшениць**); овес – Н.863 (овса/ **овьс(а)**); рожь – Н.481 (рожь/**роже**); ячмень (жито) – Н.1109 (кадь ячменя/**жита дежа**). Бобовые, были экзотическим товаром: Н.700 (семена фасоли/[г]рь·чь·ска·го · **бо·боу** · с[ь]·**мь·ни**), Н.1023 (7 мер бобов/а **бобоу** :з: **мьро**) Н.1023 (гороха/**горохоу**). Упоминается также лен – Н .1023 (льняного семени/**лнанаго сьмыни**). Дикие растения: Твер. 5 (дубы /**дубиє**... **дубо**), Н.709 (хмеля не продай/**хомела не продаи**).

Товары (продукты) природного происхождения можно разделить на следующие категории: местные (которые можно купить в княжестве, в том числе портовые колонии), заморские: Н.1009 (греческого товара не купили. Так что приици заморского товарца/а **товара ти есвь**

ГРЬУЬСКАГО НЕ КЖПИЛА А ТОВАРЬУА НАПЪГТАИ ЗАМОРЬСКАГО), съедобные, используемые в быту.

Анализ субъектов. На периферии общества располагаются не живущие в погостах и городах: кочевники, охотники, язычники (не жили в селе, но торговали в городах и погостах, выменивая шкуры и другие товары собирательства на соль, оружие и т.д.): Н.877/572 (то дикие люди/то дикати людъє), Н.317 (язычники/поганъи), Н.677 (съ дикы...). Ближе находятся единоверцы, занимающиеся промыслами: Н.854 (и ловца/а ловьца), Н.833 (собиратель меда/медовеника), Н.481 (от ловца/ѿ ловца).

Правовые субъекты, в руках которых была сосредоточена власть – это знать: Ст.Р.10 (дворян/дворан), Звен.2 (у князя/ѡ коназѡ), Н.248 (вымолецкими господами/вымолуовъ господъ); духовенство: Н.842 (От дьяка/ѿ дѡака), Н.689 (отцу духовному/Оцю дшевному), Н.413 (попу Ивану/к попу ивану), Н.933 (игумену/к [и]гумну), Н.689 (чернецу/церецецю), Н.933 (и всей пастве/и ко всему стаду); вооруженные дружины: Н.1098 (биричей/[би]рици), Н.1001 (явится «суд. исполнитель»)/ва продаженике поиде), Н.724 (дружине/и дрѡжине), Н.463 (всего десятка/хого деслика), Н.200 (рисунок всадника поразившего врага), Н.540 (с воеводами/воєводамъ).

Среди жителей городов следует упомянуть купцов – Н.794 (купцов/кѡпцьѡ) и ремесленников: М.3 (конюх/коню), Н.483 (мясника/ ѡ масника); работников: Н.999 (работнику/намитю), и вольные субъекты Н.724 (братьям/къ братъи), Н.724 (люди/людъє), Н.724 (сельчанам

своим/се[л]счаномъ своимъ), Н.607/562 (новгородский смерд/новгородские смърде), Н.94 (крестьяне/кртълане).

Бесправные субъекты: Звен.2 (отрока/отроко), Н.831 (рабыню и юношу-раба /роубоу и паръбоко во съми гривьно).

Группа примеров описывает действия субъектов; Купец: Пск.6 (вы еще не сторговали/оже кесте не стороговале), Н.877/572 (торговал/коупль дѣалъ). Занятием купца было также найти транспорт: Н.1004 (ладье с товаром/во лодие съ товаром), Н.1054 (в ладье/у лодии), и знать меры: Н.1054 (коробья/коробию), Н.718 (2 мешка/-в. меха), Н.718 (2 клетчатины/-в. клетцища); пчеловод: Твер. 5 (бортью/борте); ловец Н.1092 (соболиную [охоту]/соболинъ · ѡ[ро]...), Н.854 (на ловле/[в]ъ ловитвахъ); дружинник: Н.724 (остаток дани собрать/остать дани исправити); пивовар: Н.689 (варил пиво /и пив{ив}о вариле); скорняк: Н.129 (сшили по шубе/по шубѣ сошьемъ); крестьянин: Н.142 (рожь свою убрать/рже свѣа сняти), Н.805 (пахать лощину/орють орогъ), Н.962 (сено косят.../сено косать...); работник: Н.391 (рубите сучьев/секите сѣко), Н.962 (пожни косить/пожни косить), Н.1012 (выгрузку/[в]ымьток), Н.134 (наража истееку и клете); владелец: Н.794 (князь наделять/кназь ... надѣливати), Ст.Р.10 (дворян ... не пакостил/ дворан ... нь пакостил), Н.142 (осмотреть село свое/росмѣтрити съла своегъ).

***

Для задач исследования важны понятие производства (ремесленного и сельскохозяйственного), товара (ремесленного и промыслового), стоимости – характерных для этого вида организации общества. Живые или мертвые животные были добычей, в отличии от

домашних и одомашненных животных, экономический продукт которых мог быть возобновляем – шерсть, молоко, мед, воск, или не возобновляем – мясо, шкура (материальные блага в натуральном хозяйстве). Денежный потенциал в натуральном хозяйстве накапливался в живых животных. Стоимость животного определялась индивидуально для каждой особи.

Выявлены следующие элементы множеств: собаки, лошадь, рогатый скот, свиньи, пушные звери, охотничья добыча, птицы, рыба, насекомые, сельскохозяйственные и дикие растения, биотопы, субъекты Новгородского княжества. В примерах встречаются эквиваленты стоимости, единицы меры, другие синтагматические коллокации.

В ходе исследования взаимоотношений объекта и субъекта в текстах источниках были выявлены множества, которые необходимо брать во внимание при реконструкции профиля объекта природы. Фреге [1997: 31] считает, что для правильного понимания мысли нужно знать условия и обстоятельства выражения мысли в речи. В контексте культуры следует для объектов природы одновременно учитывать текстовые контекстуальные условия, которые условно можно обозначить лат. – локус, темпус (место и время, характерные для объекта).

В перспективе дальнейших исследований необходимо анализировать взаимоотношения объекта и субъекта по отношению к множествам, которые необходимо брать во внимание при реконструкции профиля объекта природы: время, место, которые заслуживают особого внимания в самостоятельных статьях.

ЛИТЕРАТУРА

- Disman, M. (2007). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha.
- Vaňková, I. (2007). *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha.
- Вяткин, В.В. (2008). *Синергетическая теория информации. Часть 1. Синергетический подход к определению количества информации*, «Научный журнал КубГАУ». Краснодар. №44 (10). URL: <http://ej.kubagro.ru/2008/10/pdf/12.pdf> (6.04.2020).
- Древнерусские берестяные грамоты. (2020). База данных Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». Институт славяноведения Российской академии наук. URL: <http://gramoty.ru/birchbark/document/list/> (6.04.2020).
- Зализняк, А. А. (2004). *Древненовгородский диалект*. Москва.
- Клименко, Д. (2018). *Соколиная охота и другие птичьи ремесла на востоке Европы*. W: *Rzemioslo i rzemieślnik w językach i kulturze Słowian*, (red.) Urszula Kolberová. Ostrava.
- Моль, А. (1973). *Социодинамика культуры*. Москва.
- Муханова, М.Н. (2013) *Производственная деятельность и типы сельских домохозяйств (на примере личных подсобных хозяйств)*, Москва. № 1.
- Федюнин, Г.П. (2010). *Простое товарное производство и обращение*. Ростов на Дону.
- Фреге, Г. (1997). *Логические исследования*. Томск.

Жива природа в системі економічних цінностей у новгородських берестяних грамотах

У статті описані парадигматичні класи фрагментів російського мовного світогляду, номінативна функція яких необхідна при описі та аналізі мовної картини світу. У статті досліджено уявлення живої природи та її значення в новгородських берестяних грамотах. Метою роботи є опис наявних у джерелах колекцій, що складають профіль живої природи, в системі економічних цінностей. У статті представлені результати досліджень парадигматичних класів фрагментів російськомовної картини світу дикої природи та методи їх оцінки в системі економічних цінностей. Основною ідеєю статті є пошук природних об'єктів та культурних об'єктів у новгородських текстах та аналіз буквального значення слів та речень. Стаття стосується стосунків між суб'єктами Новгородського князівства та об'єктами живої природи, без яких неможливо описати профіль мовної картини. Відносини суб'єкта та об'єкта, представлені у грамотах, показують можливі точки зору суб'єкта та ціннісні функції об'єкта.

Ключові слова: *берестяні грамоти, жива природа, економічна цінність, економічна потреба, мовна та культурна картини світу, культурний суб'єкт.*

Żywa przyroda w systemie wartości ekonomicznych w nowogrodzkich gramotach na korze brzoźowej

Artykuł dotyczy opisu klas paradygmatycznych fragmentów rosyjskiego językowego obrazu świata, których funkcja nominatywna jest niezbędną w opisie i analizie JOS. W artykule badano przedstawienie żywej przyrody i jej wartości w nowogrodzkich gramotach na korze brzoźowej. Celem pracy jest opisanie dostępnych w źródłach zbiorów, z których składa się profil żywej przyrody, w systemie wartości ekonomicznych. W artykule przedstawiono wyniki badań klas paradygmatycznych fragmentów rosyjskojęzycznego obrazu świata dzikiej przyrody oraz ich sposobów oceniania w systemie wartości ekonomicznych. Główną ideą artykułu jest odnalezienie obiektów przyrodniczych i podmiotów kulturowych w nowogrodzkich tekstach i analizy dosłownego sensu wyrazów i zdań. Artykuł dotyczy relacji między podmiotami księstwa nowogrodzkiego a obiektami żywej przyrody, bez których nie można opisać profilu obrazu językowego. Relacje podmiot i obiekt z gramot ukazują na możliwe punkty widzenia podmiotu oraz funkcje wartości obiektu.

Słowa kluczowe: *gramoty na brzoźowej korze, żywa natura, wartość ekonomiczna, potrzeba ekonomiczna, językowy i kulturowy obraz świata, podmiot kulturowy.*

Living nature in the system of economic values on the material of Novgorod birch-bark manuscripts

The article concerns the description of paradigmatic classes of fragments of Russian language picture of the world, which is an function of the nominative is essential feature in the description and analysis of language picture of the world. This article examines living nature and its value in Novgorod birch-bark manuscripts. The aim of the article is to describe the collections available in the sources of collections from which the profile of living nature in the system of economic values is compiled. The article presents the results of research on the paradigmatic classes of fragments of the Russian-language picture of the living nature and their measures of assessment in the system of economic values. The main idea of the article is to find natural objects and cultural subjects in Novgorod texts and analyze the literal meaning of words and sentences. The article concerns the relationship between the subjects of the Novgorod principality and the objects of living nature, without which it is impossible to describe the profile of the linguistic picture. Relationships the subject and the object in manuscripts show the possible points of view of the subject and the function of the object's value.

Keywords: *Novgorod birch-bark manuscripts, living nature, economic value, economic need, linguistic and cultural picture of the world, cultural subject.*

DOES LANGUAGE UNITE OR SEPARATE PEOPLE

Last year I became a „separatist” for the Russian word I said. "Speak Ukrainian, or I'll call you a separatist", I heard from an intelligent-looking woman. This offended and shocked me (because I consider myself a patriot of Ukraine), but made me think if the language selection shows the attitude of people and my attitude to the situation in eastern Ukraine? And is there a real language conflict in our society, or is it a "fiction of politicians"? The proposed study is an attempt to answer the second question partially. Firstly, we want to answer this question to ourselves.

The urgency of this problem is provoked by the complex socio-political situation and the shortcomings of language legislation [Azhnyuk 2017; Masenko 2018], insufficient, according to many researchers, the level of knowledge of the state language by citizens of Ukraine [Zakharkov 2006; Babych 2011], numerous manipulations of the language issue by various political forces and the media [Azhnyuk 2011; Taranenko 2016; Kuse 2016: 142–144; Masenko 2018], bilingualism that has deep historical roots [Bushin 2016; Masenko 2005]. According to S.O. Sokolova, "the language situation in Ukraine is quite heterogeneous, and insufficient consideration of this factor has already caused quite serious consequences, so a comprehensive study of the language situation is an urgent scientific problem, the solution of which has direct access to language policy and language planning practice" [Sokolova 2018: 5].

V.M. Britsyn gives the following definition of the term “*language situation*”: “A situation related to the way of meeting the communicative needs of society with the help of one or more languages; forms of existence of a language or a set of languages within a certain community... is usually characterized by qualitative, quantitative and evaluative parameters” [Britsyn 2007: 379]. We will try to use quantitative and evaluative parameters in the study, using the method of questionnaires with subsequent analytical processing of its results.

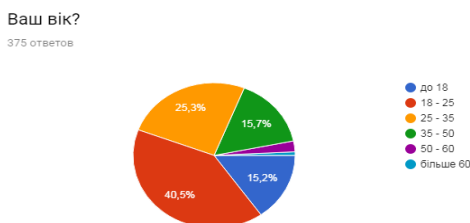
Over the last decade many works have been devoted to the problem of the language situation in Ukraine. In particular, L.T. Masenko analyzes the origins and current state of the language conflict and concludes that it is caused by the lack of state regulation of the language situation, which would “adjust the use of the two most common languages in Ukraine” [Masenko 2018: 32]. According to the work of S.O. Sokolova and O.M. Danilevska, the language situation in Ukrainian schools is far from ideal [Sokolova, Danilevska 2018]. An extremely large-scale and thorough sociolinguistic study of the regions of Ukraine was conducted by scientists of the Ukrainian National Academy of Sciences within the framework of the international Volkswagen project [Sokolova, Zalizniak 2018], but the situation with the state and status of the Ukrainian and Russian languages is constantly evolving, requiring regular monitoring and attention.

We are convinced that bilingualism, which characterizes our daily reality, cannot cause language conflicts. The experience of successful language policy of other countries (in particular, the USA, Switzerland, Canada, Belgium) proves that people can live in one country, be the one people and at the same time use and develop their national languages. In addition,

following many scholars, including [Karpenko 2006], we believe that language is, above all, a means of consolidation, but not separation of people. Thus, the long-term goal of our work is to identify the true attitude of people to the Ukrainian language coexistence and to identify possible ways to reduce language conflict (real or imagined) in society.

To address these issues, we conducted an electronic online survey of respondents from different regions of Ukraine. Number of respondents is 375 people. Unfortunately, for technical reasons, we were able to obtain quantitatively sufficient results only from the central (Kyiv, Cherkasy regions) and western regions of the country (mainly Transcarpathian and Ivano-Frankivsk regions). South and East in percentage terms were only 10.1% of the answers. So, it did not allow to make comparisons for all regions, but it was included in the all-Ukrainian sample. The questions of the questionnaire were compiled in such a way as to reveal the peculiarities of language behavior, the level of language conflict, as well as the desired ways to achieve language balance.

Thus, among the respondents 71.2% are women and 28.8% are men. The age distribution of respondents is as following: more than half of the respondents are young people under the age of 25 (see Figure 1).

Fig.1. Age distribution of respondents

The regional distribution turned out to be as following: 44% are residents of central regions (mostly Cherkasy (28.8%) and Kyiv (14.1%), there are also several questionnaires from Poltava and Kirovohrad regions (1.1%). From the western regions of Ukraine we received 172 questionnaires, which amounted to 45.9% of the total number (in particular, 82 people from the Transcarpathian region) (21.9%), 58 people from the Ivano-Frankivsk region (15.5%), 12 people from Lviv (3, 2%) and several people from Vinnytsia, Volyn, Chernivtsi, Rivne, Ternopil and Khmelnytsky regions - a total of 5.3%). From the northern part of Ukraine, 5 people from Sumy and Chernihiv regions (1.3%) took part in the survey. South was represented by Odessa (8 people), Mykolaiv (1 person) regions and Sevastopol (2 people), a total of 2.9%. From the eastern regions we received 22 questionnaires (5.9%), in particular, 6 people from Kharkiv, 6 from Donetsk, 3 from Luhansk, 3 from Dnipropetrovsk and 4 from Zaporizhia regions.

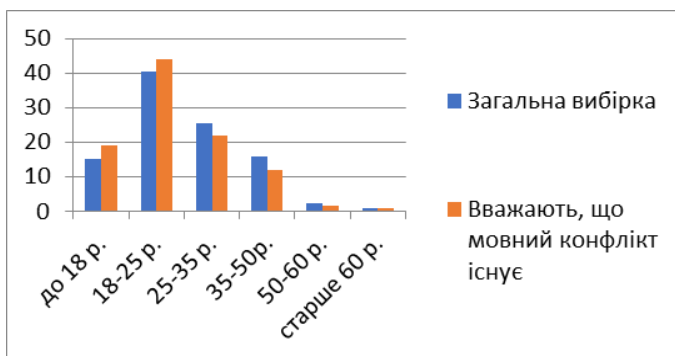
Answering the question "What is your native language?" 83.5% of respondents indicated Ukrainian, 16.5% chose Russian, but at the same time, answering questions about the language of everyday communication ("What language do you usually speak?"), Ukrainian was chosen by 6% less - 77.3%. It is important for us that 78.4% can switch to another language in the process of communication.

Quantitative and qualitative analysis of respondents' answers on the presence / absence of language conflict in Ukraine gave the following results. 213 respondents (56.8%) believe that there is a language conflict in Ukraine. We found that there is no direct link between the mother tongue indicated in the questionnaires (Ukrainian or Russian) and the position on

the presence (or absence) of language conflict: among those who answered “yes” to the question about language conflict, 83% of respondents consider their native language Ukrainian and 17% indicated Russian (almost the same distribution is in the general sample).

We also checked whether the assessment of the presence of conflict depends on the age of the respondents. As the analysis showed, there is no direct correlation here either: the percentage of respondents of different ages within this group is approximately the same as in general among all respondents: up to 18 years - 19.2%, 18-25 years - 44.1%, 25-35 years - 22%, 35-50 years - 12%, 50-60 years - 1.4%, more than 60 years - 0.9%. But in age groups up to 25 years, language conflict is perceived more acutely than in older groups (25 years and older) (see Fig.2). If we take into account that according to the results of the 2017 survey [Sokolova, Zalizniak 2018: 8], by this age group the Ukrainian language is used the most, so we can assume that it is a manifestation of patriotic sentiments among young people.

Fig.2. The ratio of the percentage distribution in the age groups of the general sample and the share of respondents who consider the language conflict in Ukraine to be real.

We were also interested in whether there is a relationship between the answer to this question about the language conflict and the region where the

respondent lives (according to our data, we can confidently speak only about the western and central regions). The obtained percentage of data showed that there is no relationship between the severity of the perception of language conflict and the region of residence of respondents: of those who believe that language conflict exists, 46% belong to the central region, and 45% are from the West, which almost coincides with the percentage in the general sample.

We also asked in the questionnaire to give open answers to questions about the attitude to the existing language conflict (if the respondent believes that the conflict exists). Here are some of the most exponential answers about the attitude to the language conflict in Ukraine (spelling and punctuation of respondents are preserved), which we have divided by positions:

1. There is no real conflict: *"Language conflict does not exist and it is deliberately dispersed to split society"*.

2. There is a conflict, and the way to resolve it is to force everyone to speak Ukrainian: *"we have one language. Ukrainian"; "... One country, one language, if you dislike something, our borders are open. The exception is the Crimean Tatars, they do not have their own state. Russians, Poles, Hungarians have it"*.

3. There is a conflict, and it is worth giving Russian-speakers the opportunity to speak Russian: *"I don't like being forced to speak Ukrainian or pressured about it"; "I consider the Russian language a part of our culture and it should be recognized as one of the official languages in Ukraine"*.

4. Language tolerance is needed: *"People cannot be divided into good and bad based on what language they speak"*.

The open answers to the question "What can the state do to resolve the language situation in the country?" turned out to be interesting. It may even form the basis of a new state or a regional program. For us, these ideas are also guidelines for drawing up a future project to promote the Ukrainian language and achieve language balance in a particular language community (student one or general). On the one hand, we have received many calls to streamline government action on the mandatory use of the state language in official institutions and businesses, including: *"mandatory knowledge", "the existence of a mechanism for punishing non-compliance with the state, institutions and business", "language test is a prerequisite for obtaining citizenship", "create barriers to employment, education and everything else if you do not know the language", "quotas on Ukrainian-language content and its promotion through the media and social networks", "popularization of the Ukrainian mass media"*.

On the other hand, respondents consider it necessary to *"promote Ukrainian language by non-violent means"*.

As for what the younger generation can do to resolve the language conflict they see in real life, the answers were as following: *"Study the Ukrainian language thoroughly, try not to worsen the language by using slang words, words of foreign origin, which can usually be found in Ukrainian equivalent"; "Books, articles and inventions are the only way that will lead to the prosperity of the Ukrainian language"; "Start communicating on the Internet in your native language, in life, and with new acquaintances too, begin to respond in Ukrainian, start making content on social networks in Ukrainian"*.

But at the same time, we got such answers: *"It depends on the young generation and a comprehensive approach is needed"; "Young people will speak Ukrainian if they see that it is fashionable and modern"*.

And finally: *"Speak Ukrainian! Be tolerant to those who speak Russian, learn and master the rules of communication and writing in Ukrainian, read in Ukrainian be proud of Ukrainian language!"*

To sum up, according to our data, the mass consciousness is contradictory. Firstly, young people, who already speak Ukrainian and consider Ukrainian their mother tongue, claim that there is a language conflict. In our opinion, this is due to the events in the country and patriotic sentiments among the youth. And it is very good! Secondly, the lack of relationship between the mother tongue (or language of everyday communication) and the level of language conflict (sense of language conflict) indicates that the language (Ukrainian or Russian) is not a source of conflict. The causes of language conflict are different and this is a subject for further research.

In our opinion, the positive and effective scenario of language interaction development on the territory of Ukraine can be education and introduction into public practices of real (rather than declared) tolerant attitude to all languages functioning in Ukraine, a real respect for language choice and, at the same time, purposeful legislative and financial state support of the Ukrainian language. We need to raise its prestige in all possible ways, make it fashionable and only then "Must!" will turn into "I want I wish! I need!"

In future, we consider it is necessary to conduct a full sociolinguistic survey in the northern, southern and eastern regions of Ukraine and make a comparative analysis taking into account all regions.

REFERENCES

- Azhnyuk, B.M. (2011). *Language policy in modern Ukraine*. In: *Ukraina Irredentna. Literature and language of Ukraine of the XX century*. Krakow. 141–150.
- Azhnyuk, B.M. (2017). *Language legislation and language planning in modern Ukraine*. “Linguistics”. № 4. 28–40.
- Babych, N. (2011). *Democratization of language norms and vulgarization of modern Ukrainian speech*. In: *Ukraina Irredentna. Literature and language of Ukraine of the XX century*. Krakow. 151–157.
- Britzin, V.M. (2007). *Language situation*. In: *Encyclopedia Ukrainian language*. Kyiv.
- Bushin, M.I. (2016). *History of Ukraine: a textbook for students of non-historical specialties of higher educational institutions*. Cherkasy.
- Zakharkiv, O.T. (2006). *Let's talk – It's time to act (about the severity of the cultural problem in Ukraine)*. In: *Collection of scientific works of the Research Institute of Ukrainian Studies*. IX. Kyiv. 160-168.
- Karpenko, N.S. (2006). *Language as a means of consolidation*. In: *Collection of scientific works of the Research Institute of Ukrainian Studies*. IX. Kyiv. 103–107.
- Kusse, H. (2016). *Cultural linguistics*. Kazan.
- Masenko, L.T. (ed.) (2005). *Ukrainian language in the twentieth century: the history of linguicide: documents and materials*. Kyiv.
- Masenko, L.T. (2018). *Language conflict in Ukraine: ways to solve*. “Ukrainian language”. No 2. 20–35.
- Sokolova, S.O. (2018). *Research of the language situation as an interdisciplinary and interdepartmental problem*. “Ukrainian language”. No 1. 3–16.
- Sokolova, S.O., Danilevskaya, O.M. (2018). *Language situation in schools of Ukraine*. “Ukrainian language”. No 3. 3–27.
- Sokolova, S.O., Zaliznyak, G.M. (2018). *Peculiarities of the modern language situation of Ukraine in the mirror of sociology and sociolinguistics*, “Ukrainian language”. No 2. 3–19.
- Taranenko, E. (2016). *Language instrumentalization of the Russian-Ukrainian conflict in modern media discourse*. In: *Discourse of semantic war: aggression and argumentation: a collection of scientific articles*. Vinnytsia. 5–38.

An appendix

List of questions given in the electronic questionnaire

- 1) What language do you usually speak?
  - Ukrainian
  - Russian
- 2) Are there situations when you start speaking another language?
  - Yes
  - No
- 3) Do you use two languages at the same time in everyday speech?
  - Yes

- No.
- 5) Do you think that there is a language conflict in Ukraine?
    - Yes
    - No.
  - 6) If your answer is "yes", what is your attitude to this situation?
  - 7) Your reaction if a stranger addresses you in Russian?
  - 8) What is your reaction if the teacher addresses you in Russian?
  - 9) What can the state do to strengthen the Ukrainian language?
  - 10) What can the younger generation do to strengthen the Ukrainian language in our country?
  11. Indicate the region, you live in
  12. Sex
  13. Age

Мова єднає нас чи роз'єднує?

У статті подано результати соціолінгвістичного онлайн-опитування, проаналізовано ставлення людей різного віку, що мешкають у Центральній та Західній Україні, до мовного співіснування, сформульовано можливі причини того чи іншого показника мовної конфліктності. Виокремлено можливі шляхи зниження мовної конфліктності (справжньої чи удаваної) у суспільстві.

Ключові слова: *мовна ситуація, мовний конфлікт, українська мова, російська мова.*

Język nas łączy czy dzieli?

Artykuł przedstawia wyniki socjolingwistycznego ankietowania internetowego, analizującego stosunek do współistnienia językowego ludzi w różnym wieku mieszkających na Ukrainie Centralnej i Zachodniej. Autor formułuje możliwe przyczyny występowania wskaźników konfliktu językowego. Przedstawiono możliwe sposoby ograniczenia konfliktu językowego (rzeczywistego lub urojonego) w społeczeństwie.

Słowa kluczowe: *sytuacja językowa, konflikt językowy, język ukraiński, język rosyjski.*

Язык объединяет нас или разъединяет?

В статье представлены результаты социолингвистического онлайн-опроса, проанализировано отношение людей разного возраста, проживающих в Центральной и Западной Украине, к языковому сосуществованию, сформулированы вероятные причины показателей языковой конфликтности. Намечены возможные пути снижения языковой конфликтности (действительной или мнимой) в обществе.

Ключевые слова: *языковая ситуация, языковой конфликт, украинский язык, русский язык.*

POJĘCIE PRACY W ŚRODOWISKU SIATKARSKIM (ANALIZA LINGWOSEMIOTYCZNA)

Praca jest pojęciem kojarzonym przez przeciętnego użytkownika polszczyzny z opisywaniem wycinka rzeczywistości związanego z zarobkowaniem, a także z miejscem, w którym podejmuje się działania zmierzające ku wytworzeniu określonych dóbr i zarobienia pieniędzy. Jakkolwiek kierunek tych skojarzeń jest oczywisty i słuszny, tak trzeba zwrócić uwagę na to, że są środowiska, w których pojmowanie *pracy* należy rozszerzyć. Jednym z nich jest środowisko siatkarskie, gdzie, podobnie jak w innych dyscyplinach sportowych, od najmłodszych lat dąży się do przekroczenia własnych granic i osiągnięcia możliwie najwyższego poziomu, a w konsekwencji do sukcesu, medali największych imprez sportowych i – co za tym idzie – odpowiednich gratyfikacji finansowych. Na podstawie doświadczeń świata siatkarskiego opiszę to, w jaki sposób jest w nim rozumiana *praca*.

Definicje słownikowe leksemu *praca*

By móc w ogóle mówić o pojęciu *pracy* w środowisku siatkarskim, należy najpierw sprawdzić, jak leksem *praca* opisano w zbiorach słownikowych. W *Słowniku języka polskiego PWN* [Drabik i in. 1996] jest definiowany na dwa sposoby (nie wliczamy w to wspomnianych połączeń frazeologicznych, pojęcia pracy dotyczącego jedynie liczby mnogiej oraz definicji związanych z takimi dziedzinami jak prawo, medycyna, nauki techniczne czy fizyka – nie mają żadnego związku ze światem sportu):

- «działalność człowieka zmierzająca do wytworzenia określonych dóbr materialnych lub kulturalnych»
- «posada, zajęcie jako źródło zarobku; też: instytucja, w której się pracuje zarobkowo»

Działalność sportowca nie zmierza do wytworzenia określonych dóbr materialnych, trudno też powiedzieć, że prowadzi ona do wytworzenia dóbr kulturalnych. Raczej są to dobra kulturowe, gdyż zwycięstwa i porażki ulubionych sportowców mają wręcz funkcję konsolidującą naród, a do tego wzbudzają wiele emocji i mają ogromny wpływ na budowanie komfortu psychicznego – spełniana jest wtedy nie tylko potrzeba przynależności (w tym wypadku do grupy kibicowskiej), lecz także potrzeba samorealizacji (kibicowanie często staje się także hobby i jest pewnym elementem rozwijania samego siebie). Drugą definicją również odpowiada temu zagadnieniu – sport bowiem jest zajęciem, które można potraktować jako źródło zarobku; ponadto także dla siatkarzy miejscem pracy zarobkowej jest hala, w której trenuje i gra dla reprezentacji /dla klubu będącego jednocześnie pracodawcą.

W przypadku internetowego *Wielkiego słownika języka polskiego* (WSJP) uwagę zwracają cztery następujące definicje leksemu praca:

- «czynności wykonywane po to, by uzyskać zamierzony efekt» [*Praca fizyczna*];
- «systematyczne wykonywanie określonych czynności w celach zarobkowych» [*Praca stała*];
- «miejsce, w którym wykonuje się pracę zarobkową» [*Praca – miejsce*];
- «dzieło, które powstało w wyniku czyjejs pracy - działalności intelektualnej lub artystycznej» [*Praca doktorska*].

Definicje: druga, trzecia i czwarta są komplementarne z tymi przytoczonymi ze *Słownika języka polskiego PWN*. Szczególnie interesująca jest definicja pierwsza, gdyż w kontekście sportowym zdaje się zwracać uwagę na inne aspekty rzeczywistości siatkarskiej i sportowej w ogóle: praca jest związana z treningiem zagrań i ustawień drużyn siatkarskich, a także indywidualnych umiejętności, co ma prowadzić do lepszej formy, ponadto też praca może oznaczać wysiłek włożony w osiągnięcie zwycięstwa w meczu oraz wewnętrzne samodoskonalenie. Z tego względu pojęcie pracy należy rozpatrzyć w trzech aspektach:

- praca jako forma zarobkowania
- praca jako trening i forma samodoskonalenia
- praca jako wysiłek meczowy

Charakterystyka socjologiczna społeczności siatkarskiej w kontekście powyższych definicji leksemu *praca*

Przytoczone powyżej definicje dotyczą przede wszystkim dwóch grup funkcjonujących w społeczności siatkarskiej: zawodników, trenerów oraz innych członków drużyny i ekspertów oraz komentatorów siatkarskich. Obie grupy są grupami zawodowymi i wykwalifikowanymi. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że występują między nimi pewne różnice, stąd też należy je omówić oddzielnie.

Pierwsza z wymienionych grup jest hermetyczna: ponieważ siatkówka stanowi ich źródło utrzymania, a ujawnienie zbyt dużej ilości informacji dotyczących aspektów treningowych przyniosłoby szkody drużynie, która obrała konkretną strategię przygotowań do meczów oraz konkretną taktykę treningową, hermetyczność, która wraz z aspektem zarobkowym piłki siatkowej niweluje podejście emocjonalne do całej dyscypliny, jest wręcz

wymagana. Pomimo gwałtownego rozwoju mediów społecznościowych poznanie wszystkich tajników ich działania jest z tego powodu niemożliwe. W pierwszej kolejności pracodawcą zawodowych graczy jest klub, wiążący się z zawodnikami kontraktami. W przypadku gier reprezentacyjnych można natomiast liczyć na premie w razie sukcesów. Ważną część siatkarskiego uposażenia stanowią także kontrakty sponsorskie oraz reklamowe, podpisywane z najlepszymi i najbardziej rozpoznawalnymi zawodnikami i zawodniczkami. W tej grupie pojęcie pracy należy rozpatrywać w trzech wyodrębnionych wcześniej kategoriach. Głównym zadaniem drugiej z nich jest natomiast pośredniczenie między światem kibiców i sympatyków, a także kreowanie w pewnym stopniu opinii i osądów – widzowie na podstawie obserwacji kształtują swoje zdanie dotyczące zawodników i oceny sytuacji boiskowych w danym meczu, jednak zestawiają je przy tym z zasłyszonymi w profesjonalnym komentarzu opiniami. Jej członkowie bowiem wiedzą więcej o tym, jak funkcjonują drużyny siatkarskie: komentatorzy, będący też często reporterami czy dziennikarzami przeprowadzającymi wywiady i prowadzącymi stosowne audycje sportowe, mają dość łatwy dostęp do miejsc, w których siatkarze czy siatkarki odbywają treningi, czy do miejsc, w których toczą się zgrupowania. Do tej grupy należą też eksperci, często w przeszłości sami zajmujący się siatkówką jako zawodnicy, a potem jako trenerzy. W jej wypadku należy wziąć pod uwagę tylko pierwszy aspekt pojęcia *praca* – drugi i trzeci nie są obecne w ogóle bądź są związane z przeszłością – spora część komentatorów sportowych grała wcześniej w siatkówkę na poziomie profesjonalnym.

Główną wartością graczy, trenerów i innych członków drużyny jest wspólnotowość, będąca podstawowym, a także nieodzownym warunkiem

funkcjonowania w siatkarskim uniwersum; ważny przy tym jest też aspekt pragmatyczny, związany z możliwością zapewnienia sobie i swojej rodzinie godziwych warunków życia dzięki pasji, która na drodze profesjonalizacji zawodnika staje się jednocześnie zawodem. Gracze mają świadomość, że do określonego przez siebie celu (zwycięstwa w meczu, w turnieju, w lidze siatkarskiej, a co za tym idzie – także do określonych gratyfikacji finansowych) mogą dążyć jedynie razem, kiedy indywidualności zostaną spojone w jeden, sprawnie działający mechanizm. Dla ekspertów wspólnotowość, związana przede wszystkim ze środowiskiem kibicowskim, jednak nieomijająca też wspomnianej wcześniej pierwszej grupy, jest równie ważna, ale owocuje czymś innym – zasobem wiedzy, z którego mogą czerpać kibice, sympatycy, a także osoby niezwiązane w żaden sposób z piłką siatkową. Zasób wiedzy budują na kanwie relacji z grupą osób zajmujących się siatkówką profesjonalnie, po czym dzielą się nim z grupami masowymi i niewykwalifikowanymi (jakie chociażby stanowią osoby kibicujące siatkarzom i siatkarkom), co wymusza wśród nich wymianę poglądów i wspólnej analizy sytuacji siatkarskich oraz zestawienie własnych wniosków z wnioskami eksperckimi, a tym samym kształtowanie własnej osobowości kibicowskiej. Oznacza to, że finalnie ekspert/komentator/dziennikarz ma wpływ na ogólne postrzeganie rzeczywistości unaoczniającej się w ramach świata siatkarskiego przez członka społeczności siatkarskiej.

Interesującym zagadnieniem są więzi kształtujące się wśród tych dwóch grup zawodowych i wykwalifikowanych. W ich opisie posłużę się klasyfikacją więzi grupotwórczych Jana Ozdzyńskiego, przytaczaną przez

Tomasza Piekota w publikacji *Język w grupie społecznej* [Piekot 2008: 54].

Więzi dzielone są na:

- nieformalne (zwane także ludycznymi, które spajają grupy dziecięce i młodzieżowe, mające charakter zabawowy; ich członkowie dobierani są na podstawie bycia rówieśnikami);
- towarzysko-rozrywkowe (które są oparte na łączeniu grupy dorosłych na zasadzie rekreacji towarzyskiej oraz możliwości wspólnego spędzania czasu wolnego);
- formalne (spajające grupy na zasadzie organizacji; można jednak w ich ramach wyróżnić mniejsze struktury, w których przeważają więzi osobiste);
- zawodowe (które obejmują grupy sformalizowane, mające charakter mikrospołeczeństwa, w których współfunkcjonowanie jest zdepersonalizowane, a ich członkowie są selekcyonowani na podstawie porównania kompetencji i pełnią ściśle określone role społeczne).

Oczywiste jest to, że w dwóch wyróżnionych grupach wykwalifikowanych przeważać będą więzi zawodowe – jak już wcześniej wspomniałam, mowa jest o gronie profesjonalistów, mających określone funkcje (czy to na boisku, czy ogólnie w drużynie, czy w czasie realizacji telewizyjnej i internetowej meczu), dla których piłka siatkowa stanowi już także źródło dochodu. Nie można jednak zapominać o tym, że w takich grupach, gdzie duch działania zespołowego oraz wspólny cel są czynnikami konsolidującymi, istnieją dogodne warunki do rozwoju podgrup, w których budują się więzi bardziej osobiste, nieformalne pomiędzy samymi graczami, którzy niejednokrotnie spędzają ze sobą kilka miesięcy na różnych

zgrupowaniach i meczach, a także pomiędzy zawodnikami/zawodniczkami a towarzyszącymi im często komentatorami i dziennikarzami, co każe zwrócić się także ku wyróżnionym przez Ożdżyńskiego więziom formalnym; ponadto reprezentację czy drużynę klubową można nazwać w zasadzie organizacją.

Lingwosemiotyczna typologizacja doświadczenia

Stopień profesjonalizacji dwóch przytoczonych powyżej grup, związany z zarobkowym charakterem ich działań, szczególnie mocno wymusza stypologizowanie ich doświadczeń. Nie są one bowiem typowe: forma komunikacji, jaką obierają oraz zachowania w określonych sytuacjach są charakterystyczne ze względu na dziedzinę życia, którą się zajmują (świat siatkówki można nazwać w taki sposób, ponieważ powiązane z nim są rozmaite sytuacje, np. okołomeczowe oraz wydarzenia sportowe) [Leszczak 2007]. Bogactwo więzi, zachowań itp., przy zachowaniu warunków jedności doświadczenia poznawczego, niezbędnego do ukształtowania metodologicznego aparatu objaśniania [Leszczak 2007: 133], umożliwia opis doświadczeń (rozpatrywanych przede wszystkim pod kątem pojęcia *pracy*) usytuowanych w uniwersum piłki siatkowej według następujących skal zaproponowanych przez Olega Leszczaka:

- charakter przedmiotowy doświadczenia (opozycja „realne-wirtualne”);
- charakter przedmiotowo-podmiotowy doświadczenia (opozycja „racjonalne-emocjonalne”);
- charakter ściśle przedmiotowy doświadczenia (opozycja „indywidualne-społeczne”).

Ważnym aspektem, na który uwagę zwrócił Leszczak, jest oparcie jego koncepcji o *metaforę językową* – podstawą wyróżnienia powyższych skal jest *analiza działalności językowej* [Leszczak 2007: 133]. Jest to kierunek słuszny z racji tego, że doświadczenie najlepiej i najdokładniej można opisać właśnie za pomocą rozmaitych środków językowych, służącym przecież do nazywania oraz wartościowania elementów rzeczywistości wokół nas.

W przypadku skali pierwszej Oleg Leszczak zwraca uwagę (wzorem szkoły praskiej) na dwie strony działalności językowej: „sytuacyjności” języka, czyli oparciu go o dodatkowe elementy pozajęzykowe i dążenia języka do ukształtowania pewnej możliwie zamkniętej całości, która ma tendencję do precyzji, pełni, używania terminologii i zdań-sądów [Leszczak 2007, 133]. Wyróżnienie ich jest dobrym punktem wyjścia do określenia przeważającego typu doświadczenia. W otoczeniu pojęcia *pracy* w środowisku siatkarskim mieszczą się bowiem przede wszystkim elementy językowe: jednostki leksykalne należące do socjolektu siatkarskiego oraz jednostki zdaniowe, zazwyczaj krótkie i o dość wąskiej zawartości, zapewniające sprawną komunikację. Z racji obecności więzi nieformalnych proces komunikacji między poszczególnymi osobami związanymi z pracą w ramach funkcjonowania w świecie piłki siatkowej może zostać wzbogacony o jednostki, które pokazują poziom tychże więzi. Komentatorzy sportowi, eksperci i dziennikarze bazują na odpowiednim doborze słów, które najlepiej oddadzą to, co chcieli ująć w swojej wypowiedzi. Dodatkowymi elementami pozajęzykowymi są natomiast tylko gesty trenerów drużyn siatkarskich służące pokazaniu rozwiązań taktycznych, które powinny zostać wprowadzone w meczu, a także gesty zawodników i zawodniczek, mające z kolei pomóc ich kolegom i koleżankom w bieżącym reagowaniu na sytuacje

boiskowe. Przeważającym typem doświadczenia w tym wypadku jest doświadczenie realne (w opisie Leszczaka uwzględnione zostają: życie powszednie jako obyczaj, ekonomia jako dziedzina życia zawodowego oraz życie publiczne, tj. społeczno-etyczne, polityczne i dziedzina spędzania czasu wolnego) [Leszczak 2007: 133]. Działalność graczy przynosi bowiem konkretny rezultat w postaci odpowiedniego przygotowania do rywalizacji, następnie zwycięstwa bądź porażki i powiązana jest z konkretnym zestawem fizycznych operacji, które muszą wykonać siatkarze/siatkarki i cały sztab szkoleniowo-medyczny w trakcie treningu czy meczu. Grupa komentatorów, dziennikarzy oraz ekspertów reaguje na bieżąco na sytuacje meczowe, które muszą następnie odpowiednio przedstawić leksykalnie w przekazie telewizyjnym bądź przekazie radiowym. Ich gesty bardzo często nie są więc widoczne i automatycznie stają się tym samym zupełnie nieistotne. Doświadczenie wirtualne jest istotne w czasie projektowania operacji mających przynieść oczekiwany przez sztab szkoleniowych i graczy efekt, tj. układania planów treningowych, budowania taktyki meczowej (co jest jednak oparte na doświadczeniu realnym – oglądaniu materiałów filmowych obrazujących grę rywali oraz bieżącym badaniu stanu zdrowia zawodniczek/zawodników) oraz myśleniu o ewentualnych rozwiązaniach, które pomogłyby wyjść z trudnych sytuacji dotyczących drużynę (kontuzje, przegrane akcje, partie czy całe mecze), a także – w przypadku drugiej grupy formalnej, przede wszystkim ekspertów, którzy mają możliwość bardziej racjonalnej oceny działań zawodniczych z racji dystansu czasowego – o zachodzącą w umyśle operację dokładnego doboru odpowiednich środków językowych pomagających jak najlepiej oddać to, co mają na myśli. Całość rozważań prowadzi do istotnego wniosku: chociaż *praca* w siatkówce oparta

jest przede wszystkim na doświadczeniu realnym, podstawę stanowi doświadczenie wirtualne.

Drugi typ skali opiera się na ukierunkowaniu idei doświadczenia ku dwóm rodzajom refleksji – racjonalnemu i emocjonalnemu [Leszczak 2007, 135]; ważnym wskaźnikami są też wynikające z nich intelektualność (jej przewaga prowadzi do uwydatnienia funkcji porozumiewawczej języka, czyli zwróceniu mowy ku przedmiotowi oznaczanemu i skupieniu działalności doświadczalnej na poznaniu obiektu w sposób informacyjny bądź użyteczny, co prowadzi do refleksji racjonalnej) i uczuciowość (w przewadze związana jest z ukierunkowaniem mowy ku elementowi znaczącemu, z ustosunkowywaniem się do obiektu oraz przeżywaniem własnego stosunku do niego) przejawów językowych [Leszczak 2007, 135]. W recepcji pojęcia *praca* na środowisko siatkarskie można zauważyć przewagę intelektualności, a zatem doświadczenia racjonalnego. Opisywane jest to, co jest mierzalne (choćby za pomocą statystyk) w celu dostarczenia konkretnej informacji, potrzebnej w obrębie działania w każdym z trzech wymienionych aspektów pojęcia *pracy* i dostarczającej pewien zestaw zracjonalizowanych refleksji. Operacji odnoszenia się do widzianej przez siebie sytuacji dokonuje frakcja komentatorsko-ekspercko-dziennikarska, również korzystając przy tym z elementów dokumentujących mierzalność obserwowanych przez siebie akcji siatkarskich oraz informujących o przebiegu meczu czy treningu. Element przeżywania, a więc doświadczenia emocjonalnego zawiera się w odczuwanych przez graczy, szkoleniowców i pracujących z nimi członków drużyny: woli zwycięstwa, woli walki, ambicji, ale też zmęczeniu czy zniechęceniu. Emocjonalnie również podchodzą do bezpośrednich starć z rywalami w ramach rozmaitych rozgrywek (wtedy istotny jest tzw. duch

drużyny, będący dodatkowym motywatorem ze sfery uczuć i relacji), tak samo jak osoby komentujące mecze, dziennikarze i specjaliści, którzy jednocześnie w znacznym stopniu sympatyzują z daną drużyną (dotyczy to głównie meczów reprezentacyjnych, gdzie wielkie znaczenie – zarówno dla nich, jak i zawodników/zawodniczek – ma aspekt patriotyczny). Na pierwszym planie musi być jednak doświadczenie racjonalne, gdyż to ono determinuje zbudowanie spójnego, opartego na rozsądnych rozwiązaniach systemu *pracy* na wymienionych wcześniej trzech płaszczyznach. Doświadczenie emocjonalne za to jest czynnikiem napędzającym doświadczenie racjonalne – emocje w przypadku świata siatkarskiego świadczą przede wszystkim o tym, że jedną z nadrzędnych wartości jest osiągnięcie zamierzonych celów (takich jak zwycięstwo) na drodze treningu, samodoskonalenia, a także pracy w ramach rozgrywania meczu.

Skala trzecia obejmuje psychospołeczny charakter realizacji doświadczenia [Leszczak 2007: 135]. Jest on związany z dwupoziomowością ludzkiego działania: poziomem wewnętrznym (charakteryzującym się indywidualnością oraz intymnością) i poziomem zewnętrznym (mającym aspekty: społeczny i publiczny). Poziom wewnętrzny jest szczególnie związany z pojęciem *pracy* jako treningu i formy samodoskonalenia, gdzie poziom zindywidualizowania jest wysoki, jakkolwiek mocno forma pojedynczego zawodnika wpływa na postawę całej drużyny; ponadto drużyna działa przede wszystkim w interesie własnym, interes społeczny jest związany przede wszystkim z szerzeniem dobrego wzorca wśród najmłodszych kibiców oraz dawaniu możliwości sympatykom do tego, by mogli czerpać przyjemność i wiedzę z obserwowania ich działań, a więc z *pracą* jako wysiłkiem meczowym. Mimo wszystko jednak podjęty wysiłek

meczowy jest środkiem do osiągnięcia celu osobistego drużyny, doświadczenie społeczne zatem jest w dość znacznym stopniu wypierane przez doświadczenie indywidualne. Wysokie zindywidualizowanie doświadczenia jest także związane z *pracą* jako formą zarobkowania, podobnie jak w każdej innej dziedzinie życia – kwestia osiąganych zysków jest traktowana jako sprawa prywatna każdego pracującego, także siatkarza/siatkarki. Ostatecznie doświadczenie indywidualne staje się w przypadku środowiska siatkarskiego priorytetowe, jednak również dodatkową motywację do jego kształtowania stanowi suma sytuacji, reakcji i uczuć składająca się na doświadczenie społeczne – szansa pokazania widzom, że sport jest ważny w życiu człowieka jest konsekwentnie przez graczy wykorzystywana.

Członkowie społeczności siatkarskiej o pojęciu pracy

Powyższe rozważania każą sformułować następujący wniosek: zaproponowane *trójpojmowanie pracy* oparte jest przede wszystkim na doświadczeniu: realnym, racjonalnym (nie można jednak zapominać, że aspekt emocjonalny ma bardzo duże znaczenie w kształtowaniu doświadczenia racjonalnego) i indywidualnym. Tym bardziej należy zobaczyć, jak *praca* jest postrzegana przez samych członków społeczności siatkarskiej w konkretnych ich wypowiedziach w przestrzeni publicznej i jak ich rozważania można odnieść do zaproponowanej typologii pojęcia.

Zawodnicy i trenerzy bardzo mocno podkreślają pojmowanie *pracy* jako treningu. *Zagraliśmy z pełnym zaangażowaniem, na poważnie. Widać to po wyniku. Wciąż musimy jednak ciężko pracować.* – stwierdził w 2014 roku po meczu w towarzyskim Memoriale Huberta Jerzego Wagnera (turniej rozgrywany od 2003 roku z udziałem męskiej reprezentacji Polski i trzech innych

reprezentacji, mający upamiętnić postać Huberta Jerzego Wagnera – słynnego trenera reprezentacji Polski siatkarzy, z którą zdobył złoty medal Igrzysk Olimpijskich w Montrealu (1976) i złoty medal mistrzostw świata w Meksyku (1974)) ówczesny trener polskich siatkarzy, Stephane Antiga [Wciąż musimy ciężko pracować]. Tutaj wprawdzie rozmówca dziennikarza zdecydował się na użycie derywatu leksemu *praca*, niemniej jednak właśnie dlatego stwierdzenie Antigi jest istotne dla opisu akurat tej kategorii pojęciowej wspomnianej jednostki językowej stanowiącej bazę słowotwórczą. W podobnym tonie wypowiadał się niegdysiejszy zawodnik GKS-u Katowice, Dominik Witczak przed startem sezonu 2017/2018 w Pluslidze (najwyższa klasa męskich siatkarskich rozgrywek w Polsce):

Ciężka praca, wracamy na wysokie obroty, budujemy formę na stadionie, siłowni. W sali pracujemy nad tym, by złapać już odpowiednią technikę. Organizm jest zmęczony, tak to powinno wyglądać [Przyjechaliśmy do Katowic, by ciężko pracować].

Siatkarz jednocześnie scharakteryzował podstawowe formy treningu proponowane przez sztab szkoleniowy na bazie możliwości drużyny i indywidualnych cech graczy, co rozbudowuje pojęcie *pracy* w tym kontekście.

Nacisk na *pracę* jako formę samodoskonalenia jest mocniejszy w przypadku drużyn juniorskich, konsekwentnie dążących do sukcesu, co widać chociażby w słowach Jarosława Kubiaka, trenera Akademii Talentów Jastrzębskiego Węgla

po zdobyciu przez jego podopiecznych złota mistrzostw Polski młodzików i juniorów oraz brązu mistrzostw Polski kadetów w 2015 roku:

Talent to jeden procent sukcesu, reszta to ciężka praca. Chłopcy to dobrze wiedzą [Talent to jeden procent sukcesu].

Wypowiedź ta jest tym ważniejsza, że uwydatnia pewien istotny fakt: samodoskonalenie jest niezbędnym krokiem do sukcesu młodego gracza w

przyszłości, już w roli profesjonalisty. Chęć pracy nad sobą jest istotna również dla zawodników i zawodniczek, którzy mogą już traktować siatkówkę również jako pracę; Łukasz Kadziewicz, ekspert, komentator sportowy i były siatkarz, skomentował zaskakujący dla niego brak powołań dla Karola Butryna (siatkarz Asseco Resovii Rzeszów, grającej w najwyższej klasie rozgrywkowej) oraz Bartłomieja Lipińskiego (gracz Trefla Gdańsk, również występującego w Pluslidze) do reprezentacji Polski na sezon 2021 następująco:

Jeden i drugi stanowią siłę napędową swoich drużyn, wyrosli na liderów ofensywnych. Nie są jeszcze kompletnymi graczami, ale do harmonijnego rozwoju potrzebują szansy i dużego bodźca, który będzie stymulował ich do jeszcze cięższej pracy. Pokazali podczas rozgrywek ligowych, że nie mając kompleksów, możesz przykryć czapką bardziej utytułowanych kolegów i być liderem, na którego barkach spoczywa odpowiedzialność za końcowy wynik. Statystyki czasami zamazują obraz i warto przyjrzeć się całości, żeby wyciągnąć odpowiednie wnioski [Kadra to nie kółko wzajemnej adoracji].

Zwraca przy tym uwagę na bardzo ważną kwestię: samodoskonalenie obejmuje psychiczne przygotowanie do pełnienia określonej roli na boisku, które wpływa także na komfort funkcjonowania także poza boiskiem: brak kompleksów czy zdolność bycia liderem to cechy pożądane przez wielu nie tylko w życiu zawodowym, lecz także prywatnym. Świadomi tego są także trenerzy, tacy jak Dariusz Daszkiewicz, który po zwycięskim meczu prowadzonej przez niego pierwszoligowej LUK Politechniki Lublin z Exact Systems Norwidem Częstochową 6 marca 2021 r. powiedział nieco niezadowolony z postawy drużyny:

Musimy pracować nad podejściem mentalnym do każdego meczu. Musimy być skoncentrowani na każdej akcji. Dzisiaj to nie do końca wychodziło [Szybko wybiliśmy rywalom siatkówkę z głowy].

Również *praca* jako wysiłek meczowy ma w sobie elementy samodoskonalenia, czemu znak dała w posparingowym wywiadzie siatkarka Agnieszka Kąkolewska:

Czekają nas spotkania na wysokim poziomie, o bardzo dużą stawkę. To będzie dla nas pole do popisu i sprawdzenia się. Ciężka praca przynosi efekty. Spotkania ze światową czołówką rozwijają każdą z nas indywidualnie oraz naszą drużynę w całości [Ciężka praca przynosi efekty].

Przed wszystkim jednak w tym aparacie pojęciowym główne miejsce ma dążenie do wygranej, podkreślane chociażby w 2019 roku przez Daniela Kołodziejczyka, ówczesnego trenera drugoligowej (zdecydowałam się uwzględnić również rozgrywki drugoligowe, ponieważ one też mają wysoki stopień profesjonalizacji: siatkarzom w tej klasie rozgrywkowej również wypłacane są pensje na podstawie odpowiednich zapisów w kontraktach, podobnie jak w wyższych ligach) męskiej sekcji siatkarskiej Legii Warszawy:

Wbrew pozorom dosyć ciężko zapracowaliśmy na piątkowe zwycięstwo. Początek meczu nie wskazywał na to, że odniesiemy tak szybką wygraną [Ciężko zapracowaliśmy na to zwycięstwo].

Praca w kontekście zarobkowym jest wspominana w dużej mierze w zestawieniu z pojęciem pasji. Gracze nie mają problemu z tym, by obie dziedziny życia były sobie równoważne, co podkreślał w 2017 roku Salvador Hidalgo Oliva, Kubańczyk grający wówczas w plusligowym klubie, Jastrzębskim Węglu:

Po prostu kocham swoją pracę i myślę, że to jest właśnie droga do sukcesu. Jeśli jesteś szczęśliwy, robiąc coś, to nigdy nie będziesz traktował tego jak robotę. Dla mnie siatkówka to coś więcej niż praca. To nawet coś więcej niż hobby. Siatkówka to moja miłość [Oliva: Siatkówka to coś więcej].

Podobnie o uprawianej przez siebie dyscyplinie sportowej mówił w tym samym roku Bułgar Zlatan Jordanov, reprezentujący wtedy inną drużynę z najwyższej klasy rozgrywkowej w Polsce, MKS-u Będzin:

Siatkówka to nie tylko moja praca, ale i sposób na życie, dlatego nie przestanę trenować. Chcę pozostać w jak najlepszej formie [Siatkówka to nie tylko moja praca].

Odczucia związane z łączeniem pracy z pasją mogą być potęgowane w trudnej sytuacji, jaką jest pandemia koronawirusa, która zatrzymała na kilka miesięcy także ligi siatkarskie na całym świecie; pokazuje to chociażby wypowiedź irańskiego siatkarza Milada Ebadipoura, zawodnika PGE Skry Belchatów (Plusliga):

Siatkówka to moja praca i moja miłość, więc trudno jest zostać w domu bez niej [Ebadipour: siatkówka to moja praca].

Należy jednak podkreślić jeszcze aspekt obowiązkowości, tak bardzo istotny w zarabianiu pieniędzy.

Gra w siatkówkę jest moją pracą i tak do tego obowiązku trzeba podchodzić. Sukces w Kazaniu na pewno doda nam siłę i ochotę do walki w rozgrywkach Superligi [Divis: gra w siatkówkę to moja praca]

tłumaczył w 2011 roku Lukas Divis po zdobyciu wraz z Lokomotiwem Nowosybirsk Pucharu Rosji; te słowa są tym ciekawsze, że zostały wypowiedziane także w kontekście trudności związanych z podróżami z Nowosybirsk (konieczność aklimatyzacji nawet po przyjeździe do innego rosyjskiego miasta) – podkreśla to wysoki poziom poczucia obowiązku byłego już siatkarza.

Zakończenie

Po analizie przytoczonych wypowiedzi można stwierdzić, że w przypadku piłki siatkowej pojęcie *pracy* należy rozpatrywać jako trening i formę samodoskonalenia, formę zarobkowania, a także wysiłek meczowy. Trzy aspekty teoż rozumiane są w środowisku siatkarskim jednolicie, na bazie podobnych doświadczeń oraz skupiającym się na aspekcie pragmatycznym kwantyfikacjach autopsji zgodnych z lingwosemiotyczną

typologią doświadczenia. Odstępny czasowy pomiędzy poszczególnymi wypowiedziami pozwalają sądzić, że pojęcie *pracy* w siatkówce jest stale i spójne, w związku z czym nie należy spodziewać się gwałtownego rozszerzenia aparatu pojęciowego.

LITERATURA

- Daniel Kołodziejczyk: Ciężko zapracowaliśmy na to zwycięstwo.* URL: <http://siatkowka.legia.com/2019/04/06/daniel-kołodziejczyk-ciezko-zapracowalismy-na-zwyciestwo/> (26.03.2021).
- Dominik Witczak: Przyjechalismy do Katowic, by ciężko pracować.* URL: <https://sportowefakty.wp.pl/siatkowka/703628/dominik-witczak-przyjechalismy-do-katowic-by-ciezko-pracowac> (26.03.2021).
- Drabik L., Kubiak-Sokół A., Sobol E., Wiśniakowska L. (1996). Słownik języka polskiego PWN, Warszawa.
- Hidalgo Oliva: Siatkówka to coś więcej niż praca. To moja miłość!* URL: <https://polsatsport.pl/wiadomosc/2017-02-20/hidalgo-oliva-siatkowka-to-cos-wiecej-niz-praca-to-moja-milosc/> (26.03.2021).
- Jarosław Kubiak: talent to jeden procent sukcesu, reszta to ciężka praca,* <https://sport.onet.pl/siatkowka/plusliga/jaroslaw-kubiak-talent-to-jeden-procent-sukcesu-reszta-to-ciezka-praca/ns0501.amp> (26.03.2021).
- Leszczak, O. (2007). *Lingwosemiotyczne podstawy typologizacji doświadczenia (szkic funkcjonalno-pragmatyczny)*. W: Język w kontekście społecznym i komunikacyjnym. Katowice. 132–140
- Lukas Divis: gra w siatkówkę to moja praca.* URL: <https://www.plusliga.pl/news/id/4974.html> (26.03.2021)
- Łukasz Kadziewicz: Kadra to nie kółko wzajemnej adoracji.* URL: <https://www.przehladsportowy.pl/felietony/lukasz-kadziewicz/siatkowka-reprezentacja-polski-bez-lipinskiego-i-butryna-kadziewicz-to-zaskoczenie/qz19myg> (26.03.2021).
- Milad Ebadipour: siatkówka to moja praca i moja miłość.* URL: <https://siatka.org/pokaz/milad-ebadipour-siatkowka-moja-praca-moja-milosc/> (26.03.2021).
- Piekot, T. (2008). Język w grupie społecznej. Wprowadzenie do badań socjolektów. Walbrzych.
- Praca doktorska.* W: Wielki słownik języka polskiego. URL: https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=16015&id_znaczenia=4616667&l=21&ind=0 (26.03.2021).
- Praca fizyczna.* W: Wielki słownik języka polskiego. URL: https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=16015&id_znaczenia=4616664&l=21&ind=0 (26.03.2021).

Praca – miejsce. W: Wielki słownik języka polskiego. URL: https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=16015&id_znaczenia=4616666&l=21&ind=0 (26.03.2021).

Praca stała. W: Wielki słownik języka polskiego. URL: https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=16015&id_znaczenia=4616665&l=21&ind=0 (26.03.2021).

Siatkówka. Kąkolewska: Ciężka praca przynosi efekty. URL: <https://wiadomosci.com/siatkowka-kakolewska-ciezka-praca-przynosi-efekty/> (26.03.2021).

Stephane Antiga: wciąż musimy ciężko pracować. URL: <https://sport.onet.pl/siatkowka/mistrzostwa-swiata-siatkarzy/stephane-antiga-wciaz-musimy-ciezko-pracowac/v8fg5.amp> (26.03.2021).

„Szybko wybiliśmy rywalom siatkówkę z głowy”. Kolejne zdecydowane zwycięstwo LUK Politechniki. URL: <https://radio.lublin.pl/2021/03/szybko-wybiliśmy-rywalom-siatkowke-z-glowy-kolejne-zdecydowane-zwyciestwo-luk-politechniki/> (26.03.2021).

Zlatan Jordanov: Siatkówka to nie tylko moja praca. URL: <https://siatka.org/pokaz/zlatan-jordanow-siatkowka-moja-praca/> (26.03.2021).

Концепція праці в волейбольному середовищі (лінгвосеміотичний аналіз)

Стаття становить спробу описати поняття праці в волейбольному середовищі шляхом типологізації волейбольного досвіду відповідно до концепції лінгвістичної типології досвіду Олега Лещака, а також аналізу висловлювань волейболістів, експертів і тренерів, пов'язаних з їх розумінням праці, взятих з сайтів, присвячених спорту та волейболу. Поняття праці розглядається в трьох категоріях: форма заробітку, тренінг і форма самовдосконалення, а також спільне зусилля, заснованих на визначеннях лексеми *praca* в Словнику польської мови Польського наукового видавництва і в Великому онлайн-словнику польської мови.

Ключові слова: *праця, поняття, волейбол, волейбольне співтовариство, досвід.*

Концепция труда в волейбольной среде (лингвосеміотический анализ)

Статья представляет собой попытку описать понятие труда в волейбольной среде путем типологизации волейбольного опыта в соответствии с концепцией лингвистической типологии опыта Олега Лещака, а также анализа высказываний волейболистов, экспертов и тренеров, связанных с их пониманием труда, взятых с сайтов, посвященных спорту и волейболу. Понятие труда рассматривается в трех категориях: форма зарабатывания денег, тренинг и форма самосовершенствования, а также совместное усилие; основанных на определениях лексемы *praca* в Словаре польского языка Польского научного издательства и в Большом онлайн-словаре польского языка.

Ключевые слова: *труд, понятие, волейбол, волейбольное сообщество, опыт.*

The concept of work in the volleyball community (linguosemiotic analysis)

The article is an attempt to describe the concept of work in the volleyball community by typologizing the volleyball experience in accordance with the concept of the linguistic typology of experience by Oleg Leszczak, as well as an analysis of the utterances of volleyball players, and the punditries of experts and coaches, relevant to understanding of work, taken from sports and strictly volleyball websites. The concept of work is come up for research in three categories: form of earning money, training and form of self-improvement, match effort; abstracted based on the definition of the lexeme, *work* in the PWN Dictionary of the Polish Language and the online Great Dictionary of the Polish Language.

Keywords: *work, concept, volleyball, volleyball community, experience.*

ЗОБРАЖЕННЯ
ЕКОНОМІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ
В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ

PRZEDSTAWIENIE
EKONOMICZNYCH WARTOŚCI
W TWÓRCZOŚCI ARTYSTYCZNEJ

*Геннадий Калянин
НовГУ имени Ярослава Мудрого, Великий Новгород, Россия*

**ДЕНЬГИ, ЛОДКА, СЧАСТЬЕ
(РАЗВЕРНУТЫЕ МЕТАФОРЫ В РАССКАЗЕ
ЕВГЕНИЯ ЗАМЯТИНА «ЁЛА»)**

Одним из важнейших средств художественной выразительности в прозе Евгения Замятина является метафора [Асташина 2015]. Под метафорой обычно понимается перенос имени одного объекта на другой на основе их сходства по какому-либо признаку.

Статья посвящена рассмотрению **развёрнутых метафор**, которые также играют значимую роль в произведениях Е. Замятина. Под развёрнутой метафорой понимается такое метафорическое выражение, которое «раскрывается на протяжении большого отрезка» [Квятковский 1966]. Также развёрнутой называют такую метафору, которая построена «на различных ассоциациях по сходству» [Розенталь, Теленкова 1985].

М. Блэк, хотя и пишет о метафоре вообще, всё же характеризует то, что можно определить как метафору развёрнутую: «когда мы говорим о метафоре, мы приводим в качестве примера простые предложения или словосочетания, в которых *некоторые* слова употреблены метафорически, а остальные – в своём обычном значении». При этом слова, которые «употреблены метафорически», называются «фокусами

метафоры», а слова, употреблённые «в своём обычном значении» – рамкой метафоры [Блэк 1990].

В прозе Е.Замятина, по наблюдениям исследователей, метафоры часто используются для выражения эмоций персонажей, также отмечено, что «мотивирующий образ замятинской метафоры обычно принадлежит материальному незамысловатому миру» [Асташина 2015]. Эти особенности, а также многие другие свойственны и развёрнутым метафорам в рассказе «Ёла».

В основе сюжета рассказа лежит история рыбака Цыбина, который, не жалея себя и свою жену, три года копил деньги на покупку ёлы (баркаса). Чтобы скопить деньги, нужно было усердно трудиться, а также экономить на одежде и еде. Неизвестно, с какого времени ёла стала целью его жизни, но с уверенностью можно сказать, что ёла для Цыбина – не просто блажь, но то, что должно принести ему счастье. Однако обрести это счастье можно только с помощью денег, получение которых становится одним из этапов пути Цыбина к счастью. Для выражения мысли о роли денег в обретении человеком своего счастья в рассказе используются развёрнутые метафоры.

Мы выделили 14 фрагментов развёртывания различных метафор, расположенных в тексте неравномерно и изображающих разные стороны художественного мира.

Обратим внимание на фрагменты, в которых развёрнутые метафоры изображают **солнце**, которое в свою очередь изображает высшее благо, к которому стремится главный герой, – **счастье**.

(1) *Был тот самый час, когда **ночное солнце** ненадолго **останавливалось**, в небе и с **открытым глазом дремало** над угольно-черными скалами Оленьего острова.*

Здесь развёрнутая метафора «солнце-счастье» выполняет две функции: пейзажную и эмотивную. Сложную семантику развернутой метафоры обеспечивает левый контекст, из которого известно следующее: зажиточный рыбак Клаус предлагает Цыбину идти вместе в море на селёдку, за это Цыбин получит *по пятнадцати с пуд*. Цыбин отвечает, что меньше, чем за двугривенный, не пойдёт. Клаус уходит предлагать работу другому моряку Туюлину. В этот момент счастье для Цыбина невероятно близко, но он может его потерять: если Туюлин согласится идти с Клаусом в море, Цыбин не заработает нужных для покупки ёлы денег. Но если Туюлин откажется, тогда Цыбин сможет достигнуть счастья. Именно состояние Цыбина в ожидании Клауса изображает приведенная развернутая метафора.

Знание контекста позволяет истолковать фокусы данной метафоры. *Солнце* в сочетании с эпитетом *ночное* и глаголами *останавливалось, дремало* здесь, во-первых, является элементом северного пейзажа, в котором все олицетворения, включая *с открытым глазом*, изображают светило. Во-вторых, всё развёртывание метафоры изображает предчувствие счастья Цыбина, достижение которого под вопросом, ведь ещё не ясно, вернётся ли Клаус. То, что солнце *дремало с открытым глазом*, — это изображение состояния Цыбина, состояние томительного и тревожного ожидания: видеть солнце (хоть и неярко) — сохранять надежду на возможную работу, деньги, лодку, счастье.

Клаус всё-таки вернулся, и Цыбин получил возможность заработать недостающие для покупки ёлы деньги. Интересно, что описание эмоционального поведения Цыбина, когда он услышал от Клауса слова согласия, лишено метафор.

Следующий фрагмент развертывания рассматриваемой метафоры встречается в эпизоде ловли сельди:

(2) *Уже никто не знал - день сейчас или ночь. **Солнце** все время **вертелось** в небе, как **сумасшедшая круговая овца**. Все забыли о том, что нужно есть, спать – только вытирали крепкий, соленый, как морская вода, пот...*

Данный фрагмент связан не только с ближайшим контекстом, в котором описывается интенсивная, быстрая, однообразная, тяжелая, но вместе с тем радостная работа, но и с описанием в левом контексте поведения Цыбина после получения согласия от Клауса. Об этом говорит глагольный фокус **вертелось**, который соотносится с описанной ранее чрезмерной активностью Цыбина (...заорал вовсю, ...облапил Клауса, ... не переставая, говорил, белые зубы сверкали, ...в шлютке он ударил веслом так, что весло хряснуло пополам). Эффект усиливается сравнением *как сумасшедшая круговая овца* (сравнение с овцой, которая, двигаясь по кругу, обеспечивает вычерпывание воды из колодца). Нужно заметить, что присутствие сравнительных оборотов в пределах развернутой метафоры – характерная особенность прозы Е.Замятина.

Таким образом, *солнце* в данном фрагменте, тоже изображает счастье Цыбина. Влиянием этого счастья является усердие, с которым он достаёт сеть с сельдочкой из воды: *бечевка до крови резала Цыбину руки, но чем больнее было рукам, тем ему было шире, радостней, хотелось петь, орать разбойно, вовсю.*

В следующем фрагменте описания состояния Цыбина на утро после возвращения с удачной рыбалки развертывание метафоры также выполняет пейзажную и эмотивную функции:

(3) *Вода в губе была **железного** цвета, скалы черные, на скалах **сидели** тучи.*

*Цыбин проснулся далеко за полдень, сел на кровати. Он знал, что **светит солнце** и снаружи, и здесь – везде. Потом увидел за окном **толстое ватное** небо – и все равно: какое-то великолепное **солнце** было. Он сейчас же вспомнил какое – и засмеялся.*

Метафора начинается адъективным фокусом *железный*, который указывает на холод воды, и на враждебность этой среды. Олицетворение *сидели тучи* изображает сильную пасмурность. Так создаётся картина безрадостного серого мира за окном. На этом пейзажная часть фрагмента заканчивается. Учитывая предыдущие фрагменты, мы можем понимать здесь *солнце* именно как счастье Цыбина. Об этом говорят и следующие за этим фокусом наречия: *снаружи, и здесь – везде*. Далее следуют два эпитета неба, которые усиливают значение пасмурности: *толстое ватное небо*. Это не оставляет места для сомнений: за окном пасмурная погода, небо заволокли облака и тучи. При такой погоде, конечно, невозможно увидеть солнце на небе. Но *всё равно: какое-то великолепное солнце было*. Цыбин радуется, что в прошлый день получил оставшуюся сумму для покупки ёлы. Следовательно, *солнце*, которое *светит* Цыбину, является не чем иным, как его будущим счастьем. Окончательно о возможности только метафорического прочтения *солнца* в данном фрагменте говорит предложение, которое не входит в рамку метафоры: *Он сейчас же вспомнил какое – и засмеялся* (здесь он смеётся от счастья).

В рассказе важную роль играют цветовые образы, каждый из которых соотносится с настроением Цыбина. Один из них, конечно, – *солнце*. Цвет солнца известен – жёлтый. Из этого следует, что жёлтый цвет и его оттенки, как и элемент пейзажа *солнце*, в рассказе изображают счастье главного героя (подробнее об этом ниже).

Неслучайным является расположение развёрнутых метафор с *солнцем* в начальной части рассказа, то есть до момента покупки ёлы. Все три рассмотренных выше фрагмента связаны с деньгами: Первый – ожидание денег, неуверенность в их получении; второй – предвкушение денег, абсолютная уверенность; третий – деньги получены.

Наконец, очевидно внешнее сходство солнца с золотой монетой. Хотя нигде в рассказе подобное сравнение не встречается, возможность такого прочтения образа солнца есть.

Ещё одним цветовым образом в рассказе являются *тучи*, которые выражают грусть Цыбина. Цвет туч – серый. Данный образ встречается в самом начале рассказа, однако лишь при повторе, в следующем фрагменте развёртывания метафоры он обретает семантику настроения:

(4) *За окном на скалах **каменно сидели тучи**, все небо кругом было серое, **состарившееся**. Цыбину ясно стало: ждать... ела **уплывала, становилась все меньше, чуть виднелась вдали**.*

Данная развёрнутая метафора помещена в эпизод разговора Цыбина с опытным и авторитетным рыбаком Фомичом, от которого Цыбин узнаёт, что немедленно купить новую ёлу не получится – нужно долго ждать. Метафорическое прочтение сидевших туч в данном фрагменте обеспечивается явным сходством с развёрнутой метафорой в (3), где, кроме сидящих *туч*, присутствует *солнце*. В фрагменте (4) солнца нет. Его заслонили уже «внутренние тучи»: грусть закрыла собой счастье. Адъективный фокус *каменно*, усиливая глагольный фокус *сидели*, подчеркивают устойчивость чувства Цыбина.

Смена настроения, как уже было сказано, связана с невозможностью купить ёлу немедленно.

Все рассмотренные выше изобразительные средства актуализируются при описании внешнего вида ёлы.

(5) Там, среди бокастых, двухмачтовых шкун стояли три елы — как тонконогие козы, затесавшиеся в стадо коров. Свою Цыбин угадал сразу же, издали. **Борт** у нее был **выкрашен желтой, радостной краской, и такая же желтая, будто окованная золотом, сверкала верхушка мачты, а палуба была выскоблена, как в избе пол под праздник**. Ёла стояла, и ждала, нарядная, как невеста.

В этом первом и подробном описании ёлы основной её характеристикой является цвет самых заметных её частей – бортов и мачты.

Первый цветовой эпитет усилен эпитетом *радостный*, что поддерживает эмотивную семантику желтого цвета в рассказе. Второй цветовой эпитет усилен сравнением *желтая, будто окованная золотом*, которое поддерживает отмеченную нами ранее связь *солнце* – золотая монета.

В характеристике палубы, которая *была выскоблена, как в избе пол под праздник*, важно наличие слова *праздник* с семантикой «радость».

Цветовая характеристика ёлы, а также наличие в описании слов с семантикой «счастье, радость» позволяет нам поставить её в один ряд с солнцем. Кроме того, нужно заметить, что после появления в рассказе ёлы, солнце упоминается реже.

Важнейшем в сюжете рассказа является эпизод покупки ёлы, когда Цыбин вплотную подобрался к своему счастью. У Цыбина оказывается недостаточной сумма, появляется конкурент с необходимой суммой, упорство Цыбина и уверенность в том, что эта ёла – это именно его

счастье, позволяют прогнать конкурента и договориться о покупке. Сила стремления к счастью побеждает силу денег, и ёла достаётся Цыбину. Образ ёлы является центральным в рассказе. В нём собраны основные значения жёлтого цвета в рассказе. Но ни развёрнутые метафоры, ни желтый цвет не используются эпизоде её покупки. На ёле решается вопрос о достижении Цыбиным своего счастья, и здесь же, наконец, закрывается экономическая тема. Она закрывается преодолением экономического препятствия, усложненного борьбой с конкурентом.

Элементы развернутой метафоры отсутствуют в финальной части рассказа, в которой описывается возвращение домой, когда в шторме гибнут и ёла и обладатель счастья.

Рассмотренные контексты дают основание считать их развертыванием одной сложной метафоры, которая создает неявное изображение настроения героя в зависимости от его финансового положения, от которого зависит покупка ёлы, то есть обретение счастья. Развертывание рассмотренных метафор усиливает связность текста рассказа, в частности, акцентирует внимание на отношении «деньги – лодка – счастье».

ЛИТЕРАТУРА

- Асташина, Е.И. (2015). *О некоторых особенностях метафоры в прозе Е.П. Замятина 20-х гг.* «Самарский научный вестник». №1. 26–29. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-osobennostyah-metafory-v-proze-e-i-zamyatina-20-h-gg/viewer> (22.03.2021).
- Блэк, М. (1990). *Метафора*. В: Теория метафоры. Москва. 153–172.
- Квятковский 1966* – Квятковский, А.П. (1966). Поэтический словарь. Москва. 156–158. URL: <http://feb-web.ru/feb/kps/kps-abc/kps/kps-1561.htm> (22.03.2021).

Розенталь, Теленкова 1985 – Розенталь, Д.Э., Теленкова, М.А. (1985) Словарь-справочник лингвистических терминов/ Москва. URL: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/linguistic-terms/fc/slovar-204.htm#zag-730> (22.03.2021).

Гроші, човен, щастя

(розгорнута метафора в оповіданні Євгенія Зам'ятіна «Баркас»)

У статті розглядаються особливості розгорнутих метафор в оповіданні Е.Зам'ятіна. Описана семантика елементів пейзажу (сонця, хмар), реалій жовтого кольору як засобів вираження настрою героя. Розгортання метафор пов'язує центральні явища художнього світу оповідання: гроші, човен, щастя і підкреслює роль грошей в досягненні людиною своєї мрії.

Ключові слова: *гроші, щастя, метафора, розгорнута метафора, рамка метафори, фокус метафори, семантика.*

Pieniądze, łódź, szczęście

(rozszerzone metafory w opowiadaniu Jevgenija Zamiatina „Barkas”)

Artykuł analizuje cechy rozszerzonych metafor w opowiadaniu E. Zamiatina. Omówiono semantykę elementów krajobrazu (słońce, chmury), realiów koloru żółtego jako środków wyrażenia nastroju bohatera. Rozszerzenie metafor łączy kluczowe momenty artystycznego świata opowieści: pieniądze, łódź, szczęście i podkreśla rolę pieniędzy w realizacji ludzkich marzeń.

Słowa kluczowe: *pieniądze, szczęście, metafora, metafora rozszerzona, rama metaforowa, fokus metafor, semantyka.*

Money, Boat, Happiness

(Expanded Metaphors in the Story of Evgeniy Zamyatin "Longboat")

The article examines the features of expanded metaphors in the story of E. Zamyatin. The semantics of the elements of the landscape (sun, clouds), the reality of yellow as a means of expressing the mood of the hero are described. The expanding of metaphors connects the central phenomena of the artistic world of the story: money, boat, happiness and emphasizes the role of money in achieving a person's dreams.

Key words: *money, happiness, metaphor, expanded metaphor, metaphor frame, metaphor focus, semantics.*

Milena Bochenek
UKSW, Warszawa, Polska

**ZBRODZIA NA POLSKIEJ WSI:
PRZYCZYNY, KONFLIKTY, PROBLEMY SPOŁECZNE,
MENTALNOŚĆ I POSTAWY BOHATERÓW
(ROZWAŻANIA NA PRZYKŁADZIE TRZECH UTWORÓW
DRAMATYCZNYCH)**

Wprowadzenie

Motyw zbrodni w literaturze przyciąga, przeraża i zarazem fascynuje. Świadczy o tym chociażby niesłabnąca popularność utworów, w których zbrodnia dominuje nad innymi elementami fabularnymi. Jednakże zbrodnia w tekście literackim nie służy jedynie zaspokojeniu fascynacji złem – odległym, a przez to dla czytelnika bezpiecznym.

Autorzy trzech utworów dramatycznych, Stanisław Wyspiański (*Klątwa*, wyd. 1899 r.), Karol Hubert Rostworowski (*Niespodzianka*, wyd. 1929 r.) oraz Marek Pruchniewski (*Lucja i jej dzieci*, wyd. 2003 r.) wykorzystali motyw zbrodni jako punkt wyjścia szerszych rozważań o problemach społecznych, ludzkiej naturze, kulturze i mentalności. Szeregi zdarzeń prowadzących do zbrodni nie są, jak się okazuje, aż tak obce, odległe. Przestrzenią wspólną dla nich wszystkich staje się polska wieś dręczona wewnętrznymi konfliktami, biedą, klęskami żywiołowymi, brakiem perspektyw na przyszłość. Wszystkie trzy dramaty zostały zainspirowane prawdziwymi wydarzeniami. Wyspiański często bywał we wsi Gręboszów nieopodal Tarnowa i tę właśnie wieś uczynił miejscem akcji *Klątwy*. Do napisania utworu skłoniła go notatka prasowa o kobiecie, która zamordowała własne dzieci, a następnie popełniła

samobójstwo. Przyczyną zdarzenia miał być skandal obyczajowy („grzech”, jak określiliby to przynajmniej zewnętrznie pobożna ludność wiejska), romans gosposi i księdza, który okazał się ojcem zabitych dzieci. Jednocześnie autor mógł czerpać inspirację z podań ludowych, opowiadających o podobnych wydarzeniach [Zakrzewski]. Rostworowski, dramaturg późniejszy względem Wyspiańskiego, lecz zaliczany do tej samej epoki literackiej, posłużył się zasłyszaną bądź przeczytaną historią o synobójstwie dokonany dla pieniędzy przez małżeństwo z ubogiej wioski (Źródła podają, że oryginalnie była to wieś białoruska [zob. Hutnikiewicz 249]). Twórca współczesny Marek Pruchniewski napisał *Łucję i jej dzieci* w oparciu o reportaż Lidii Ostalowskiej i Wojciecha Cieśli *Worek*, opowiadający o okrutnych morderstwach na wsi, których ofiarami padały noworodki (sam Pruchniewski podaje tę informację w tekście dramatu oraz wypowiedziach medialnych).

Mamy zatem wieś skrywającą mroczne sekrety, wieś realną, znaną z obserwacji i mamy zbrodnię szczególnego rodzaju, popełnioną na dzieciach przez rodziców (o dzieciobójstwie *sensu stricto* możemy mówić jedynie w przypadku *Łucji*.... Termin ten, zgodnie z aktualnym stanem prawnym, stosowany jest w odniesieniu do zabójstwa popełnionego przez matkę na dziecku w okresie porodu [zob. Art. 149 kk; Heitzman 2013]). W niniejszej pracy omówię mechanizmy zbrodni opisanych we wspomnianych utworach oraz dokonam krótkiej analizy porównawczej.

„Padajcie o ziem głową!! Bóg mówi – Słowo!!!” Grzech, potępienie i ofiara. *Klątwa* Stanisława Wyspiańskiego

Artyści młodopolscy wnieśli do literatury dwa charakterystyczne dla tej epoki zjawiska. Pierwszym z nich było żywe zainteresowanie warstwy

inteligentkiej tematyką wiejską. Elementy wiejskiego folkloru, a wręcz całe fabuły oparte na życiu społeczności chłopskiej odnajdujemy w twórczości takich pisarzy jak Władysław Reymont, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Lucjan Rydel czy omawiany tutaj Stanisław Wyspiański. Drugie zjawisko wiązało się z rozwojem nauki i odkryciami archeologicznymi na terenach Grecji. U Wyspiańskiego fascynacja grecką kulturą dostrzegalna jest w kilku utworach dramatycznych, w tym w *Klątwie*, którą można określić mianem nowej antycznej tragedii. Zarówno w dziełach greckich tragików jak i w dramatach Wyspiańskiego

„los człowieka wydawał się być przesądzony wyrokiem sił nadnaturalnych albo winą tragiczną, zamykając go w kręgu bez wyjścia. Wolna wola, całkowicie bezsilna wobec konieczności nie dającej się uniknąć, mogła się wyrazić tylko w postawie, na jaką człowiek zdobyć się potrafi w bezpośredniej konfrontacji z ciężącym nad nim fatalizmem losu” [Hutnikiewicz 188].

Tragicznych mechanizmów rządzących ludzkim losem Wyspiański poszukiwał na wsi. Czymże jest tytułowa *klątwa*, jak nie odpowiednikiem greckiego fatum?

Jest też *klątwa* specyficznym użyciem języka. Lingwiści wskazują funkcję magiczną jako jedną z kilku funkcji języka. Funkcja ta wiąże się z przekonaniem o nierozdzielności obiektu i jego nazwy. „Z determinizmu fizycznego wynika magiczna postawa wobec języka, wiara w nadprzyrodzoną siłę nazw, a więc dążenie do ich wykorzystania jako bezpośredniego narzędzia oddziaływania na rzeczy, substancje i osoby. Znajduje to wyraz w takich czynnościach językowych jak zaklęcie, życzenie,

przekleństwo [podkreślenie moje – MB], modlitwa, wróżba (...)” [Kiklewicz 2008: 8].

Kłątwa w utworze wyraża wiarę ludności chłopskiej (przedstawionej jako chór, odpowiednik chóru obecnego w antycznym dramacie) w sprawczą moc słów i nieuchronnie prowadzi do tragicznego zakończenia.

Zgodnie z (także zaczerpniętą ze starożytności) regułą zgodności czasu, miejsca i akcji o losie bohaterów dramatu decydują wydarzenia rozgrywające się w ciągu jednego dnia. Mieszkańcy wsi Gręboszów cierpią z powodu suszy. Ziemia zamienia się w pustynię, chłopom grozi ubóstwo i głód. Susza jest zjawiskiem naturalnym, lecz niewykształceni chłopci przypisują tę katastrofę siłom nadprzyrodzonym. Już pierwsza scena dramatu wskazuje potencjalnych winnych. Podczas gdy Młoda, gosposia Księdza, odpowiedzialność za niepowodzenie prac gospodarskich zrzuca na lenistwo chłopów, oni przypisują klęskę żywiołową karze boskiej. Pośrednio sugeruje się, że Młoda od dawna żyje pod jednym dachem z Księdzem – jak z mężem – i mają oni wspólne dzieci. Cała wieś zdaje się wiedzieć o tym i potępiać ten grzech, ale dopiero groźba ruiny materialnej zmusza ich do wypowiedzenia tego głośno. Frustrację chłopów pogłębia fakt, że Młoda poniża ich, oskarża o zaniedbywanie pracy. Będąc „tylko” gosposią Księdza, wychodzi ze swojej roli, czuje się panią, właścicielką terenów przy parafii. Niczym prawowita małżonka i dziedziczka dyryguje, rozkazuje, dominuje nad gromadą chłopów. Konflikt w pierwszej scenie dramatu przesądza o dalszych losach kobiety. Wypowiadając słowa „Przestańcie tu przyganiać!

*Krzyk wasz gosposiu niczem
a sami pracy życzem,
jeno z dopustu Boga
ziemia spiekotą stęgła* [Wyspiański: 3]

chłopi wskazują, kto w ich przekonaniu odpowiada za zaistniałą sytuację. Już chwilę później wypowiadają wprost:

Zwiedłaś ludzi do złego!
Grzesznico – Bóg cię skaże! [Wyspiański: 5]

Gniew Boży za popełniony przez Młodą grzech, nie zaś czynniki naturalne, jest zatem przyczyną problemów całej społeczności. Jakże łatwo i tutaj wysnuć analogię do wierzeń pogańskich, w tym starogreckich. Mitologia Greków obfituje w opowieści o bożym gniewie. To gniew bogini Artemidy miał spowodować ciszę morską i nie pozwolić okrętom Achajów podążać na Troję. To gniew bogów miał sprowadzić klęski żywiołowe na Teby, w odpowiedzi na zbrodnie popełnione przez króla Edypa. Nie inaczej w Gręboszowie, gdzie w świadomości wspólnoty o suszy zadecydowało złamanie bożych praw. I dopiero susza wyzwala w chłopach tłumiony od dawna bunt.

Młodą cechuje niezwykle silna osobowość, zdaje się, że niewiele robi sobie z oskarżeń chłopów. Jednakże od momentu rzucenia klątwy przez chór-społeczność wszystko przestaje układać się po myśli bohaterki. Klątwa prowokuje ciąg zdarzeń prowadzących do ostatecznej klęski.

W trudnym położeniu znajduje się również Ksiądz. Dla tradycyjnej wiejskiej wspólnoty Ksiądz jest głosem Boga, przekazuje prawa, których ludzie zobowiązani są przestrzegać. Sam jednocześnie łamie to prawo, wiążąc się z kobietą, co sprzeczne jest ze stanem kapłańskim. Przez lata jednak nikt wprost nie czyni mu z tego powodu wyrzutów. Dopiero tego dnia Soltys wsi uświadamia mu, że za sprawą jego uczynków społeczność odsuwa się od Boga, kierując swe myśli ku pogańskim wierzeniom. Przynależność do Kościoła nie przeszkadza wszakże ludności myśleć

w kategoriach pogańskich, podsycanych przez Pustelnika – mędrca, który na przebłaganie Boga radzi złożyć ofiarę z plodów ziemi.

Ksiądz zostaje ukazany jako człowiek wątpiący, targany wyrzutami sumienia. Jednakże pozostaje bierny wobec trudnej sytuacji. Decydując się na kapłaństwo, podjął zobowiązania, którym nie potrafił sprostać. Kocha Młodą i ich wspólne dzieci, lecz nie potrafi zrzec się stanu kapłańskiego, który wiązał się dla niego z awansem społecznym i autorytetem. W jego postępowaniu i sposobie rozumowania odnajdujemy wewnętrzną sprzeczność, przejawiającą się także w tym, że sam żyjąc w grzechu, nie chce udzielić sakramentu chrztu nieślubnemu dziecku innej pary. Ważną dla utworu postacią jest również Matka Księdza. Niewykształcona, namawiała syna, by został duchownym, chcąc zapewnić mu wysoką pozycję. Wie o istnieniu kochanki i dzieci, również uważa, że syn popełnia grzech, jednocześnie przyjmuje postawę współczującą, pragnie jego szczęścia. To właśnie rozmowa Księdza z Matką, o ofierze, jest czynnikiem, który ostatecznie prowadzi do tragicznego finału dramatu.

Pojęcie *ofiary* jest, obok *klejnoty*, kluczowe dla zrozumienia, dlaczego w Gręboszowie musiało dojść do zbrodni. Ofiara, którą sugeruje Pustelnik, nie jest jeszcze ofiarą najwyższą. Pustelnik nie wskazuje bezpośrednich winnych, lecz jedynie, wzorem praktyk przedchrześcijańskich, zarządza złożenie daru z plodów rolnych, by zażegnać suszę. Ofiara, która rzeczywiście się dokonuje, to ofiara z ludzkiego życia. Można zresztą sądzić, że zagniewany lud takiej właśnie ofiary oczekuje. Antropolog kultury i badacz religii René Girard opisywał mechanizm kozła ofiarnego. Sam termin „koziół ofiarny” wywodzi się z tradycji żydowskiej i pierwotnie oznaczał rzeczywiste zwierzę – kozła, na którego kapłan podczas obrzędu

religijnego symbolicznie przenosił grzechy ludu. Kozioł taki był następnie przepędzany na pustynię, gdzie czekała go śmierć. Wierzone, że wraz ze zwierzęciem oddalane i unicestwiane są ludzkie przewinienia. Według koncepcji Girarda kozioł ofiarny to ofiara kolektywnej przemocy. Społeczność domaga się ofiary wtedy, kiedy przeżywa kryzys. Wskazanie człowieka winnego klęsk, potem jego egzekucja mają zażegnać kryzys i zakończyć wynikające z niego konflikty.

„Zabicie kozła ofiarnego kończy kryzys, ponieważ dokonuje się jednomyślnie. Mechanizm kozła ofiarnego kanalizuje zbiorową przemoc, kierując ją ku jednemu, wybranemu arbitralnie członkowi społeczności, a ta ofiara staje się wrogiem całej wspólnoty, która in *fine* doznaje pojednania” [Girard 2006, s. 77; zob. też: Girard 1987].

Mechanizm opisywany przez Girarda nie dokonuje się tu jednak w pełni. Oto Młoda, dotąd silna i pewna siebie, wskazana przez wspólnotę jako winna, zaczyna wierzyć we własną sprawczość. Narastający konflikt i podsłuchana przypadkiem rozmowa kochanka z Matką powodują, że decyduje się na samobójczą śmierć na stosie rozpalonym przez lud. Wraz z nią zginąć mają dzieci¹, naznaczone grzechem rodziców, a przez to także w świadomości społecznej skazane na potępienie. Młoda rzuca dzieci w ogień, lecz sama ostatecznie nie decyduje się na samobójczy skok. W przypiływie szaleństwa podpala wioskę, po czym usiłuje uciec. O reakcji

---

¹ We współczesnej literaturze psychologicznej i prawniczej mówi się o samobójstwie rozszerzonym, którego główną cechą jest wystąpienie zabójstwa, a w jego następstwie – aktu samozniszczenia sprawcy (do czego finalnie w tekście dramatu nie doszło, powzięty był jedynie zamiar). Co ciekawe, zjawisko to po raz pierwszy zostało zidentyfikowane w nauce zaledwie kilka lat po wydaniu Kłątwy. [zob. Kojadyńska; Stukan, Staszak 2018].

społeczności na ten czyn informują czytelnika didaskalia – Młoda zostaje ujęta i ukamienowana. I tym razem to Młoda, umierając, wypowiada kłtwę:

Ha psy! – Gazdonie!
Ha psy!, ubiją! ubiją!
Bóg was siarczyстым ogniem spali! [Wyspiański: 77]

Wskazana pierwotnie ofiara ginie, jednakże mechanizm obraca się przeciwko wspólnotce. Śmierć Młodej i jej dzieci nie kończy kryzysu, lecz powoduje następny. Burza z piorunami, która uderza tuż po ukamienowaniu kobiety, kończy wprawdzie suszę, lecz jednocześnie niszczy wieś i realnie zagraża życiu. Ostatnie słowa dramatu, zawarte w tytule tego rozdziału, a wypowiedziane w przez Pustelnika, sugerują chłopom, że kara boska mogła się urzeczywistnić. Dosięła ona nie tyle Młodą, ile właśnie ich, lud – samozwańczych sędziów, szafarzy bożych wyroków.

„A chciał im zrobić niespodzankę”. O nędzy, która prowadzi do zbrodni. *Niespodzianka* Karola Huberta Rostworowskiego

Dramat Wyspiańskiego podporządkowany jest logice greckiej tragedii. Zbrodni, której ofiarami padły kilkuletnie dzieci (z ręki matki), ich matka (z rąk ludu) i wreszcie – cała społeczność (z ręki, jak można założyć, boskiej), zdaje się, nie można było zapobiec. Wydarzenia i postacie mają u Wyspiańskiego wymiar przede wszystkim symboliczny.

Poruszając temat wsi, autor chciał podjąć refleksję o ludzkich słabościach, wierze w zabobony, mechanizmach okrucieństwa.

Problematyka wsi interesowała również innego dramatopisarza, Karola Huberta Rostworowskiego. Zbrodnia przedstawiona w utworze przeraża, jednak nie jest to lęk przed tragicznym przeznaczeniem. Dramat uderza brutalną dosłownością. Stanowi głos w sprawie warunków życia

mieszkańców wsi (był to temat w czasach Rostworowskiego głośny, zakładano wówczas projekt integracji ludności chłopskiej z resztą społeczeństwa, w tym z przedstawicielami inteligencji, zastanawiano się nad problemami, które dotyczyły chłopów), a być może przestrogę przed tym, co może się wydarzyć, jeżeli warunki te nie ulegną poprawie.

Rostworowski jak Wyspiański czerpał z prawdziwych zdarzeń. Pierwowzorem *Niespodzianki* była autentyczna sytuacja: zabójstwo popełnione przez rodziców na bogatym „obcym” mężczyźnie, który „przypadkiem” zjawił się w ich domu. Motywem zbrodni była chęć zdobycia pieniędzy, które przybysz miał przy sobie. Rodzina ta była zbyt uboga, żeby zapewnić sobie niezbędne minimum godnej egzystencji. Ponadto rodzice chcieli, żeby ich młodszy syn zdobył wyższe wykształcenie, a na to pieniądze również były potrzebne. Zamordowany młody mężczyzna okazał się nierozpoznanym przez rodziców starszym synem, który przed laty wyemigrował do Ameryki, a następnie powrócił do rodzinnej wioski ze zgromadzonym majątkiem. Rostworowski przeniósł tę historię na papier, a później – na scenę.

Dramat Rostworowskiego został niemalże w całości napisany gwara. Na poziomie językowym także wyraża się jego zbieżność z *Klątwą*. Dialektyzacja, czyli „celowe wprowadzanie elementów gwar ludowych (dialektyzmów) do utworu literackiego, zwłaszcza do dialogów” [Karaś], pełni jednak różne funkcje w obu utworach. U Wyspiańskiego służy ona przede wszystkim kreacji artystycznej, Rostworowski zdaje się nadawać temu samemu zabiegowi wymiar praktyczny, dialektyzacja służy uwiarygodnieniu opisywanej historii. Gwara w *Niespodziance* podkreśla: to się wydarzyło, wydarza się i może się wydarzyć.

Sytuację rodzinną i szerzej – społeczną bohaterów zarysowują również rozbudowane didaskalia. Z nich już na samym początku dowiadujemy się, jak wygląda wnętrze chaty rodziny Szywałów: nędzne wyposażenie, wysłużone, zaniedbane i niemalże już pozbawione kolorów sprzęty, święte obrazki nadszarpnięte zębem czasu (o dewocjonaliach zresztą rodzina przypomina sobie tylko wtedy, gdy trzeba zmówić wieczorny pacierz, traktując to bardziej jak wyuczony obowiązek niż szczerą potrzebę duchową). W domu tym, jednoizbowym, mieszkają cztery osoby – Matka, Ojciec i ich dzieci, dorosły już Franek oraz kilkunastoletnia Zosia. Trzecie dziecko Szywałów, najstarszy syn Antek, przebywa w Ameryce, skąd do niedawna przysyłał im dolary. Od dłuższego czasu jednak dolary „nie przychodzą”, a sytuacja materialna rodziny staje się coraz bardziej nieznośna. Rodzice pragną, by młodszy syn zdobył wykształcenie wyższe. Właśnie wykształcenie i związana z nim potencjalna kariera Franka stanowią cel działań Ojca i Matki.

Mas ino dwa roki do ukończenia. Po dwóch rokach zdajes dochtorat i jezdeś pan. Wtedy bierzēs do siebie matkę, Zośkę... [Rostworowski: 115].

Przytoczone słowa Ojca wyrażają nadzieję na wyrwanie się z nędzy. Awans społeczny Franka ma być ratunkiem dla nich wszystkich, toteż staje się jedynym priorytetem Szywałów. Franek² – zdolny, inteligentny chłopak – bardzo chciałby dalej się uczyć. Jako człowiek posiadający już do pewnego stopnia wykształcenie widzi jednak, do jakiej ruiny doprowadzają rodziców ich marzenia. Choć dla Ojca i Matki jest wyjątkowy, dobrze rozumie, że kandydatów do awansu społecznego jest więcej. Próby uświadomienia tego

---

² Franek stara się nie mówić gwara, jest już częściowo wykształcony – gwara staje się zatem tutaj wyznacznikiem niższego statusu społecznego

rodzicom nie przynoszą rezultatów, „Podobnych do mnie są całe fury...” [Rostworowski: 115], tłumaczy, lecz wizja rychłego zyskania wysokiego statusu przysłania im zdrowy rozsądek. Franek ma żal do rodziców – wyrzuca Ojcu pijaństwo, Matce – drobne kradzieże, a także to, że z jego powodu pogrążają się jeszcze bardziej w biedzie, wyprzedając lichy majątek, zwłaszcza kiedy Antek z niewiadomych powodów przestał wysyłać pieniądze. Jako jedyny rozpoznaje, w jak rozpaczliwym położeniu się znajdują. I choć sam chciałby uciec od życia biedaka głodującego i wyśmiewanego („Bo kto by takom padline targował? – Strach na wróble, nie krowa”; „Byliby lepiej Zoške pogнали, a krowe zostawili w stajni (...). Niczego będzie dzieucha”; „Tyle że grosza to nawet i tegi chłop z niej nie wydoi (...)”); „Z Frankowych mondrości także guzik” – będą później rozprawiać o Szywałach czterej parobcy w karczmie [Rostworowski: 135–136]), ale czuje, że to niemożliwe. Buntuje się, grozi samobójstwem, wreszcie w złości opuszcza dom. Tym sposobem poniekąd zrzeka się pomocy Ojca i Matki.

Nagle zniknięcie Franka nie powstrzymuje Szywałów. Pragnienie posiadania wiedzie ich wreszcie do zbrodni. „Obcy” człowiek, który trafia do ich chaty i ze zmęczenia zasypia przy stole, nie od razu staje się celem ataku. Myśl o zabójstwie rodzi się powoli, dojrzewa.

Ani razu nie pada zresztą słowo „zabić”. Okrutny plan istnieje jedynie w domyśle. Nie rozpoznają w przybyszu swojego syna, ponieważ jego twarz pozostaje zakryta. Widzą bogatego, dobrze ubranego mężczyznę ze złotym zegarkiem na ręce. Tak mógłby wyglądać Franek, gdyby tylko udało się spełnić marzenia o jego karierze. Tak mógłby wyglądać Ojciec, gdyby rękami młodszego syna dorobił się dużego majątku. W oczach Szywałów

mężczyzna jest tym, czego sami nigdy nie mieli. O jego losie przesądza fakt znalezienia przy nim walizki pełnej dolarów. Morderstwa dokonuje Matka, uprzednio każąc Zośce opuścić dom, pod byle pretekstem (wyjaśnia, że nie chce, by córka spała pod jednym dachem z nieznanym mężczyzną). Przybysz ginie pod ciosami siekiery. Kiedy Ojciec, po rozmowie z karczmarzem Abramkiem, dowiaduje się, kto przybył do ich domu, jest już za późno na ratunek. Antek nie żyje, a oni rozpaczają po stracie syna. Ich bólu nie ukoji pozostały po nim majątek, nie tylko dlatego, że nie będzie im dane cieszyć się pieniędzmi (o zbrodni wie już Żyd Abramek, wkrótce wiadomość ta rozniesie się po całej wsi, najprawdopodobniej Szywałowie poniosą srogie konsekwencje przewidziane prawnie, a być może wcześniej zostaną zlinczowani przez sąsiadów, którzy i bez tego nie darzyli ich wielkim szacunkiem). Cierpią i będą cierpieć, ponieważ uświadomili sobie, że żądza bogactwa doprowadziła do śmierci najbliższej osoby. Czy potrzeba było aż tak wielkiej tragedii, żeby zrozumieli?

W tym momencie można także zadać pytanie, czy losy tej rodziny wyglądałyby inaczej, gdyby odpowiednio wcześniej rozpoznali Antka lub gdyby mężczyzna obudził się choć kilka minut wcześniej? Czy morderstwu mógłby zapobiec Abramek, który domyślał się, kim jest przybysz z zewnątrz i był świadkiem jego pojawienia się we wsi? Wreszcie – czy status zbrodni byłby inny, gdyby Matka faktycznie podniosła rękę uzbrojoną w siekiere na nieznanego człowieka? Twierdząco odpowiedzieć można z pewnością na pierwszy z postawionych tu problemów. Antek, który dorobił się dużego majątku w Ameryce, przynajmniej na pewien czas odciążyłby finansowo Matkę, Ojca i rodzeństwo. Jego powrót miał być tytułową „niespodzianką” oraz wyjaśnieniem, dlaczego przez dłuższy okres nie przesyłał pieniędzy.

Wynagrodziłby rodzinie konieczność pozbycia się resztek dobytku. Tymczasem „niespodzianką” okazało się rozpoznanie w zamordowanym mężczyźnie własnego syna. Niewykluczone, że w przypadku obcego łatwiej byłoby Szywałom znieść ciężar winy. Zbrodnię na obcym, popełnioną z przymusu, prościej byłoby zrationalizować: nie szukali ofiary – sama do nich przyszła, skorzystali z okazji; pieniądze miały być ich wybawieniem; ponadto obcy mógł mieć wobec nich złe zamiary, pozbywając się go, ochroniliby siebie i dzieci, a przejęty majątek byłby wówczas dodatkową korzyścią.

Jeżeli jednak przyjmiemy, że w dramacie Rostworowskiego również została wykorzystana konwencja antycznej tragedii – ta historia nie mogła prowadzić do innego finału.

„Status rodziny Szywałów jest statusem nędzarza (przed zbrodnią), który – po uznaniu winy – zostaje zmieniony na status nędznika. Nędzarze są społecznością niewinnych, gnębi ich pustka materialna, nędznicy zaś są skazani na „pamięć winy” i nędzę psychiczną, karą staje się niejako „ból pamiętania” [Zielińska: 3].

Bieda i upokorzenie wyzwoliły w Szywałach najniższe instynkty. Przez nieuchronność ich tragedii, upadek nie tylko materialny, lecz także moralny, duchowy, Rostworowski chciał pokazać, do czego zdolni są ludzie pozbawieni najbardziej podstawowych środków do życia.

„Dlaczego nikt mi nie powiedział?” Między przemocą a obojętnością. *Lucja i jej dzieci* Marka Pruchniewskiego

Pytanie, które na końcu utworu zadaje Książ, prowokuje do refleksji obecnej nawet w potocznej świadomości wielu ludzi współczesnych. Dlaczego? Dlaczego nie mogliśmy zapobiec tragedii?

A przecież mówili. Mówiły kobiety, które od dawna podejrzewały, że w tej rodzinie dzieje się coś niedobrego. Wiedziały, że rodzina znęca się nad Łucją psychicznie, fizycznie i ekonomicznie. Widziały, że co jakiś czas Łucja zachodzi w ciążę, lecz nikt nigdy nie zobaczył dzieci, poza dwójką³ już podrośniętych. Jest prawie niemożliwe, że w zamkniętej wiejskiej społeczności do Księdza nie docierały plotki powtarzane wielokrotnie przez sąsiadów. Mówiła nerwowa atmosfera panująca w domu. Niewątpliwie ksiądz odwiedzał Łucję i jej rodzinę, chociażby w ramach corocznych wizyt „po kolędzie”, trudno zatem wyobrazić sobie, że nie zauważył niczego niepokojącego. Próbowала mówić sama Łucja, lecz właśnie wtedy Ksiądz nie znalazł dla niej czasu – był zbyt zajęty ganiem robotników, którzy popełnili błąd przy stawianiu krzyża, oraz organizowaniem akcji antyaborcyjnej. Niewykluczone, że w sytuacji tej konkretnej kobiety usunięcie ciąży byłoby mniejszym złem, jednakże Księdzu nie przyszłoby to do głowy. Nie starał się zatrzymać zrezygnowanej, odchodzącej Łucji. Nie dał jej szansy.

Akcja dramatu Marka Pruchniewskiego dzieje się wiele lat po wydarzeniach, do których odwoływali się Stanisław Wyspiański i Karol Hubert Rostworowski. Jest koniec XX wieku, a może początek XXI. Na wsi nie mówi się już gwara. Bohaterowie utworu przemawiają językiem przemocy, złości, nienawiści, lęku i upokorzenia. Brutalnym, nieraz wulgarnym. Daje się również usłyszeć język najokrutniejszy, a zarazem kluczowy dla wyjaśnienia losów głównej bohaterki – język obojętności.

---

³ W wersji teatralnej, o którą oparty jest niniejszy tekst, Łucja ma dwoje żyjących dzieci w wieku szkolnym. W spektaklu telewizyjnym, wyreżyserowanym przez Sławomira Fabickiego, opartym na odrębnym scenariuszu, dzieci jest troje.

Łucja od samego początku znajdowała się na najniższym szczeblu drabiny społecznej. Dziewczyna z domu dziecka, niewykształcona, pozbawiona prawidłowych wzorców. Bezrobotna. Wyszła mąż za Jacka zapewne jak większość współczesnych jej kobiet – z wielkiej miłości. Widziała w nim mężczyznę swojego życia. Kiedyś był inny – wypomina mu podczas jednej z ciężkich rozmów. Po ślubie zamieszkali w mieście, doczekali się syna i córki. Miasto nie dało im jednak spełnienia. Brak pracy i bieda przy, jak można sądzić, wysokich kosztach życia ściągnęły ich na wieś, do rodzinnego domu Jacka. Akcja dramatu zaczyna się w tym miejscu – w wiejskim domu, w środowisku, w którym Łucja, jako młoda mężatka, ma ściśle określoną rolę. Jest gospodynią domową: pierze, sprząta, gotuje, wychowuje dzieci, zaspokaja popędy seksualne małżonka. Jest na każde zawołanie rodziny. Jednakże w jej przypadku nawet określenie „gospodyni domowa” wydaje się eufemistyczne. Dla teściowej – nazywanej w tekście Starą – niepodzielnie rządzącej w domu jest niemalże niewolnicą, w najlepszym razie służącą. Łucja wszystkie prace domowe wykonuje ze starannością, a i tak bez przerwy zmuszona jest słuchać krytyki ze strony Starej. Cokolwiek by zrobiła, dla Starej robi to źle. Jest „leniwa”, „nie potrafi prowadzić gospodarstwa”. Mąż natomiast nie okazuje jej ani dzieciom dużego zainteresowania. Często wychodzi – do pracy lub w innym celu, w każdym razie przynosi pieniądze. Niejednokrotnie wraca do domu pijany, późnym wieczorem i w stanie upojenia alkoholowego gwałci Łucję (w spektaklu telewizyjnym robi to na oczach przerażonych dzieci). Gwałci – Pruchniewski nazywa po imieniu to, co w świadomości społecznej, a nawet naukowej i prawnej do niedawna nie istniało [zob. Rode 2005]. Tradycyjna społeczność wiejska nie zna pojęcia gwałtu małżeńskiego, Łucja nie może

się więc poskarżyć, nikt nie potraktowałby jej słów poważnie. W wyniku gwałtów Łucja zachodzi w następne ciążę. Nikt nie wie, co dzieje się z jej nowo narodzonymi dziećmi, sąsiedzi po cichu rozważają najgorsze możliwe scenariusze. Nikt o nic nie pyta. Nikt nie interweniuje.

Teściowa poniża Łucję przy każdej możliwej okazji, nienawidzi też jej żyjących dzieci, Kasi i Piotrka. W tekście nie zostaje to wypowiedziane wprost, lecz siniaki i zadrapania na ciele chłopca mogą sugerować, że Stara potajemnie znęca się także nad wnukami. Kocha natomiast Jacka, ale nie jest to zdrowa miłość. Jacek nigdy nie dojrzał do roli męża i ojca, prawdopodobnie był chroniony przez matkę przed jakąkolwiek odpowiedzialnością. Stara jest w stanie usprawiedliwić każdy czyn mężczyzny. Winą za niechciane ciążę synowej obarcza właśnie ją, nawet kiedy Łucja tłumaczy, że padła ofiarą gwałtu.

STARA

(...)

Znowu?

Nienasycona sukco! Znowu zaszłaś.

Co ty sobie, krowo, wyobrażasz?

Ile tych bachorów ma tu biegać... Ile?

No powiedz, ile?

ŁUCJA

Mówiłam...

STARA

Mówiłam... co mówiłam?!

ŁUCJA

Mówiłam, że nie można...

Nie słuchał...

Nigdy nie słucha.

STARA

Powiedziałas komuś?

Paplalaś o tym komuś ozorem?

Odpowiedz

[Pruchniewski 2013: 244].

Starsza kobieta nie dopuszcza myśli, że Jacek mógłby odpowiadać za swoje czyny. W jej przekonaniu to on jest ofiarą, tym, który „haruje od rana do wieczora na to stado darmozjadów” [tamże: 235] i nie doczekuje się za to wdzięczności. Traktuje go (przypomnijmy – trzydziestokilkuletniego) jak niepełnosprawnego intelektualnie chłopca, który nie rozumie życia. „To nie na twoją głowę...” [tamże: 278], odpowiada, gdy Jacek zaczyna interesować się ciężami Łucji, o których wcześniej nie wiedział lub nie chciał wiedzieć. On poddaje się matce. Na nieśmiałe prośby Łucji, by wyprowadzili się do miasta, poszukuje wymówek. W mieście nie ma przecież pracy dla kobiety, nie ma perspektyw, próbowali zresztą, kiedyś, nie udało się. Jacek wierzy, że małżeństwo z nim i możliwość zamieszkania w domu jego rodziców to największe szczęście, jakie mogło spotkać Łucję, która przedtem nie miała własnej rodziny. Jednak nie jest w stanie zapewnić jej zaspokojenia podstawowych potrzeb. Wszystkie pieniądze oddaje Starej, a ta nie zamierza dzielić się nimi z Łucją. Jacek czasami buntuje się, jak wtedy, kiedy prosi matkę o pieniądze na buty dla dziecka. Dla Starej są to zwykle wydumane zachcianki synowej, dla Łucji – realna potrzeba bytowa. Pieniądzy Jacek nie otrzymuje. Rezygnuje z dalszej dyskusji z matką. Jak w wielu innych sytuacjach. Do samego końca pozostaje uległy wobec matki. Wymiaru symbolicznego nabiera gest obmycia nóg Starej w 16. scenie utworu. Gest ten od czasów nowotestamentowych traktowany jest jako symbol najwyższego oddania, pokory, służby.

Figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem, nieopodal domu Łucji – centrum ludowej pobożności. To tutaj spotykają się kobiety. Odprawiają nabożeństwa majowe, modlą się, zostawiają świeże kwiaty, dbają o estetyczny wygląd terenu wokół figury. Nade wszystko jednak rozmawiają

o sąsiadach. O rodzinie Łucji szczególnie. To ta rodzina, z której nikt od dawna nie interesuje się figurą, nie bierze udziału w obrzędach. Mówi się, że w tym domu dzieją się złe rzeczy. Może tkwi w tym ziarno prawdy, a może po prostu ludzie za dużo gadają, „każdy o każdym i wszystko, co najgorsze” [tamże: 233]. Aczkolwiek „bez powodu nie gadają” [tamże]. Z Łucją nikt nie rozmawia, nie próbuje poznać prawdy. Sąsiadki jedynie odpowiadają na „dzień dobry”.

Łucja na pierwszy rzut oka nie jest sama ze swoim dramatem. W domu mieszka również teść – Stary. Czasem broni Łucji. Gdy Stara nie widzi, jadają razem obiady, rozmawiają. Zwraca uwagę żonie, gdy ta po raz kolejny wytyka synowej blahostki. Jest jednak typem człowieka, który woli nie odzywać się dla świętego spokoju. Sam pada ofiarą agresji słownej Starej. I, jak się okaże, potrafi być okrutny w równym stopniu, co ona. Jest jeszcze Ola, przyjaciółka lub bliska koleżanka Łucji jeszcze z czasów pobytu w domu dziecka. Rozwiedziona. Możliwe, że sama była ofiarą przemocy domowej, więc, znając problem Łucji, stara się namówić ją na odejście od męża. Jako jedyna proponuje jej konkretne rozwiązanie, daje jej numer do swojej adwokatki. Łucja dzwoni, zgłasza chęć podjęcia kroków w celu przeprowadzenia sprawy rozwodowej. Rezygnuje jednak po chwili. Nie ma nawet dowodów winy męża. Świadkowie? Milcząca wieść.

Zbrodnia, która dokonuje się w dramacie Pruchniewskiego, nie jest finałem wszystkich tych wydarzeń. Jest procesem, dzieje się przez cały czas, rozpoczęła się przed akcją dramatu i trwa przez cały czas, do jego tragicznego zakończenia. Istnieje w domysłach, plotkach, niedopowiedzeniach, wreszcie ukazuje się realnie w tekście i na scenie. Dzieci odbierane Łucji przez teściową tuż po porodzie, mordowane

i zakopywane w stodole, stają się narzędziem zastraszenia kobiety. Łucja chciałaby uciec z piekła, lecz wie, że nie może tego zrobić bez konsekwencji. Przepięstwo dzieciobójstwa ciąży na niej. „To są moje dzieci” [tamże: 283], mówi do Starego, kiedy ten próbuje odwieść ją od zamiaru opuszczenia wsi wraz z Piotrkim i Kasią. I te słowa Stary obraca przeciwko niej, wymownie pokazując jej teczkę ze szczątkami. Te martwe – to także jej dzieci. Kto wysłucha wyrodnej matki, która zabiła własne dzieci? Nawet nie własnoręcznie, lecz przez zaniechanie. Nie próbowała powstrzymać Starej, nie wzywała pomocy, nie zadzwoniła na policję, nie ratowała noworodków. Godziła się na, niezbyt skuteczne, ukrywanie ciąży, wiedząc, co wydarzy się po porodzie. Łucja nie zna swoich praw. Nie wie, że sąd mógłby zastosować wobec niej nadzwyczajne złagodzenie kary, może uniewinnić. Lecz gdyby wiedziała, czy znalazłby się ktoś gotowy poświadczyć jej wersję wydarzeń? Słowo przeciwko słowu. I ponownie – milcząca wieś.

Wieś milcząca, później – zaskoczona. Zdziwiona, że „nikt nie powiedział”. Samobójcza śmierć trzydziestolatki, okrutna i bolesna w swej formie, przez samospalenie w stodole przy zamordowanych dzieciach, otwiera społeczności oczy tylko pozornie. Zaczynają mówić głośno o tragedii, lecz Łucja ponownie jest ofiarą – fałszywych oskarżeń. Mówi się, że zabijała dzieci, a i te żyjące „zostawiła na poniewierkę” [tamże: 296]. Starzy chcieli „tylko” uniknąć potencjalnych strat materialnych i moralnych wynikających z rozwodu Łucji i Jacka. Dlatego trzymali szczątki. „Jej dzieci. Jej krew” [tamże: 297]. Również do tego, współczesnego utworu można przyłożyć kategorię antycznej tragedii. Rolę fatum przyjmuje tutaj obojętność, bo to ona w największym stopniu przyczyniła się do tragicznego losu i tragicznego końca Łucji i jej dzieci. Mechanizm obojętności doskonale

znała teściowa. To obojętność rozbudziła mroczną stronę osobowości Starej. Niegdyś sama stała się jej ofiarą. Dawniej, kiedy jej matka umierała w męczarniach, w pożarze domu, a ona sama doznała trwałych poparzeń. Milcząca wieś nie podjęła próby ratowania ich.

*Stali wokół domu... jak przy ognisku.
Cała wieś.
Patrzyli...
Patrzyli w ogień... Tymi swoimi ślepiami...
Stali... jak przypaliskowane krony...
Pamiętam każdą twarz.
Każdą. Nikt nie ruszył tyłka.
Nikt
[tamże: 269].*

Obojętność pozbawiła Starą pozytywnych uczuć w stosunku do ludzi. Przez obojętność kobieta stała się tą, którą poznajemy w tekście dramatu. I ta sama obojętność tak długo pozwalała jej czuć się bezkarną, gdy krzywdziła Łucję, jej dzieci, a także Jacka – być może jedyne go człowieka, którego, na swój wypaczony sposób, darzyła miłością.

Tekst Pruchniewskiego wpisuje się w szerszą tendencję dramatopisarstwa po 1989 roku. Autorzy współczesnych sztuk, choć nie jest to wszakże zjawisko nowe (wystarczy raz jeszcze spojrzeć na dramat Rostworowskiego), coraz chętniej podejmują problematykę znaną dobrze czytelnikowi z telewizji i prasy. Jacek Kopciński we wstępie do antologii współczesnego dramatu (z której pochodzi omawiany tu dramat) podaje, że „nową polską dramaturgię nazwano publicystyczną. Rozpad więzi rodzinnych, toksyczne związki małżeńskie, przemoc w domu, w szkole i na ulicy, degeneracja życia społecznego, bieda, bezrobocie, nietolerancja, utrata wiary i zaufania do Kościoła, emigracja – oto katalog tematów, którymi zajęli się w tym czasie zarówno dziennikarze, jak i dramatopisarze” [Kopciński 2013: 13]. Teatr –

jak zauważa z kolei Katarzyna Maliszewska – „ma bowiem za zadanie odsłonić ukrytą rzeczywistość, odważnie i mądrze przedstawić prawdę egzystencjalną (...). Analiza spektakli teatralnych może okazać się niezwykle przydatna w odkrywaniu i badaniu niemal każdego typu zjawisk społecznych” [Maliszewska 2018: 2].

Nasuwa się jednak pytanie, czy współczesny dramat, zaangażowany w ujawnianie najgłębiej skrywanych tajemnic, małych i wielkich problemów polskich rodzin, aktualnych konfliktów międzyludzkich, ma jeszcze szansę – będąc wciąż formą artystyczną, nie najbardziej już popularną – wybić się na tle innych, nowocześniejszych środków przekazu. Sam Pruchniewski w wywiadzie przeprowadzonym przez Małgorzatę Piwowar mówił, że zależy mu przede wszystkim na tym, żeby jego sztukę ktoś obejrzał do końca. I może trochę się nad nią zastanowił [Piwowar 2015]. Bo i zastanawiać się cały czas jest nad czym.

Podsumowanie

Bohaterowie trzech utworów, powstałych w różnych okresach, mają wbrew pozorom niezwykle wyrazistą wspólną cechę: wszyscy byli ofiarami czasu i miejsca, w których przyszło im żyć, a więc stosunków społecznych, ekonomicznych, obyczajowych, moralnych, religijnych. Do tragedii dochodzi wszędzie tam, gdzie istnieją nierówności społeczne, ubóstwo i zabobon. Także tam, gdzie panuje bezwzględna obojętność. Wieś, postrzegana przez wielu (niekiedy nie bez przyczyny), jako przestrzeń zacofania ekonomicznego i mentalnego, przesądów, fałszywej pobożności, nietolerancji, przestrzeń zamknięta i odizolowana od reszty świata, mogła zatem zostać przedstawiona jako grunt szczególnie podatny na wystąpienie sytuacji patologicznych, w tym zbrodni. Autorzy dramatów rozwijali

refleksję o polskiej wsi na różne sposoby. Bieda, brak dostępu do edukacji, niemożliwość zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych – między innymi te problemy interesowały Rostworowskiego. Pruchniewski, poza wyżej wymienionymi, pochylił się nad kwestią uprzedmiotowienia kobiet na polskiej wsi u progu XXI wieku. Dramat Wyspiańskiego na tle pozostałych zdaje się bardziej wielowymiarowy, lecz gdyby oczyścić go z wyrafinowanej symboliki, otrzymalibyśmy być może opowieść o dziewczynie, która padła ofiarą nienawiści ludu tylko dlatego, że jako kochanka księdza, w obliczu klęski żywiołowej, będąc nadal jedną z nich, prostą chłopką, znalazła się w o wiele lepszej sytuacji materialnej.

Nie jest to wprawdzie rozprawa z dziedziny etyki, lecz na zakończenie, biorąc pod uwagę miejsce, czas i okoliczności, w których znaleźli się bohaterowie, warto rozważyć jeszcze jedną kwestię – pozostawiam ją otwartą – w jakim stopniu i czy w ogóle sprawczynie (i sprawcy) tych zbrodni podlegają ocenie moralnej? I kto w każdym w opisywanych przypadkach jest sprawcą prawdziwym?

LITERATURA

Art. 149 kk, Dzieciobójstwo. URL:

<https://www.arslege.pl/dzieciobojstwo/k1/a179>.

Dworakowska, D. (2016). O trzech różnorodnych, ale zapomnianych dramatach K.H. Rostworowskiego. URL:

https://repozytorium.uph.edu.pl/bitstream/handle/11331/2151/Dworakowska.D_O%20trzech%20r%C3%B3%C5%BCnorodnych%20ale%20zapomnianych%20dramatach.pdf?sequence=1 [5.09.2020].

Girard, R. (1987). *Koziół ofiarny*. Łódź.

Girard, R. (2006). *Początki kultury*. Kraków.

Heitzman, J. i in., (2013). Dzieciobójstwo czy zabójstwo? Studium przypadku 5-krotnego zabójstwa własnych dzieci – poszukiwanie psychopatologii. URL: http://www.psychiatriapolska.pl/uploads/images/PP_3_2013/Heitzman541_PP3_2013.pdf [5.09.2020].

Hutnikiewicz, A. (1996). *Młoda Polska*. Warszawa.

- Karaś, H. Definicja stylizacji gwarowej i jej zakres. URL: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=podstawy-dialektologii&l2=definicja-stylizacji-mwr> [5.09.2020].
- Kiklewicz, A. (2008). Dwanaście funkcji języka. URL: <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/documents/5768825/b945e505-04ca-4aa8-ba93-afc86aa7f8aa> [5.09.2020].
- Kojadyńska, A. Profil samobójcy – zagadnienia prawno-kryminalistyczne. URL: <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP-Monografie/4/193-201.pdf> [5.09.2020].
- Kopciński, J. (2013). *Rodzina na swoim. Dramaturgia początku XXI wieku*. W: Trans/formacja. Dramat polski po 1989 roku. Antologia, t. 2. Warszawa.
- Lisowska, E. Przemoc ekonomiczna wobec kobiet, URL: <http://rownosplci.pl/uploads/filemanager/Nowy%20folder/przemocekonomicznawobec kobiet.pdf> [5.09.2020].
- Maczek, M. (2016). Językowe przedstawienie tragedii rodzinnej w „Niespodziance” Karola Huberta Rostworowskiego. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Ghlq9J4QjOAJ:cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-c5b912de-4a8b-4763-99a9-d7d582a67543/c/JRT_nr_1__13_-_Maczek.pdf+&ccd=3&hl=pl&ct=clnk&gl=pl.
- Maliszewska, K. (2018). Każda z was mogłaby znaleźć się na tym dachu! – Doświadczenia kobiecości w narracjach bohaterek spektakli teatru telewizyjii. URL: <http://www.ata.edu.pl/pliki/edukacja-doroslych/ATA-2-2018/ATA-2-2018-str-185-197.pdf> [5.09.2020].
- Olszewska, M. J. (2016). Wobec fatalizmu Losu. (Stanisław Wyspiański „Kłątwa” – John Millington Synge – „Jeźdźcy do morza”). URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:5AQar8aV7GUJ:cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_21821/c/0_14__255_-278_Olszewska.pdf+&ccd=6&hl=pl&ct=clnk&gl=pl [5.09.2020].
- Paradowski, J. (1992). Mitologia. Wierzenia i podania Greków i Rzymian. Londyn.
- Piowar, M. (2015). Rozmowa z Markiem Pruchniewskim. URL: <https://www.rp.pl/artukul/1175246-Rozmowa-z-Markiem-Pruchniewskim.html> [5.09.2020].
- Pruchniewski, M. (2013). *Łucja i jej dzieci*. W: Trans/formacja. Dramat polski po 1989 roku. Antologia, t. 2. Warszawa.
- Rode, D. (2005). Gwałt w związku małżeńskim. URL: <http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Chowanna/Chowanna-r2005-t1/Chowanna-r2005-t1-s28-39/Chowanna-r2005-t1-s28-39.pdf> [5.09.2020].
- Rostworowski, K. H. (1981). *Niespodzianka. Prawdziwe zdarzenie w czterech aktach*. W: Antologia dramatu polskiego 1918-1978, t. 1. Warszawa.
- Stukan, J., Staszak, A. (2018). Samobójstwo rozszerzone i poagresyjne – próba uporządkowania pojęć,

<https://problemykryminalistyki.pl/pliki/dokumenty//stukanstaszaksamobojstworozszerzone.pdf> [5.09.2020].

Śliwińska, M. (2017). *Wypiański. Dopóki starczy życia*. Warszawa.

Wypiański, S. *Kłątwa*. URL: <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/wypianski-klatwa.pdf> [5.09.2020].

Zakrzewski, P. (2017). Stanisław Wyspiański, „Kłątwa”. URL: <https://culture.pl/pl/dzielo/stanislaw-wypianski-klatwa>.

Zielińska, K. *Twarze i glosy winnych – dramat życia bohaterów „Niespodzianki” Karola Huberta Rostworowskiego*. URL:

http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Prace_Naukowe_Filologia_Polska_Historia_i_Teorii_Literatury/Prace_Naukowe_Filologia_Polska_Historia_i_Teorii_Literatury-r1998-t7/Prace_Naukowe_Filologia_Polska_Historia_i_Teorii_Literatury-r1998-t7-s289-299/Prace_Naukowe_Filologia_Polska_Historia_i_Teorii_Literatury-r1998-t7-s289-299.pdf [5.09.2020].

Zimnica-Kuzioła, E., Jakubik, M. (2015). *Problemy społeczne w polskich utworach dramatycznych po 1989 roku*. URL:

http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Sztuka_i_Dokumentacja/Sztuka_i_Dokumentacja-r2015-t-n13/Sztuka_i_Dokumentacja-r2015-t-n13-s61-66/Sztuka_i_Dokumentacja-r2015-t-n13-s61-66.pdf [5.09.2020].

Злочин в польському селі: причини, конфлікти, соціальні проблеми, менталітет і установки героїв (міркування на прикладі трьох драматичних творів)

У статті розглядаються причини злочинів в польському селі на основі трьох драматичних творів: «Прокляття» Станіслава Wyspiańskiego, «Несподіванка» Кароля Губерта Росторовського і «Луція і її діти» Марека Прухневського. Автори цих драм хотіли показати, що злочини можуть мати місце там, де з'являються бідність, соціальна та економічна нерівність, відсутність доступу до освіти, псевдорелігійність. Село представлене в творах як простір економічної і розумової відсталості. Це замкнений простір, ізольований від решти світу, що створює ґрунт для патологічних ситуацій, включаючи злочини.

Ключові слова: *злочин, бідність, драма, село, нерівність, конфлікт.*

Преступление в польской деревне: причины, конфликты, социальные проблемы, менталитет и установки героев (рассуждения на примере трех драматических произведений)

В статье рассматриваются причины преступлений в польской деревне на основе трех драматических произведений: «Проклятие» Станислава Wyspiańskiego, «Неожиданность» Кароля Губерта Росторовского и «Луция и ее дети» Марека Прухневского. Авторы этих драм хотели показать, что преступления могут иметь место там, где появляются бедность, социальное и экономическое неравенство, отсутствие доступа к образованию, ложная

религиозность. Деревня представлена в произведениях как пространство экономической и умственной отсталости. Это замкнутое пространство, изолированное от остального мира, что создает почву для патологических ситуаций, включая преступления.

Ключевые слова: *преступление, бедность, драма, деревня, неравенство, конфликт.*

**Crime in the Polish countryside: causes, conflicts, social problem, mentality
(reflections on the example of three dramatis works)**

The article discusses the causes of the crimes in the Polish countryside, using the example of three dramatic works: “The Curse” by Stanisław Wyspiański, “Surprise” by Karol Hubert Rostworowski and “Lucia and her children” by Marek Pruchniewski. The authors of these dramas wanted to show that crimes can occur wherever they occur: poverty, social and economic inequalities, lack of access to education or false religiosity. The countryside is shown as a space of economic and mental backwardness, a closed and isolated space from the rest of the world, and thus constituting a ground particularly susceptible to pathological situations, including the crimes.

Key words: *crime, poverty, drama, countryside, conflict, inequalities.*

ВЕРБАЛЬНАЯ АГРЕССИЯ В ДИАЛОГАХ О ДЕНЬГАХ

Елена, главная героиня одноименного фильма Андрея Звягинцева, носит имя, которое в переводе с древнегреческого означает «светоч», «факел». Но вряд ли она имеет что-то общее с Еленой Троянской (Прекрасной), из-за которой, согласно мифу, началась Троянская война; Еленой Равноапостольной – матерью императора Константина, прославившейся своей деятельностью по распространению христианства; Еленой Сербской, известной своими добрыми делами.

Елена Анатольевна – бывшая медсестра, сейчас уже на пенсии, живет в доме Владимира Ивановича, состоятельного человека лет семидесяти. Но кто она для него: жена? Домработница? А может, все сразу. Что связывает этих персонажей? Это, скорее всего, та взаимно подходящая связь, которую часто называют любовью. Им удобно сосуществовать вместе: Елене – за спиной человека, который содержит ее и ее семью, Владимиру – рядом с женщиной, которая содержит его дом в чистоте. У обоих есть дети от первых браков. У Елены – сын Сережа, у которого тоже есть своя семья – жена Таня, сын Саня, младенец и еще один ребенок «на подходе». У Владимира – дочь Катерина, которая не хочет обременять себя семьей и детьми, потому что для нее превыше всего свобода. Намечается конфликт семьи обывателей с семьей интеллигентов. В центре сюжета фильма «Елена» – обычный случай, который вряд ли заинтересует читателя криминальной хроники.

На первый взгляд кажущиеся обычными семейные отношения, на самом деле, – драма духовно мертвых людей, жизнь которых вот уже много лет крутится вокруг денег. Жена (Елена) убивает мужа (Владимира), ищет и находит себе оправдание. Елена совершает преступление ради внука, а точнее – ради его будущей жизни: мальчика нужно «отмазать» от армии, для этого нужны деньги на обучение, а единственный источник денег – Владимир – человек, который не связан кровью с семьей Елены, но тем не менее все считают, что он им что-то должен. Обычная ситуация без каких-либо тайн и интриг. «Любящая» жена скорбит по мужу, который был болен и наверняка не заметил, что принял не ту таблетку. Такое случается, и это нормально. Виноватых нет. Но самое страшное в этой ситуации, наверное, то, что даже после смерти Владимира все продолжают говорить только о его деньгах. Деньги волнуют каждого персонажа фильма, становятся предметом споров, оскорблений и упреков.

Так, одной из главных проблем, вращающейся вокруг денег и ставшей причиной осуждения, является проблема рождения детей или, точнее, проблема материального обеспечения потомства. Рожать, «руководствуясь лишь тем, что так делают все», как замечает Катерина, – бессмысленно и неправильно. Герои фильма рожают детей, не думая о дальнейшей перспективе, о развитии и образовании нового человека, за которого они сами должны нести ответственность, а не какой-то «добрый дядя», на которого так просто повесить чужие проблемы. Так, в одном из интервью для «Комсомольской правды» продюсер А. Роднянский отметил, что «героям фильма сделать

ребенка – все равно что пива выпить. Пиво пьют, чтобы стало хорошо. Рождение ребенка – последствие этого состояния...» [Тыркин 2011].

У обывателей и интеллигентов разные взгляды на данную проблему. Елена Анатольевна считает, что рожать детей, когда материальной обеспеченности нет, – нормально, ведь все так делают. Катерина же, наоборот, рожать только из-за того, что «все так делают», не собирается. Разные взгляды на размножение и потомство рождают поводы для оскорблений и упреков – вербальной агрессии.

Первой эту тему затрагивает Катерина, когда, стоя у больничной койки отца, она говорит, что рожать не собирается:

КАТЕРИНА. Безответственно, папа, это автоматически плодить себе подобных, заведомо больных и обреченных, - потому что родители сами, мягко говоря, не здоровы и обречены, - и делать это, руководствуясь лишь тем, что все так делают, что в этом есть некий, якобы высший, смысл, осознать который нам, увы, не дано, потому что мы, видите ли, только исполнители непостижимой высшей воли <...>

Богатые осознанно бесплодны, в то время как бедные излишне плодovitы. Родить ребенка для них ничего не стоит. За первым – второй, за вторым – третий:

ВЛАДИМИР. О чём они думали, когда рожали его? И ведь родили ещё одного.

ЕЛЕНА. Это произошло случайно.

ВЛАДИМИР. Оба раза? Не смеши меня.

ЕЛЕНА. Не вижу ничего смешного. Это просто случилось, и всё. Как у всех.

Катерина уверена в том, что желанием людей стать родителями движет собственное самолюбие. Стать для своего ребенка индивидуальным богом – вот то, к чему, по мнению девушки, стремятся все. И ребенок в этом случае является не целью, как должно быть, а всего лишь средством на пути ее достижения. А что же тогда

«цель»? – Удовлетворить самолюбие, поставить «галочку». Дом не построил, дерево не посадил, зато два сына, которые выступают, своего рода, компенсацией за невыполненное. Катерина устало констатирует: *Гнилое семья. Мы все – гнилое семья. Недочеловеки.*

Мы рассмотрим все диалоги фильма А.Звягинцева «Елена», в которых отношение к деньгам выступают как основной источник возникновения вербальной агрессии.

Обратим внимание на понятие «вербальная агрессия» в работах исследователей. Е.Ю. Сидорова отмечает, что под вербальной агрессией довольно часто понимают схожие вербальные реакции, на самом деле не являющиеся агрессивней. Так, чаще всего к агрессии приравниваются такие понятия, как: «конфликт» и «инвектива», однако исследователь считает, что понятие конфликта нужно рассматривать значительно шире, так как речевая агрессия – это «один из неконструктивных способов» разрешения конфликта. Инвектива же, наоборот, по мнению Е.Ю. Сидоровой, – более узкое понятие по отношению к агрессии [Сидорова 2009]. В.И. Жельвис считает эти понятия синонимичными [Жельвис 2001]. Однако их стоит разграничивать. Инвектива, в большинстве случаев выраженная нецензурной лексикой, носит грубый, неприемлемый характер, в то время как агрессия может быть выражена иначе, без использования бранной лексики. Значит, инвективу можно считать лишь частным случаем вербальной агрессии. К тому же, как замечает Е.Ю. Сидорова, «использование инвективы не всегда агрессивно», так как ругательство может выполнять контактоустанавливающую функцию [Сидорова 2009].

А.П. Костяев предлагает различать группы инвективной и неинвективной лексики. К первой группе он относит лексику, цель которой – оскорбить или унижить оппонента. Ко второй – лексику, содержащую в своей семантике инвективный компонент, но не несущую в себе «прагматической направленности на оскорбление» [Костяев 2010].

Так, например, в нашем материале в высказывании *Какая же ты все-таки дуручка, Катя* (Владимир о Катерине) из контекста понятно, что слово *дуручка* выражает не агрессию, а всего лишь оценку в непринужденной форме.

Под термином «агрессия» мы, вслед за составителями некоторых специальных словарей, будем понимать деструктивное поведение, ориентированное на нанесение вреда объектам и отклоняющееся от общепринятых норм [Мещеряков, Зинченко 2003; Кондаков 2000; Алексеева 2001].

В Кратком психологическом словаре выделяется 7 видов агрессии. Для нас важен только один из них: вербальная агрессия, сочетающая в себе одновременно «выражение негативных чувств как через форму (ссора, крик, визг), так и через содержание вербальных реакций (угроза, проклятия, ругань)» [Карпенко 1998].

Под вербальной агрессией мы будем понимать выражение оппонентом отрицательных эмоций: недовольство собеседником или же лицом, не принимающим участия в беседе, высказывание мыслей агрессивного характера, упреки и оскорбления.

В исследованиях, посвященных данной проблеме, выделяется три группы причин, влияющих на агрессию: биологические, социальные и

психологические. К биологическим факторам относят наследственность, злоупотребление алкоголем, наркотиками и психотропными препаратами. К социальным – получение образования и социальное положение в обществе. Психологические факторы: расположение человека к импульсивности и тревожности.

А. Басс выделяет 4 разновидности вербальной агрессии:

1. Активная прямая (непосредственно прямое нанесение оскорбления);

2. Активная косвенная (злословие, т.е. распространение сплетен о третьем лице);

3. Пассивная прямая (отказ говорить с адресатом);

4. Пассивная косвенная (несоглашательство или отказ дать словесные пояснения) [Басс 1967].

Проиллюстрируем эти разновидности репликами из диалогов фильма, прямо или косвенно связанных с деньгами:

Активная прямая агрессия:

СЕРЁЖА. Да **жмот он**, и всё, твой Володя.

Непосредственным является оскорбление *жмот*.

Активная косвенная:

ЕЛЕНА. Володя дружит со всеми и ни с кем. Он, знаешь... **себе на уме**.

Злословие о третьем лице выражено фразеологизмом *себе на уме*.

Пассивная прямая (отказ говорить с адресатом). В рассматриваемом нами материале можно отметить, что паузы, в основном, выдерживаются в диалогах о средствах к существованию, когда сам разговор, казалось бы, подошел к логическому завершению, но цель еще не достигнута:

ЕЛЕНА. *Так я могу быть уверена, что ты сможешь Саше?*

ВЛАДИМИР. *Нет, не можешь. Мне надо подумать. (пауза) Я надеюсь, ты не выкрадешь для них деньги со своей карты?*

ЕЛЕНА *(после паузы)*. *Если надо, я могу отчитаться за каждый рубль.*

ВЛАДИМИР. *Ну, зачем. Не надо. (после паузы) Прости меня, это я сгоряча. Ты же знаешь, я тебе полностью доверяю.*

Елена молчит.

ВЛАДИМИР. *Хорошо, когда нужны эти деньги?*

В диалоге только последняя пауза, отмеченная ремаркой (Елена молчит), может быть расценена как отказ говорить, что здесь является средством достижения цели.

В материале отсутствуют примеры **пассивной косвенной агрессии**.

Приведенная классификация не охватывает все многообразие проявления вербальной агрессии, но, несмотря на это, она служит базой для построения других классификаций.

Ю.В. Щербинина классифицирует агрессию по формам ее проявления, при этом опираясь на теорию речевых жанров, предложенную М.М. Бахтиным в работе «Проблема речевых жанров». Вербальная агрессия занимает «нижний уровень» жанров повседневной коммуникации, так как в отличие от остальных жанров, этому обучаться не приходится. Ю.В. Щербинина выделяет следующие формы проявления вербальной агрессии: оскорбление, враждебное замечание, угроза, грубое требование, грубый отказ, порицание (упрек, обвинение), насмешка, жалоба, донос и клевета, ссора [Щербинина 2006]. Далее мы остановимся подробнее на некоторых из названных форм.

В нашем исследовании мы рассматриваем проявление вербальной агрессии в межличностной коммуникации, за единицу которой берем

речевой акт – «минимальную единицу *речевой деятельности*, в процессе которой говорящий производит высказывание, рассчитанное на восприятие слушающего. При этом высказывание одновременно выступает «и как продукт речевого акта, и как инструмент достижения определенной цели» [Речевой акт]. Таким образом, понятие вербального агрессивного акта мы определим как речевое действие с элементами агрессии, направленной на собеседника или на третье лицо, не принимающее участие в разговоре. Следовательно, можно выделить вербально-агрессивные акты, ухудшающие межличностную коммуникацию в прямой и косвенной формах. Е.Ю. Сидорова отмечает, что косвенная агрессия звучит мягче, так как не содержит «резких прямых высказываний, а заставляет адресата разгадать импликатуру» [Сидорова 2009].

Опираясь на классификацию Ю.В. Щербининой, в рассматриваемом нами материале мы выделили следующие вербально-агрессивные акты: **оскорбление, порицание (упрек и обвинение), враждебное замечание и насмешка**. Остановимся подробнее на каждом.

Доминантным в парадигме вербально-агрессивных актов, на наш взгляд, выступает **оскорбление**. Под оскорблением принято понимать унижение чести и достоинства личности, обычно умышленное и выраженное в неприличной форме:

ЕЛЕНА (о Катерине). *Безрассудная и беспутная*. <...> *II бесплодная, судя по всему*. Неприличная форма высказывания в данном случае выражена отрицательной номинацией – «*безрассудная, беспутная, бесплодная*».

В рассматриваемом материале оскорбление встречается прямое и косвенное. В случае с косвенным оскорблением говорящий преследует еще одну цель – дискредитацию оппонента в глазах присутствующих:

ВЛАДИМИР. *Да помогу я ему, помогу! Лена, зачем ты трогаешь эту тему? Оставь мою дочь в покое. Я сделал для неё всё, что мог, и не виноват, что она вся пошла в свою мать, та бездельничала всю жизнь, гоняясь за удовольствиями, и эта такая же... (ищет слово) гедонистка.*

ЕЛЕНА *(после паузы).* Я не знаю, что значит это слово.

ВЛАДИМИР. *Эгоистка, по-вашему.*

Здесь можно отметить, что косвенное оскорбление проявляется через сравнение, т.е. через сопоставление адресата с лицом, обладающим тем или иным отрицательным свойством. В данном случае Владимир сравнивает Екатерину с ее матерью, которая, судя по всему, не лучший пример для подражания.

Разграничивается также **защитное** и **намеренное** оскорбление. Под защитным понимают реакцию оппонента оскорбления на предшествующую агрессию. В нашем же случае мы имеем дело с намеренным оскорблением, сознательно направленным в сторону адресата. Но другой вопрос: как осуществляется эта агрессия. В приведенных примерах можно заметить, что большая часть агрессии (это будет касаться не только акта оскорбления) осуществляется «за глаза», ведь ругать человека, который сейчас этого не услышит, для наших героев гораздо проще.

Е.Ю. Сидорова считает, что **упрек** следует считать вербально-агрессивным актом условно, так как не каждый упрек выражается в агрессивной форме, в отличие от обвинения, которое, по мнению

исследователя, агрессивно всегда [Сидорова 2009]. Оба речевых акта имеют прямое и косвенное выражение.

Упреком считается выражение неодобрения по отношению к поступкам собеседника. Рассмотрим некоторые функциональные особенности упрека. Н.А. Каразия выделяет четыре основные функции данного речевого акта [Каразия 2004]:

1. **Регулятивная функция** заключается в «модификации речевого/неречевого поведения адресата», т.е. в коррекции поведения в соответствии с определенными нормами.

2. **Катартическая функция** заключается в целенаправленном воздействии, которое может послужить для адресата стимулом к осознанию собственной вины.

3. **Манипулятивная функция** предполагает скрытое провокационное управление поведением собеседника или третьего лица, не принимающего участия в беседе.

4. **Фатическая функция** предполагает использование упрека для развития и поддержания коммуникации.

В диалогах на тему денег персонажи используют жанр упрека часто и практически во всех перечисленных функциях.

Регулятивная функция:

ЕЛЕНА. *Ты совсем ему не звонишь. Так нельзя, Катя. Я даже думаю, что это удар...*

Здесь упрек выражен сказуемым *не звонишь*, с помощью которого можно понять, что Елена не одобряет поведение Катерины и пытается его скорректировать в соответствии с определенной нормой: детям следует интересоваться здоровьем пожилых родителей,

Катартическая функция:

КАТЕРИНА. *Деньги, папа. Только деньги были всегда для тебя единственным смыслом.*

ВЛАДИМИР. *Ты как будто итоги подводишь. Для тебя деньги тоже важны.*

КАТЕРИНА. *Не настолько.*

ВЛАДИМИР. *Это потому, что ты никогда не зарабатывала их сама;*

Упрек в данной функции отличается повышенной агрессивностью, что предполагает некоторые ограничения в сфере его употребления, и требует определенной неформальной коммуникативной ситуации, в нашем случае – это разговор отца и дочери.

В диалоге имеет место взаимная «катартика» (судя по реакции, привычная для коммуникантов агрессия проявляется для психологической разрядки). Упрек дочери сопровождается двумя упреками отца, которые, в свою очередь, являются и оправданием своего «смысла», и разъяснением дочерней вины. Здесь упрёк в последней реплике более конкретен и не вызывает возражений Катерины. Цель такого упрека – не столько причинение морального вреда своему собеседнику, сколько выражение говорящим собственных переживаний.

Манипулятивная функция:

ВЛАДИМИР. <...> *Твой Серёжа до сих пор не вернул мне деньги, которые занял у меня три года назад, если ты помнишь.*

Эта функция упрека обычно проявляется в косвенной форме. Адресант (Владимир), выстраивает свое высказывание, исходя из личных интересов, и тем самым провоцирует собеседника на ответную реакцию. Упрек в невозврате долга не только подразумевает намек, что пора бы уже отдать, но и является основанием отказа (оправданием нежелания) в новом «кредите» бездельнику Серёже.

Фатическая функция:

ВЛАДИМИР. *Твой Серёжа мог бы и сам приехать. Ему деньги нужны, не тебе. (пауза, жует) Чего ты туда таскаешься постоянно? Пусть сам карабкается. Большой уже мальчик.*

Фатическая функция упрека обычно реализуется в повествовательных конструкциях и вопросительных предложениях. Цель такого упрека – наладить связь между коммуникантами. Так, и в реплике Владимира упрек, в котором хоть и выражается неодобрение положением дел (Серёжа, нуждающийся в деньгах, не просит их сам), используется для поддержания контакта, поэтому само неодобрение выражено здесь мягко и благосклонно. И, несмотря на использование маркированной единицы *таскаешься*, а также издевательской характеристики *большой уже мальчик*, в данной ситуации упрек выглядит любезным: Владимир озабочен затратами сил супруги.

Обратим внимание, что упрек даже в фатической функции связан с деньгами.

Обвинение – это признание оппонента виновным в чем-либо. Однако, Е.В. Лаврентьева называет жанр обвинения полиинтенциональным, считая, что «обвинение вступает в отношения семантико-функциональной синонимичности с осуждением, порицанием и упреком, что обуславливает возможность семантической диффузности высказываний» [Лаврентьева 2006]. Кроме приписывания вины, в речевом акте обвинения могут быть выражены эмоции и оценка.

ВЛАДИМИР. *Да что ж такое, всё у тебя бессмысленно. Дурацкое оправдание. Лишь бы ответственности избежать.*
<...>

ВЛАДИМИР. *Ты знаешь, как ни странно, слушая тебя, я чувствую себя значительно лучше.*

КАТЕРИНА. *Вот за этим вы и плодитесь – сосёте из собственных детских жизненные силы, а потом удивляетесь, откуда эта ненависть.*

Данное высказывание одновременно можно отнести и к обвинению, и к оправданию. Основанием для обвинения могут служить действия, в результате которых сложилась некая неблагоприятная ситуация, являющаяся результатом действий обвиняемого. Здесь обвинение адресовано не только Владимиру, но и всем тем, кто бездумно рождает детей. Основанием же для оправдания можно считать стремление Екатерины аннулировать негативную оценку отца и стабилизировать собственное эмоциональное состояние.

Под **насмешкой** понимают язвительное замечание, цель которого – «побольнее уколоть». К.Ф. Седов определяет насмешку (колкость) как «комплимент со знаком минус», который «несет в себе скрытую ядовитую шпильку». При этом колкость, которой человек обучается самостоятельно, в большей степени присуща женщинам [Седов 1997]:

КАТЕРИНА (*Елене об отце*). ***Наверное, всех сиделок уже перецупал.***

Колкость в данном случае можно трактовать как язвительное замечание, с помощью которого адресант стремится сказать своему собеседнику нечто неприятное в завуалированной форме. Здесь высказывание Екатерины касается не только слабости отца относительно женского пола, но и самой Елены, которая когда-то была на месте тех самых сиделок.

Враждебное **замечание** – это выражение негативного отношения к адресату, его поступкам и качествам. В отличие от оскорбления,

которое может быть выражено отдельным словом, враждебное замечание всегда выступает в форме предложения:

ВЛАДИМИР. *Лена, мы сейчас говорим о твоём сыне. Ты как будто не слышишь меня. Пусть он включит собственные мозги, пусть оторвёт свою задницу от дивана и займётся делом. Лена, если бы речь шла о здоровье мальчика (не дай бог, конечно), даже вопросов бы не было – деньги завтра же лежали бы на этом столе.*

Замечание, которое сводится к выражению негативной позиции к адресату, выполняет апеллятивную функцию (функцию побуждения).

Одной из особенностей проявления актов вербальной агрессии в отобранном материале является использование притяжательного местоимения *твой*, которое указывает на то, что объект обсуждения к адресанту не имеет никакого отношения. Персонажи фильма «Елена» не называют «чужих» по имени: Владимир всячески пытается избежать употребления имени сына Елены, Елена же, в свою очередь, при Владимире тоже обходит стороной имя его дочери, вместо этого они используют конструкции типа *твой сын, твоя дочь*:

ВЛАДИМИР (*хмурится*). <...> Я думаю, что **его отец, твой сын**, должен сам позаботиться об этом.

ЕЛЕНА. *Прошу тебя, давай закончим этот разговор. Я же не учу тебя как вести себя с **твоей дочерью**.*

Местоимение *твой* устраняет чувство ответственности адресанта перед лицом, о котором в конкретный момент идет речь, так как это лицо не относится к разряду «своих». Владимир и Елена разграничивают понятия «твой» и «мой». «Мой» для них – это тот, перед кем есть некая обязанность, хотя бы потому, что они связаны кровью, а «твой» – это абсолютно чужой для адресанта человек, перед которым нет определенного долга.

Таким образом, рассмотрев диалоги из кинофильма Андрея Звягинцева «Елена», в которых деньги выступают основным предметом обсуждения, мы обнаружили все разнообразие жанров, выражающих вербальную агрессию. Персонажи по-разному проявляют деструктивное поведение и наносят вред собеседникам. Все виды вербальной агрессии (активная и пассивная агрессия, прямая и косвенная) вызваны разным отношением к деньгам как средству существования и способам их получения и оформляются различными жанрами «нижнего уровня», используемыми в повседневной коммуникации. Именно эта вербальная агрессия, связанная с разным отношением к деньгам, поддерживает сюжетное напряжение фильма.

ЛИТЕРАТУРА

- Басс, А.Г. 1967 *Психология агрессии*. «Вопросы психологии». 1967. №3. 60–67.
- Мещеряков, Б., Зинченко, В. (2003). *Агрессия*. В: Большой психологический словарь. Москва.
- Жельвис, В.И. (2001). Поле брани. Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира. Москва.
- Каразия, Н. А. (2004). Прагмалингвистическое исследование акта упрёка в контексте современной американской речевой культуры: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Петропавловск-Камчатский. URL: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002769996.pdf (20.01.2021).
- Костяев, А. П. (2010). *Дискурсивные маркеры вербальной агрессии в профессиональной коммуникации*. «Мир лингвистики и коммуникации: электронный научный журнал». № 19. URL: http://tverlingua.ru/archive/019/9_19.pdf (03.01.2021).
- Тыркин, С.И. (2011). *Режиссер Андрей Звягинцев и продюсер Александр Роднянский: «Мы были готовы к тому, что на «Оскар» выдвинут не «Елену», а «Цитадель» «Комсомольская правда»*. URL: <https://www.tver.kp.ru/daily/25764/2749411/> (02.01.2021).
- Карпенко, Л.А. (1998). *Агрессия*. В: Краткий психологический словарь. Ростов-на-Дону.
- Лаврентьева Е.В. (2006). Речевые жанры обвинения и оправдания в диалогическом единстве: автореф. дис. ...канд. филол. наук: Новосибирск. URL: <http://shikardos.ru/text/rechevie-janri-obvineniya-i-opravnaniya-v-dialogicheskom-edins/> (20.01.2021)

- Алексеева, Т.А. (2001). *Агрессия*. В: Новая философская энциклопедия: В 4 тт. Москва.
- Кондаков, И.М. *Агрессия*. В: Психология 2000: Иллюстрированный справочник. Москва.
- Речевой акт*. В: Кругосвет: онлайн энциклопедия, 2001 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.krugosvet.ru> (дата обращения: 07.01.2021).
- Седов, К.Ф. (1997). Внутрижанровые стратегии речевого поведения: «ссора комплимент», «колкость» «Жанры речи». № 1. 188–195.
- Сидорова, Е.Ю. (2009). *Вербальная агрессия как коммуникативно-прагматическое явление*. «Вестник Томского государственного университета». 28–31.
- Шербинина, Ю.В. (2001). *Вербальная агрессия*. Москва.

Вербальна агресія в діалогах про гроші

У роботі розглядаються проблеми вербальної агресії в міжособистісному спілкуванні на тему грошей (на матеріалі діалогів фільму А.Звягінцева «Олена»). Деструктивна мовна поведінка персонажів викликана різним ставленням міщан і інтелігентів до грошей як засобу існування. У діалогах реалізуються багато жанрів з парадигми вербально-агресивних актів: образа, докір, звинувачення, глузування.

Ключові слова: *Звягінцев, фільм «Олена», мовної акт, вербальна агресія, докір, образа, насмішка, звинувачення, гроші.*

Verbalna agresja w rozmowach o pieniądzech

Artykuł dotyczy problematyki agresji werbalnej w komunikacji międzyludzkiej na temat pieniądza (na podstawie dialogów z filmu „Elena” A. Zwiagincewa). Niszczycielskie zachowania bohaterów związane z mową są spowodowane różnymi postawami zwykłych ludzi i intelektualistów wobec pieniędzy jako środków utrzymania. W dialogach wiele gatunków realizuje się w paradygmacie aktów werbalno-agresywnych: zniewagi, wyrzutu, oskarżenia, wyśmiewania.

Słowa kluczowe: *Zwiagincen, film „Elena”, przemówienie, agresja werbalna, wyrzuty, zniewaga, wyśmiewanie, oskarżenie, pieniądze.*

Verbal aggression in conversations about money

The paper deals with the problems of verbal aggression in interpersonal communication on the topic of money (based on the dialogues of A. Zvyagintsev's film «Elena»). The destructive speech behavior of the characters is caused by the different attitude of ordinary people and intellectuals to money as a means of subsistence. In dialogues, many genres from the paradigm of verbal-aggressive acts are implemented: insult, reproach, accusation, ridicule.

Keywords: *Zvyagintsev, the film «Elena», speech act, verbal aggression, reproach, insult, ridicule, accusation, money.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОДОПЛЕКА СОБЫТИЙ В ПОВЕСТИ Ф.М.ДОСТОЕВСКОГО «КРОТКАЯ»

Повесть «Кроткая» – шедевр позднего периода творчества Ф.М. Достоевского – в современных исследованиях исследуется с разных точек зрения: православной аксиологии [Кушнарченко 2011], самоубийства Кроткой [Мароевич 2018], коммуникации [Копылова 2018], связи лейтмотивов [Жолковский 2013] и многих других. В данной статье мы обратим внимание на финансово-экономические обстоятельства, которые стали причиной трагедии, описанной в повести.

В «Кроткой» события представлены не в хронологическом порядке. В начале повести мы видим героя (Ростовщика) у гроба жены (Кроткой), где он рассказывает свою историю. История начинается с момента появления Кроткой в его кассе, затем читателю открывается сначала ее история, потом история Ростовщика, описывается их совместная жизнь, самоубийство жены, и заканчивается повествование у гроба с мольбами о возвращении Кроткой в мир живых. Таким образом, в повествовании время делает «петлю»: действие начинается у гроба – идет рассказ о прошлом – действие заканчивается у гроба.

Вопросы денег, оплаты, цены обозначены как главная тема в самом начале повести. Рассказ Ростовщика начинается с описания появления Кроткой в его кассе:

Это если хотите знать, то есть если с самого начала брать, то она просто-запросто приходила ко мне тогда закладывать вещи, чтоб оплатить публикацию в «Голосе» о том, что вот, дескать, таки так, суверенитка, согласна и в отъезд, и уроки давать на дому, и проч., и проч. [Кроткая 1.1].

Кроткую к закладчику привела нужда: цена публикации объявления о поиске работы в газете стоила около 10 коп. за строку [Яковкина 2002: 576]. Фрагмент насыщен описанием действий экономического характера: *закладывать, оплатить, в отъезд, давать уроки*. Подробно описываются вещи Кроткой, которые она приносит для заклада:

Да; меня прежде всего поразили ее вещи: серебряные позолоченные сережечки, дряненький медальончик - вещи в двугривенный. Она и сама знала, что цена им гривенник, но я по лицу видел, что они для нее драгоценность, - и действительно, это всё, что оставалось у ней от папаши и мамашы, после узнал [Кроткая 1.1].

В подробном описании стоимости заклада (гривенник – это монета номиналом в 10 копеек, а вещей ее хватало для оплаты лишь публикации) мы видим разное отношение к вещам: закладчика и собственника. Кроме того, Ростовщик, не стесняясь, говорит Кроткой, что другие закладчики не стали бы брать ее вещей:

Однако же, выдавая ей два рубля, я не удержался и сказал как бы с некоторым раздражением: «Я ведь это только для вас, а такую вещь у вас Мозер не примет». <...> Она опять вспыхнула, выслушав это «для вас», но смолчала, не бросила денег, приняла, - то-то бедность! А как вспыхнула! Я понял, что уколол. А когда она уже вышла, вдруг спросил себя: так неужели же это торжество над ней стоит двух рублей? [Кроткая 1.1].

В приведенном фрагменте, который начинается и заканчивается упоминанием о *двух рублях*, проявляется натура Ростовщика, он желает подчеркнуть, насколько он добрый, в сравнении с иными

закладчиками, но при этом он хочет самоутвердиться за счет подчиненного положения Кроткой.

Следующему далее описанию сцены «предложения» (Ростовщик предлагает Кроткой руку и сердце) предшествует пересказ Ростовщиком всей «подноготной» своей будущей супруги. Главная цель этого пересказа – подчеркнуть нищенское положение в доме у теток:

У теток три года была в рабстве, но все-таки где-то экзамен выдержала, - успела выдержать, урвалась выдержать, из-под поденной безжалостной работы, - а это значило же что-нибудь в стремлении к высшему и благородному с ее стороны! <...> Попросту они даже ее били, попрекали кускам. Кончили тем, что намеревались продать [Кроткая 1.2].

Фрагмент не содержит прямого упоминания денег, но они подразумеваются (*поденная работа, намеревались продать*).

Кроткая соглашается на полное подчинение Ростовщику и выбирает его, отвергая другого «жениха» – Купца. Уже то, что конкурент Ростовщика тоже имеет отношение к торговле, делает экономический «фон» повести более определенным.

Описывая свою жизнь, Ростовщик не раз подчеркивает, что кассу суд он ненавидит всей душой: *Постойте, господа, я всю жизнь ненавидел эту кассу суд первый* [Кроткая 1.2]. Он постоянно оправдывается за то, что ее содержит:

Возьму пошлый пример: как бы я, например, объяснил мою кассу суд такому характеру? Разумеется, я не прямо заговорил, иначе вышло бы, что я прошу прощения за кассу суд, а я, так сказать, действовал гордостью, говорил почти молча [Кроткая 1.3];
<...>Вы говорите «закладчик», и все говорят. А что ж что закладчик? Значит, есть же причины, коли великодушнейший из людей стал закладчиком [Кроткая 1.4];

<...> Да, я имел право захотеть себя тогда обеспечить и открыть эту кассу: «Вы отвергли меня, вы, люди то есть, вы прогнали меня с презрительным молчанием» [Кроткая 1.4];

<...> Разве я был злодей в кассе суд, разве не видела она, как я поступал и брал ли я лишнее? [Кроткая 1.4].

<...> Я ей разъяснил, что касса суд была лишь падением моей воли и ума, личная идея самобичевания и самовосхваления [Кроткая 1.5].

Причиной открытия кассы, которая, как проклятие тяготеет над главным героем, в то же время являясь его единственным источником доходов, послужила отставка Ростовщика из полка. Пожалуй, только в описании этих событий нет никаких упоминаний о деньгах, доходах, продажах, собственности:

Мне дали знать, что я могу еще всё поправить, если даже и теперь, хотя и поздно, захочу формально объясниться с А—м. Я этого не захотел и так как был раздражен, то отказался с гордостью. Затем тотчас же подал в отставку, — вот вся история [Кроткая 2.1].

И даже в описании последующего периода нищенствования тоже не говорится о денежной стороне жизни:

Я и на Сенной в доме Вяземского ночевывал. Да, правда; в моей жизни было потом, после полка, много позора и падения, но не нравственного падения, потому что я сам же первый ненавидел мои поступки даже тогда [Кроткая 1.5].

Спасением героя стала смерть тетки и наследство в три тысячи, которое от нее досталось:

Полтора года назад умерла в Москве богатая старуха, моя крестная мать, и неожиданно, в числе прочих, оставила и мне по завещанию три тысячи. Я подумал и тогда же решил судьбу свою. Я решился на кассу суд, не прося у людей прощения: деньги, затем угол и - новая жизнь вдали от прежних воспоминаний, — вот план [Кроткая 2.1].

Именно с момента получения наследства, собственно, и появляется Ростовщик как таковой. Из откровения видно, что он пытался облагородить свое занятие поставленной целью: *деньги — угол — новая*

жизнь, но при этом пересказ жизни до получения наследства показывает, что он отлично понимает положение Кроткой, но в то же время цинично им пользуется.

Ростовщик подчеркивает, что не просто живет на деньги от кассы, он копит на свою мечту. Мечта у него прекрасная:

Теперь я, стало быть, вправе был оградиться от вас стеной, собрать эти тридцать тысяч рублей и окончить жизнь где-нибудь в Крыму, на Южном берегу, в горах и виноградниках, в своем имении, купленном на эти тридцать тысяч, а главное, вдали от всех вас, но без злобы на вас, с идеалом в душе, с любимой у сердца женщиной, с семьей, если бог пошлет, и – помогая окрестным поселянам [Кроткая 1.4].

Мечта (имение, любимая женщина), как и все остальное в представлении Ростовщика имеет денежное выражение – тридцать тысяч.

Наименее убедительным на общем «финансовом» фоне выглядит элемент мечты *помогая окрестным поселянам* уже потому, что путь к мечте делает жизнь обитателей дома довольно скудной:

Еще невесте сказал, что на наше содержание, то есть на пищу, мне, ей и Лукерье, которую я переманил, определяется в день рубль и не больше [Кроткая 1.4].

(В провинциальном Пскове в 1938 г. цены были такими: килограмм пресноводная рыба 25-60 коп. / кг., живой гусь – 1 р.20 коп., говядина - 40 коп. / кг. [Рубль 2017].)

Позднее он добавляет к этой сумме тридцать копеек (десяток яиц – 23коп.) и театр, но денег для содержания троих взрослых людей все же очень мало, даже если эта сумма только для питания. Но Ростовщик считает иначе:

Ну как, например, выйдя из такой грязи и нищеты, после мытья-то полов, начать вдруг фыркать на нашу бедность! Видите-с: была не

бедность, а была экономия, а в чем надо – так и роскошь, в белье например, в чистоте [Кроткая 1.4].

Как видим, отсылка к прежней бедности Кроткой является постоянным приемом в рассказе Ростовщика.

Экономный персонаж в своем рассказе часто упоминает те или иные денежные суммы. А. Жолковский по этому поводу отметил «последовательно бухгалтерский образ мыслей героя, видящего мир в цифрах и категориях собственности» [Жолковский 2013].

В рассказе Ростовщика заметны эти бухгалтерские детали: герой отлично помнит в какое время какое количество денег он «потерял». В связи с этим расходы (убытки) рассказчика мы разделили на расходы плановые, необходимые и расходы импульсивные, сделанные в состоянии аффекта.

К необходимым расходам относятся упоминаемые ранее ежедневные расходы на еду (*содержание, то есть на пищу, мне, ей и Лукерье*), подарочные деньги теткам за невесту: *даже подарил этим тварям по сту рублей...* [Кроткая 1.3]; деньги на подкуп людей для слежки за Кроткой и подслушивание:

Тут же младшую тетку, девицу, за сто рублей подкупил и двадцать пять дал вперед; <...> Всего мне стоило это дело рублей до трехсот [Кроткая 1.5];

траты на Кроткую, пока она болела:

Шесть недель болезни мы ходили тогда за ней день и ночь - я, Лукерья и ученая сиделка из больницы, которую я нанял. Денег я не жалел, и мне даже хотелось на нее тратить. Доктора я позвал Шредера и платил ему по десяти рублей за визит [Кроткая 2.1];

покупка кровати и ширмы после попытки Кроткой застрелить Ростовщика (впрочем, указывается стоимость только кровати, и только при следующем упоминании):

*После чая запер кассу, пошел на рынок и купил железную кровать и ширм [Кроткая 1.6],
<...> железной кровати, которую я ей купил тогда за три рубля [Кроткая 2.2].*

Обращает внимание не только само упоминание о стоимости, но то, что в «финансовой отчетности» отдельным высказыванием указывается факт оплаты и подчеркивается дороговизна услуг: дорогой доктор и «ученая сиделка», дорогой подкуп, дорогая слезка.

К расходам, которые расцениваются уже как явные убытки мы отнесем следующие:

Мне случилось в эту зиму нарочно сделать несколько добрых поступков. Я простил два долга, я дал одной бедной женщине без всякого заклада [Кроткая 2.1].

Эти поступки, которые самим Ростовщиком определены как «добрые», сделаны импульсивно. На произвольность указывает наличие наречия *вдруг*:

*Я подозвал извозчика и нанял было его к Полицейскому мосту, не знаю зачем. Но потом **вдруг** бросил и дал ему двугривенный [Кроткая 2.2].*

Это *вдруг* присутствует и в изложении планов:

***вдруг** раздать всё бедным, кроме основных трех тысяч, полученных от крестной матери, на которые и съездили бы в Булонь, а потом воротимся и начнем новую трудовую жизнь [Кроткая 2.3].*

Все соображения как-то распорядиться основными финансами, а также действия *Я запер кассу, дела передал Добронравову* [Кроткая 2.3] можно назвать импульсивными.

Нужно заметить, что желание избавиться от накопленной суммы и кассы у Ростовщика появляется после некоторых переломных моментов в последовательности описываемых событий, которые и рассказчик осознает как переломные. На наш взгляд, этих моментов было два. Первым переломным моментом стала серьезная размолвка на финансовой почве по поводу выплат посетителям:

Ссоры начались с того, что она вдруг вздумала выдавать деньги по-своему, ценить вещи выше стоимости и даже два удостоила со мной вступить на эту тему в спор. Я не согласился. <...> Пришла старуха капитанша с медальоном – покойного мужа подарок, ну, известно, сувенир. Я выдал тридцать рублей. Принялась жалобно ныть, просить, чтоб сохранили вещь, – разумеется, сохраним. Ну, одним словом, вдруг через пять дней приходит обменять на браслет, который не стоил и восьми рублей; я, разумеется, отказал. Должно быть, она тогда же угадала что-нибудь по глазам жены, но только она пришла без меня, и та обменяла ей медальон. <...> Но не потерялся, я даже не сделал движения и опять прежним спокойным голосом прямо объявил, что с сих пор лишая ее участия в моих занятиях [Кроткая 1.5].

Подробное описание нескольких событий включает не только указания на стоимость залогов, но и автопортрет Ростовщика, подчеркивающего твердость его характера как важное достоинство. Переломный характер событий, после которых отношения Кроткой с Ростовщиком расстраиваются, выражен и в заглавии «Кроткая бунтует».

Событиям второго переломного момента предшествует событие, которое можно назвать примирением супругов. Оно происходит после выздоровления Кроткой:

Но главное для меня было не в том, а в том, что мне всё более и неудержимее хотелось опять лежать у ее ног, и опять целовать, целовать землю, на которой стоят ее ноги, и молиться ей и – «больше я ничего, ничего не спрошу у тебя, - повторял я поминутно, - не отвечай мне ничего,

не замечай меня вовсе, и только дай из угла смотреть на тебя, обрати меня в свою вещь, в собачонку...» Она плакала [Кроткая 2.2].

Именно после этого эмоционального общения (в описании которого нет ни одного «экономического» слова), мы видим импульсивный порыв закрыть кассу и избавиться от денег.

В описываемом событии, по мнению А. Жолковского, происходит метафорическое превращение бывшего владельца героини в *принадлежащую ей вещь* [Жолковский 2013]. И действительно, Ростовщик, который все это время держал Кроткую как свою «вещь» сам желает стать ее вещью. Нужно уточнить: есть желание Ростовщика превратиться в вещь Кроткой, но Кроткая не желает стать собственником. Кроткая по этому параметру – прямая противоположность Ростовщику.

Ростовщик уже готов измениться, но Кроткая убивает себя. Последней каплей, которая подтолкнула ее к самоубийству стало напоминание предыдущего ее бунта, то есть встречи с офицером из полка рассказчика, и осознание того, что она не может ненавидеть человека, который готов лежать у нее в ногах, но и любить его она больше не может. А. Жолковский называет самоубийство Кроткой потерей Ростовщиком самой ценной своей собственности [Жолковский 2013].

Однако, после смерти Кроткой, экономический фон не пропадает, он остается в виде кассы, которая снова возвращается к Ростовщику,

О, я ведь знаю, что ее должны унести <...> - но как же так опять никого в доме, опять две комнаты, и опять я один с закладами [Кроткая 2.4].

Ростовщик снова возвращается к своей ненавистной кассе, от которой он пытался избавиться во время «прозрения» и попытки наладить свои отношения с Кроткой.

Центральные события – бунт Кроткой и разрушение планов Ростовщика – имеют экономическую подоплеку. Все обусловлено разным отношением к деньгам и к более общему явлению – собственности. Для Ростовщика все признаки окружающих его объектов (в том числе и планируемых) определяются в денежном выражении, для Кроткой условием близких отношений (тоже своего рода взаимной собственности) – любовь, невозможность которой приводит героиню к мысли об уходе из жизни.

ЛИТЕРАТУРА

- Жолковский, А. К. (2013). *«Кроткая»: время – деньги – авторство*. «Октябрь». № 5. URL: <https://magazines.gorky.media/october/2013/5/krotkaya-vremya-8211-dengi-8211-avtorstvo.html> (20.03.2021).
- Кушнарченко, Я. В. (2011). *Православная аксиология Ф. М. Достоевского на примере рассказа «Кроткая»*. «НОМОТНЕГКА: Философия. Социология. Право». № 20. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravoslavnaya-aksiologiya-f-m-dostoevskogo-na-primere-rasskaza-krotkaya/viewer> (20.03.2021).
- Копылова, Т. Р. (2018). *Молчание в речевой агрессии: цель и средство (на материале повести Ф. М. Достоевского «Кроткая»)*. «Вестник Челябинского государственного университета». № 1. 44–49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/molchanie-v-rechevoy-agressii-tsel-i-sredstvo-na-materiale-povesti-f-m-dostoevskogo-krotkaya/viewer> (20.03.2021).
- Марович, Н. (2018) *Повесть Ф.М. Достоевского «Кроткая» и вопрос самоубийства*. «Труды и переводы». № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/povest-f-m-dostoevskogo-krotkaya-i-vopros-samoubiystva/viewer> (20.03.2021).
- Рубль – что можно было купить на него в начале 18, 19 и 20 веках, В: Нумизматический интернет-магазин URL: http://status-coins.ru/statji/article_post/rubl-что-можно-было-купить-на-него-в-начале-18-19-и-20-веках (20.03.2021).
- Яковкина, Н. И. (2002). История русской культуры. XIX век. Санкт-Петербург. URL: <http://cult-lib.ru/doc/culture/yakovkina-istoriya-kultury-xix/2-2-2-rossijskie-gazety.htm> (20.03.2021).

Економічне підґрунтя подій в повісті Ф. М. Достоевського «Лягідна»

У статті розглядаються фінансово-економічні чинники, які стали причиною самогубства Лягідної, титульної героїні повісті Ф. Достоевського. На основі аналізу численних контекстів встановлено, що центральні події (бунт Лягідної і руйнування планів Лихваря) мають економічне підґрунтя. Те, що відбулося, обумовлено різним ставленням до грошей і в цілому до власності. Лягідна всі ознаки предметів і явищ світу визначає можливістю любити, а Лихвар - в грошовому вираженні.

Ключові слова: Ф. Достоевський, «Лягідна», гроші, лихвар, боржник, бідність, витрати, фінансово-економічні чинники.

Tło ekonomiczne wydarzeń w opowieści F.M. Dostoevskiego „Łagodna”

Artykuł analizuje czynniki finansowe i ekonomiczne, które spowodowały samobójstwo Łagodnej, bohaterki tytułowej opowieści F. Dostojewskiego. Na podstawie analizy wielu kontekstów ustalono, że główne wydarzenia (bunt Łagodnej i zniweczenie planów Lichwiarza) mają podłoże ekonomiczne. To, co się wydarzyło, wynikało z innego podejścia do pieniędzy i mienia w ogóle. Łagodna określa wszystkie przejawy przedmiotów i zjawisk świata możliwością miłości, a Lichwiarz – w kategoriach pieniężnych.

Słowa kluczowe: Dostojewski, „Łagodna”, pieniądze, lichwiarz, kredytobiorca, ubóstwo, wydatki, czynniki finansowo-ekonomiczne.

Economic background to the events in the story of F.M. Dostoevsky "A Gentle Creature"

The article examines the financial and economic factors that caused the suicide of the Gentle, the title heroine of the novel by F. Dostoevsky. Based on the analysis of numerous contexts, it has been established, that the central events (the Gentle's rebellion and the destruction of the Usurer's plans) have an economic background. What happened was due to a different attitude towards money and property in general. The Gentle defines all the signs of objects and phenomena of the world by the opportunity to love, and the Usurer - in monetary terms.

Key words: F. Dostoevsky, "A Gentle Creature", money, usurer, mortgagee, poverty, expenses, financial and economic factors.